

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ШАМРАЙ БОГДАН МИКОЛАЙОВИЧ

УДК 342.742 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ
ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ
В УКРАЇНІ (КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ)**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Б.М. Шамрай**

Науковий керівник **Пашинський Володимир Йосипович,**
кандидат юридичних наук, доцент

Київ – 2018

АНОТАЦІЯ

Шамрай Б. М. Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 12.00.02 – «Конституційне право; муніципальне право». – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2018.

Дисертацію присвячено дослідженню гарантій прав та свобод такої категорії осіб, як військовослужбовці Збройних Сил України й інших військових формувань, на основі аналізу, насамперед, конституційного права та законодавства, а також перспективам удосконалення національного законодавства, яке регулює гарантії прав та свобод військовослужбовців. Розглянуто теоретико-методологічну основу, сутність і класифікацію гарантій прав та свобод військовослужбовців, розкрито загальносоціальні й правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців, механізм їх реалізації в Україні й зарубіжних країнах світу.

З погляду теоретичної складової дисертаційної роботи, важливим є вивчення доктринальних досліджень і нормативно-правового закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців. Висвітлено праці сучасних учених-юристів, які досліджували окремі питання гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні. Проаналізовано правові норми, які містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України й інших військових формувань. З'ясовано, що за роки незалежності в Україні створено нормативно-правову базу гарантій прав та свобод військовослужбовців, яка має чітко виражену ієрархічну структуру – Конституція України, закони України, міжнародні договори та підзаконні нормативно-правові акти. Особливе місце посідають рішення судових органів. У зв'язку з настанням особливого періоду,

проведенням антитерористичної операції на сході України та не відповідністю сучасному стану суспільно-економічних відносин, зазначена нормативно-правова база потребує удосконалення.

Обґрунтовано методологію дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, основу якої становлять різноманітні структурні елементи, за допомогою якої здійснено всебічне й комплексне дослідження сутності гарантій прав та свобод військовослужбовців. З метою отримання достовірних результатів комплексного наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців використано систему відповідних методологічних підходів, принципів та методів, які є ефективними для даного виду наукового дослідження.

З'ясовано поняття гарантій прав та свобод військовослужбовців, під якими розуміють закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Проведено класифікацію гарантій прав та свобод військовослужбовців, які слід поділяти на загальносоціальні (політичні, економічні, соціальні, культурні (духовні)) та спеціальні – правові (юридичні). Розкрито сутність загальносоціальних і правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Першочергове значення в забезпеченні прав та свобод військовослужбовців мають правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою та закріплених у Конституції й законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяються на нормативно-правові та

організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та юридичну відповідальність, які передбачені Основним Законом держави, законами, підзаконними актами та міжнародними нормативно-правовими актами. Основні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців діють у сфері функціонування державної влади, суб'єктів громадянського суспільства та міжнародних правозахисних інституцій, які забезпечують охорону, захист, реалізацію і відновлення прав та свобод військовослужбовців. Спільна та систематична організаторська діяльність є необхідною передумовою ефективної реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Приділено увагу правовим (юридичним) гарантіям прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах, проаналізовано нормативно-правові акти та діяльність державних органів влади і громадських організацій щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців провідних країн світу. Гарантії прав та свобод військовослужбовців США, ФРН, Французької Республіки та інших держав закріплено в конституціях, законах, інших нормативно-правових актах і становлять систему нормативно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Правовими нормами законодавства цих країн визначено те, що військовослужбовці розглядаються як повноправні громадяни у військовій формі та користуються всіма основними правами та свободами, що й решта громадян, з урахуванням обмежень, пов'язаних з особливостями проходження військової служби.

Проаналізовано роль органів державної влади та громадських організацій зарубіжних країн світу, які становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Серед них особливе значення мають судові органи, парламент і спеціально уповноважені ним органи та військові профспілки, що забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод громадян, які проходять військову службу. Акцентовано увагу на діяльності інституту військового омбудсмена, що функціонує в ФРН, Швеції, Ізраїлі, Норвегії та інших країнах та підзвітний парламенту і незалежний від органів

виконавчої влади, насамперед від Міністерства оборони та інших органів військового управління. Широкі наглядові функції за діяльністю державних органів і посадових осіб усіх рівнів, якими наділений військовий омбудсмен, свідчать про високий авторитет цього інституту.

З'ясовано, що гарантування прав та свобод військовослужбовців поряд з національними (внутрішньодержавними) нормативно-правовими актами різної юридичної сили закріплено і в міжнародних нормативно-правових актах та здійснюється міжнародними організаціями, тобто передбачено міжнародно-правовими гарантіями. Під міжнародно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти сукупність передбачених міжнародними документами спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові. Основний зміст міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців відображено в Статуті ООН від 26 червня 1945 року та Міжнародному Біллі про права людини (Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та факультативні протоколи до них). У зв'язку з веденням бойових дій на сході України, важливого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року, Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 року та Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року. До міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців, належать ООН, Рада

Європи, Організація Північноатлантичного договору, Європейський Союз, Європейський суд з прав людини та інші спеціалізовані органи.

У результаті аналізу чинних нормативно-правових актів та позитивного досвіду зарубіжних країн світу обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення національного законодавства, яке регулює гарантії прав та свобод військовослужбовців, та доцільність створення окремого спеціально уповноваженого органу, який буде підзвітний парламенту й незалежний від органів виконавчої влади та органів військового управління.

Ключові слова: гарантії прав та свобод військовослужбовців, конституційні права та свободи військовослужбовців, нормативно-правове закріплення гарантій, правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців, міжнародно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, удосконалення законодавства.

SUMMARY

Shamray B. M. Guarantees of the rights and freedoms of military men in Ukraine (constitutional and legal aspect). - Qualification scientific work on the rights of a manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of candidate of legal sciences (PhD) in the specialty 12.00.02 – «Constitutional law; municipal law». National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2018.

The thesis is devoted to study of the guarantees of rights and freedoms of military men of Armed Forces of Ukraine and other military formations, on the basis of the analysis, first of all, constitutional law and legislation and the prospects for improvement of national legislation regulating the rights and freedoms of military men. It considers theoretical-methodological basis, the nature and classification of the guarantees of the rights and freedoms of military men, reveals the general social and legal guarantees of the rights and freedoms of military men and their implementation in Ukraine and foreign countries.

From the point of view of the theoretical component of the thesis, it is important to research doctrinal studies and legislative fixing of guarantees of the rights and freedoms of military men. The works of modern legal scholars who have examined selected issues of the guarantees of the rights and freedoms of military men in Ukraine were covered. The legal norms contained in regulatory legal acts of different legal force, enshrining the rights and freedoms of members of the Armed Forces of Ukraine and other military formations were analyzed. It was found that during the years of independence, Ukraine has created a regulatory framework of guarantees of the rights and freedoms of military men, which has a clearly defined hierarchical structure – the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine, international treaties and normative legal acts. A special place is occupied by the decision of the judiciary bodies. Due to the onset of the special period, the anti-terrorist operation in the East of Ukraine and non-correspondence of the current state of social and economic relations, the specified regulatory framework requires improvement.

The work justifies the research methodology of the guarantees of the rights and freedoms of military men, which is based on various structural elements, which helped to implement a comprehensive and integrated study of the nature of guarantees of the rights and freedoms of military men. With the aim of obtaining reliable results of a comprehensive scientific study of the guarantees of the rights and freedoms of military men we used a system of relevant methodological approaches, principles and methods that are effective for this type of research.

The concepts of guarantees of the rights and freedoms of military men, which are understood as enshrined in the Constitution, laws of Ukraine and other normative-legal acts of the general social and legal objective and subjective conditions, the means and methods that provide approval, the elimination of possible interference, implementation, security, protection, and restoration of the rights and freedoms of persons who undergo military service were clarified. The classification of the guarantees of the rights and freedoms of military men, which should be divided into general social (political, economic, social, cultural (spiritual)) and the special legal ones. The essence of general social and legal guarantees of the rights and freedoms of military men was covered.

The priority in ensuring the rights and freedoms of military men lies with legal guarantees of the rights and freedoms of military men. Legal guarantees of the rights and freedoms of military men include the guarantees established by the state and enshrined in the Constitution and legislation of Ukraine, including military legislation, special legal methods and means, which provide approval, the elimination of possible interference, implementation, security, protection, and restoration of the rights and freedoms of persons who undergo military service. Legal guarantees of the rights and freedoms of military men are divided into regulatory and legal ones. By their legal nature legal guarantees are fixed in the norms-principles, establishing legal obligations and the norms establishing legal responsibility stipulated in the Basic Law of the state, laws, regulations and international legal acts. Main legal guarantees of the rights and freedoms of military men act in the field of functioning of state authorities, civil society subjects and international human rights institutions that ensure safety, protection, realization and restoration of the rights and freedoms of

military men. The joint and systematic organizational activities make up a prerequisite for effective implementation of the guarantees of the rights and freedoms of military men.

In this work a great attention is paid to legal guarantees of the rights and freedoms of military men in foreign countries, the normative-legal acts and activities of state authorities and public organizations for ensuring rights and freedoms of military men of the leading countries of the world were analyzed. Guarantees of the rights and freedoms of U.S. military men, of military men in Federal Republic of Germany, the French Republic and of other states are enshrined in constitutions, laws, other legal acts that constitute a system of legal guarantees of rights and freedoms of military men. Legal provisions of the legislation of these countries determine that military men are treated as full citizens in uniform and enjoy all fundamental rights and freedoms as other citizens, with restrictions related to military service.

The role of state authorities and public organizations of foreign countries that make up the system of organizational and legal guarantees of the rights and freedoms of military men was analyzed. Among them the judiciary bodies are of particular importance, as well as the Parliament and specially authorized bodies and military unions that protect and implement the rights and freedoms of citizens who undergo military service. The attention is focused on the activities of the institute of Military Ombudsman, that operates in Germany, Sweden, Israel, Norway and other countries and is accountable to Parliament and independent from the Executive authorities, primarily from the Ministry of Defense and other military authorities. The broad oversight functions over the activities of state bodies and officials at all levels vested in the Military Ombudsman, indicate to a high authority of this institution.

It was established that guaranteeing the rights and freedoms of military men along with national (domestic) normative legal acts of different legal force is fixed in international legal acts and implemented by the international organizations, that is stipulated by international legal guarantees. The international legal guarantees of the rights and freedoms of military men mean international legal documents of the special methods and means that provide approval, the elimination of possible

interference, implementation, security, protection, and restoration of the rights and freedoms of persons who undergo military service. They are divided into regulatory and legal ones. The main content of the international legal guarantees of the rights and freedoms of military men are reflected in the UN Charter dated June 26, 1945, and the International bill of human rights (Universal Declaration of human rights dated December 10, 1948, the International Covenant on economic, social and cultural rights dated December 16, 1966, and the International Covenant on civil and political rights dated December 16, 1966, and its optional protocols). In connection with the conduct of hostilities in the East of Ukraine, international legal instruments enshrining the rights and freedoms of military men in the period of warfare become really important. The most important of these are the following acts: Geneva Convention for the amelioration of the condition of the wounded and sick in the acting armies dated August 12, 1949, Geneva Convention for the amelioration of the condition of wounded, sick and victims of shipwreck, members of armed forces at sea dated August 12, 1949, Geneva Convention relative to the treatment of prisoners of war dated August 12, 1949 and the Rome Statute of the international criminal court dated July 17, 1998. The international legal guarantees of the rights and freedoms of military men include the UN, Council of Europe, the North Atlantic Treaty Organization, European Union, European Court of Human Rights and other specialized bodies.

As a result of analysis of existing legal acts and the positive experience of foreign countries proposals for the improvement of national legislation regulating the rights and freedoms of military men in Ukraine, the feasibility of establishing a specially authorized body, which will be accountable to Parliament and independent of the Executive authorities and bodies of military administration were justified.

Key words: guarantees of rights and freedoms of military men, the constitutional rights and freedoms of the military men, normative-legal securing of guarantees, legal guarantees of the rights and freedoms of military men, and the international legal guarantees of the rights and freedoms of military men, improvement of legislation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шамрай Б. М. Правові гарантії реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 2. С. 12–20.

2. Шамрай Б. М. Гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні та їх обмеження // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2013. № 8. С. 16–23.

3. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридичний вісник Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право». 2013. № 3(28). С. 37–42.

4. Шамрай Б. М. Нормативно-правове закріплення гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Право та державне управління: Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. № 1. С. 56–62.

5. Шамрай Б. М. Міжнародно-правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2014. № 3. С. 107–115.

6. Шамрай Б. М. Досвід провідних країн світу щодо гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Право та державне управління: Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. № 3–4. С. 37–42.

7. Шамрай Б. Н. Гарантирование конституционных прав и свобод военнослужащих Уполномоченным Верховной Рады Украины по правам человека // Publicație științifico-practică «Legea și viața» (Chișinău, Republica Moldova). 2016. № 11/2. С. 142–146;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Шамрай Б. М. Система організаційно-правових гарантій реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців // Актуальні проблеми

філософії освіти: матеріали наук.-метод. семінару (м. Київ, 15 груд. 2011 р.). Київ: НУОУ, 2011. С. 42–47.

9. Шамрай Б. М. Захист конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил України // Гуманітарні та правові аспекти розвитку Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 29 листоп. 2012 р.). Київ: НУОУ, 2012. С. 187–188.

10. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав і свобод військовослужбовців як запорука престижу Збройних Сил України // Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 14 трав. 2013 р.). Київ: НУОУ, 2013. С. 228–229.

11. Шамрай Б. М. Правове регулювання гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 22 листоп. 2013 р.). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 332–334.

12. Шамрай Б. М. Гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні – пріоритетний напрямок діяльності держави // Соціально-гуманітарні та правові аспекти реформування і розвитку Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 28 листоп. 2013 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняховського, 2013. С. 294–295.

13. Шамрай Б. М. Гарантування конституційного права військовослужбовців України на звернення // Соціально-гуманітарні та правові проблеми діяльності Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 квіт. 2014 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняховського, 2014. С. 318–319.

14. Шамрай Б. М. Проблемні аспекти гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців-учасників антитерористичної операції на соціальний захист та шляхи їх вирішення // Актуальні проблеми правового регулювання проведення антитерористичних операцій: матеріали наук.-практ.

семінару. (м. Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняхівського, 2016. С. 126–132;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Шамрай Б. М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина // Психолого-педагогічна підготовка офіцера-лідера в контексті національної безпеки країни: матеріали наук.-метод. семінару (м. Київ, 24 квіт. 2012 р.). Київ: НУОУ, 2012. С. 80–83.

16. Шамрай Б. М. До питання досліджень світової теоретико-правової думки щодо прав людини та громадянина // Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листоп. 2012 р.). Київ: ВІ КНУ, 2012. С. 356–357.

17. Шамрай Б. М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 7. С. 16–23.

18. Шамрай Б. М. Розвиток світової та української теоретико-правової думки щодо прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 8. С. 12–18.

19. Шамрай Б. М. Адміністративна діяльність із запобігання і протидії корупції у військовій сфері // Науковий журнал Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: наук. журн. 2016. № 1. С. 68–81.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	24
1.1. Доктринальні дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців.....	24
1.2. Нормативно-правове закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців.....	37
Висновки до розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГО-КОНСТИТУЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА.....	63
2.1. Методологія дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців.....	63
2.2. Поняття, сутність і класифікація гарантій прав та свобод військовослужбовців.....	72
2.3. Загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців.....	87
2.4. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців.....	98
Висновки до розділу 2.....	130
РОЗДІЛ 3. ПРАВОВІ (ЮРИДИЧНІ) ЗАРУБІЖНІ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....	136
3.1. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах.....	136
3.2. Міжнародно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців.....	156
Висновки до розділу 3.....	182
ВИСНОВКИ.....	188
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200
ДОДАТКИ.....	229

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Динамічні зміни геополітичної ситуації у світі та останні події в Україні, пов'язані з наявністю особливого періоду та призовом громадян на військову службу під час мобілізації, порушили проблему реформування Збройних Сил та інших військових формувань нашої держави, що потребує вирішення багатьох проблем, у тому числі стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців. Питання гарантій прав та свобод військовослужбовців в умовах проведення сучасної військової реформи в Україні набуває надзвичайно важливого значення і безпосередньо впливає на її результати та стан боєготовності Збройних Сил України й інших військових формувань.

Незважаючи на те, що Конституція України проголошує цілу низку прав та свобод людини і громадянина, реальне гарантування прав та свобод військовослужбовців на сьогодні є недостатньо ефективним. Крім того, ураховуючи збільшення чисельності Збройних Сил та інших військових формувань України, а також досвід проведення антитерористичної операції на сході нашої держави, питання гарантій прав та свобод військовослужбовців стало однією з актуальних проблем сучасності.

До сьогодні питання гарантій прав та свобод військовослужбовців у нашій країні залишається не дослідженим. У національній юридичній літературі наведено лише їх загальну характеристику. Учені розглядають питання гарантій прав та свобод людини загалом, а гарантіям прав та свобод військовослужбовців як певної категорії осіб приділяється недостатньо уваги.

Водночас наукові погляди щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців тісно пов'язані з розвитком людської цивілізації й уявлень про права та свободи людини і громадянина. Вагомий внесок у розвиток наукових поглядів у сфері гарантування прав та свобод людини і громадянина зробили видатні мислителі давнини: Аристотель, І. Бентам, Г. Гегель, Т. Гоббс, І. Кант, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Платон, Полібій, Сократ, Цицерон та ін. Цю

ідею збагачували, поглиблювали та боролися за її реальне втілення в життя видатні мислителі України: М. С. Грушевський, М. П. Драгоманов, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, М. І. Костомаров, П. І. Лінницький, Г. С. Сковорода, Т. Г. Шевченко та ін. Питанням конституційних прав та свобод людини і громадянина та їх гарантій присвячено наукові праці таких зарубіжних та українських учених-правознавців, як М. О. Баймуратов, М. В. Вітрук, Л. Д. Воєводін, К. Г. Волинка, М. М. Гуренко, Д. О. Єрмоленко, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, О. Г. Кушніренко, Л. І. Летнянчин, О. А. Лукашова, І. Й. Магновський, М. І. Матузов, А. Ю. Олійник, В. А. Патюлін, В. Ф. Погорілко, Ж. М. Пустовіт, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, В. М. Скобелкін, Т. М. Слінько, О. В. Совгиря, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, Н. Г. Шукліна та ін.

Окремі питання щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців досліджували й досліджують зарубіжні та вітчизняні вчені Є. І. Григоренко, В. В. Забарський, І. І. Качан, О. В. Коровніков, А. В. Кудашкін, Ю. І. Мігачов, Л. П. Медвідь, С. П. Пасіка, В. Й. Пашинський, В. Г. Стрекозов, А. М. Синиця. Проте комплексного наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні на сьогодні не проведено.

З огляду на відсутність розробок із зазначеної теми, ураховуючи вимоги сучасної юридичної науки та проведення військової реформи в нашій країні, можна з упевненістю стверджувати, що дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців є актуальним. Наявність особливого періоду, а саме призов громадян на військову службу під час мобілізації, а також досвід проведення антитерористичної операції зумовлюють потребу в належному науковому дослідженні гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні, у процесі якого доцільно врахувати позитивний досвід провідних країн світу, які пройшли шлях реформування власних збройних формувань та мають вагомий і позитивний досвід щодо реального гарантування прав та свобод військовослужбовців. Крім того, зазначене дослідження об'єктивно сприятиме розвитку та удосконаленню конституційного права і військового законодавства,

а також практичній реалізації гарантій прав і свобод військовослужбовців в Україні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Дисертаційне дослідження виконано відповідно до Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 2020 року, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 2011 року № 942, Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженої 3 березня 2016 року на загальних зборах Національної академії правових наук України, Плану наукової і науково технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, у межах науково-дослідної роботи «Теоретико-методологічні засади правового забезпечення підготовки та застосування військ (сил)» (шифр «Право», державний реєстраційний номер 0101U001791). Тему дисертації затверджено Вченою радою Національної академії внутрішніх справ від 29 жовтня 2015 року, протокол № 20.

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертації полягає в комплексному опрацюванні гарантій прав та свобод військовослужбовців в умовах проведення сучасної військової реформи, аналізі чинного законодавства України та досвіду провідних країн світу, а також підготовці висновків, рекомендацій і пропозицій щодо вдосконалення національного законодавства стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Для досягнення визначеної мети необхідно вирішити такі *завдання*:

- визначити доктринальні аспекти щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців;
- окреслити стан нормативно-правового закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців;
- узагальнити наявну й обґрунтувати власну методологію дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців;

- сформулювати поняття і з'ясувати сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців, здійснити їх класифікацію;

- розкрити сутність загальносоціальних і правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців;

- розглянути правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах шляхом аналізу нормативно-правових актів та діяльності державних органів влади і громадських організацій;

- з'ясувати поняття міжнародно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців;

- обґрунтувати теоретичні висновки, пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства, яке регулює гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні на основі аналізу чинних нормативно-правових актів і позитивного досвіду провідних країн світу.

Об'єктом дослідження є конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні та зарубіжних країнах.

Предметом дослідження є конституційно-правові аспекти гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Методи дослідження. При проведенні наукового дослідження використано сукупність відповідних методологічних підходів, принципів та методів, які ґрунтуються на вимогах об'єктивного й усебічного аналізу гарантій прав та свобод військовослужбовців. В основу методології дослідження покладено такі загальнонаукові методи: діалектики, історичний, системний, аналізу та синтезу, дедукції та індукції. Із спеціальних методів використано формально-юридичний, порівняльно-правовий та історико-правовий методи.

Загальним методом дослідження є *метод діалектики*, що передбачає розгляд гарантій прав та свобод військовослужбовців як явища, яке визначається природою людини й умовами життя суспільства та пов'язане з іншими соціальними явищами і перебуває в постійному розвитку (підрозділ 1.1). Використання *історичного методу* дало змогу

розкрити доктринальні аспекти еволюції гарантій прав та свобод військовослужбовців (підрозділ 1.1). Застосування *системного методу* дозволило визначити поняття, сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців і здійснити їх класифікацію, а також визначити ієрархію державних органів, до повноважень, яких відноситься реалізація гарантій прав та свобод військовослужбовців (розділи 2, 3). *Метод аналізу* надав можливість виділити ознаки гарантій прав та свобод військовослужбовців, з'ясувати їх сутність і здійснити класифікацію, розглянути особливості гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні й зарубіжних країнах, встановити недоліки законодавства стосовно гарантування прав та свобод військовослужбовців (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4, 3.1). Завдяки *синтезу* в системі законодавства гарантій прав та свобод виокремлено таку категорію осіб, як військовослужбовці (підрозділ 1.2). З метою пізнання сутності гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також їх класифікації на підставі знань про гарантії прав та свобод людини загалом застосовано *дедукцію* (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4). Водночас використання *індукції* надало можливість виділити ознаки, за допомогою яких сформульовано поняття «гарантії прав та свобод військовослужбовців» (підрозділи 2.2, 2.3, 2.4).

За допомогою *формально-юридичного* та *порівняльно-правового методів* проаналізовано національне законодавство та законодавство зарубіжних країн стосовно гарантування прав та свобод військовослужбовців і відпрацьовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України з урахуванням позитивного досвіду провідних країн світу (підрозділи 1.2, 3.1, 3.2). Завдяки *історико-правовому методу* з'ясовано проблеми гарантій прав та свобод військовослужбовців, виявлено їх часткову відсутність або істотні прогалини, а також їх вплив і реалізацію в умовах сьогодення (підрозділ 1.2).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням, яке присвячене конституційно-правовим і практичним проблемам гарантій прав та свобод такої категорії осіб, як військовослужбовці, на основі якого сформульовано теоретичні висновки та

обґрунтовано рекомендації щодо вдосконалення національного законодавства стосовно гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні. У результаті дослідження сформульовано низку нових наукових положень, зокрема:

вперше:

- аргументовано доцільність закріплення на рівні Конституції України гарантій соціального забезпечення громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях;

- обґрунтовано положення, що в конституціях Французької Республіки, Республіки Македонія, Республіки Албанія, Королівства Бельгія, Угорщини, Федеративної Республіки Бразилія містяться норми, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців та свідчать про те, що військовослужбовці користуються всіма основними правами та свободами як повноправні громадяни у військовій формі, з урахуванням обмежень, пов'язаних з особливостями проходження військової служби;

- доведено, що для повноцінної реалізації ст. 9 Конституції України та з метою врегулювання питання пріоритетності застосування правил міжнародного договору, порівняно із законами України, доцільно на рівні Конституції України закріпити питання пріоритетності застосування правил міжнародного договору, який набрав чинності в установленому порядку;

удосконалено:

- поняття «гарантії прав та свобод військовослужбовців» – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу;

- пропозицію про доцільність парламентського контролю за дотриманням конституційних прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей, що здійснюватиметься через Уповноваженого Верховної Ради України з прав

військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і незалежний від органів виконавчої влади, насамперед від Міністерства оборони України та інших органів військового управління;

– твердження про те що, для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України необхідно надати можливість особам, які проходять військову службу у вільний від виконання військових обов’язків час, займатись додатковою оплачуваною діяльністю, яку вони вільно обирають, та за рахунок власної праці поліпшувати своє матеріальне становище і членів їх сімей;

дістало подальший розвиток:

– наукові судження про необхідність врахування позитивного досвіду зарубіжних країн, які пройшли шлях реформування власних збройних формувань і мають вагомий досвід щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців;

– положення щодо розроблення та прийняття Закону України «Про правовий статус військовослужбовців в Україні», який закріпить розуміння військовослужбовця; його правосуб’єктність; принципи; відношення до громадянства; права, свободи та обов’язки; загальносоціальні та правові (юридичні) гарантії; пільги, компенсації та обмеження; механізми реалізації гарантій прав та свобод; відповідальність військовослужбовців;

– пропозиції, що з метою ефективної реалізації ст. 36 Конституції України існує необхідність створення в Україні військових профспілок, які сприятимуть захисту конституційних прав та свобод військовослужбовців, а також вирішенню конфліктних ситуацій між ними й командуванням.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в результаті дисертаційного дослідження теоретичні висновки та рекомендації може бути використано у:

– *науково-дослідній діяльності* – як підґрунтя для подальших наукових досліджень у сфері гарантій прав та свобод військовослужбовців;

– *правотворчій роботі* – для вдосконалення чинного законодавства, що регламентує гарантії прав та свобод військовослужбовців і порядок їх реалізації,

зокрема, при внесенні змін та доповнень до законів України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, підготовці проектів законодавчих актів Юридичного департаменту Міністерства оборони України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 15 січня 2018 року № 298/1);

– *практичній діяльності* – у процесі опрацювання документів та прийняття рішень Штабу антитерористичної операції на території оперативно-тактичного угруповання «Маріуполь» (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 6 квітня 2016 року № 5091), Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України (довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження від 2 лютого 2018 року № 316/1/153);

– *освітньому процесі* – при підготовці навчально-методичних матеріалів для викладання навчальних дисциплін «Забезпечення прав і свобод людини в умовах проходження військової служби», «Конституційна реформа в Україні», «Правове забезпечення діяльності Збройних Сил України» (акт впровадження Національного університету оборони України імені Івана Черняховського від 20 березня 2018 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертаційного дослідження оприлюднено в доповідях на десяти міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях та семінарах, зокрема: «Актуальні проблеми філософії освіти» (м. Київ, 15 грудня 2011 р.); «Психолого-педагогічна підготовка офіцера-лідера в контексті національної безпеки країни» (м. Київ, 24 квітня 2012 р.); «Військова наука та майбутнє» (м. Київ, 23 листопада 2012 р.); «Гуманітарні та правові аспекти розвитку Збройних Сил України» (м. Київ, 29 листопада 2012 р.); «Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти» (м. Київ, 14 травня 2013 р.); «Військова наука та майбутнє» (м. Київ, 22 листопада 2013 р.); «Соціально-гуманітарні та правові аспекти реформування і розвитку Збройних Сил України»

(м. Київ, 28 листопада 2013 р.); «Соціально-гуманітарні та правові проблеми діяльності Збройних Сил України» (м. Київ, 24 квітня 2014 р.); «Актуальні проблеми правового регулювання проведення антитерористичних операцій» (м. Київ, 30 листопада 2016 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з анотації державною та англійською мовами, вступу, трьох розділів, що містять вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (290 найменувань на 29 сторінках) та п'яти додатків на десяти сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 238 сторінок, із них основного тексту – 187 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ДОКТРИНАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ І НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ ГАРАНТІЙ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

1.1. Доктринальні дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців

Розуміння сучасного стану гарантій прав та свобод військовослужбовців нерозривно пов'язано з доктринальними дослідженнями гарантій прав і свобод особи починаючи від давніх часів до сучасності. Учені-мислителі давнини у своїх наукових працях приділяли значну увагу забезпеченню прав та свобод людини і по різному розуміли сутність прав та свобод людини і громадянина. Однак єдиних поглядів щодо цього питання немає й донині.

Ідеї, які спрямовані на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, пов'язують з такими носіями античної (древньогрецької та давньоримської) теоретико-правової думки, як Сократ, Платон, Аристотель, Полібій, Цицерон та ін., а також з ученими-мислителями Західної Європи періоду середньовіччя, типовим представником яких був Ф. Аквінський. Представниками епохи Відродження були Н. Макіавеллі та Т. Гоббс. Значний внесок у розвиток прав та свобод людини і громадянина зробили й англійські вчені XVI – XVIII ст. Дж. Локк, І. Бентам, А. Дайсі та вчені Німеччини XVIII – XIX ст. І. Кант і Г. Гегель.

Проголошуючи права та свободи людини і громадянина, стародавні вчені не зазначали гарантії цих прав. Водночас наукові погляди щодо прав та свобод людини, які невід'ємно пов'язані з питанням гарантій цих прав та свобод, завжди привертали увагу вчених як давнини, так і сучасності. Важко уявити дослідження гарантій прав та свобод людини і громадянина без урахування здобутків українських мислителів. Певний внесок у розвиток ідеї прав та

свобод людини в Україні в період XVII початок XX ст. зробили вчені-мислителі М. П. Драгоманов, Б. О. Кістяківський, М. М. Ковалевський, М. І. Костомарова, П. І. Ліницький, Ф. В. Прокопович, Г. С. Сковорода, І. Б. Шад, Т. Г. Шевченко та ін.

Так, професор Києво-Могилянської академії Ф. Прокопович у своїх творах «Регламент духовний» і «Правда волі монаршей» проводить ідеї зміцнення світської влади, її незалежність стосовно до влади церковної, обґрунтовує теорію суспільного договору, вважає, що народ не має права розірвати суспільний договір і повинен виконувати обов'язки й підкорятися. Передавши свою владу правителю, народ не володіє ніяким суверенітетом. Верховним правителем має бути просвічений монарх, який не підкоряється громадянським законам, і дії якого виправдовуються лише кінцевою метою, в основі якої лежить загальнонародна користь [1, с. 330–335]. Він вважав, що основою діяльності людини має бути активність, чесність, порядність, добросовісність у виконанні своїх обов'язків. Учений звеличує просту людину, заявляючи, що звичайна проста людина знаходить своє місце у світі, де праця й особисті заслуги є критеріями її честі та гідності [2, с. 67–69]. Мандрівник-філософ, поет і педагог Г. С. Сковорода у своїх наукових працях: а) засуджував кріпосне право, феодальну систему суспільних відносин з її законами і судочинством, при якій правіший той, хто сильніший, а «якщо убогий, тоді і бідний і дурний»; б) був ворогом монархічного ладу, царської влади, тиранії, найбільшим здобутком людини визнавав волю; в) відстоював республіканську форму правління, в якій вбачав забезпечення рівних прав всім людям [3, с. 6–8]. Філософ І. Б. Шад вважав, що вищим законом у суспільстві є закон абсолютної свободи. Суть цього закону полягає в тому, що людина володіє абсолютною свободою в тому розумінні, що вона здатна панувати над собою, спонукати себе до таких дій, до яких не може бути примушена зовнішніми силами [4, с. 332]. Головні погляди М. І. Костомарова висвітлено у Програмних документах Кирило-Мефодіївського братства. Їх суть формується так: а) критичне ставлення до самодержавного устрою Росії; б) вимоги скасування

кріпосного права; в) юридичне закріплення рівності, скасування смертної кари і тілесних покарань, свободу торгівлі, совісті; г) вимога надати освіту народу [3, с. 53–56]. У своїх поетичних і публіцистичних прозово-художніх творах поет Т. Г. Шевченко обґрунтовував думку про можливість революційного шляху зміни суспільного устрою в царській Росії («Гайдаки», «Заповіт» та ін.) [3, с. 57–58]. Автором понад двох тисяч наукових праць, державно-правові ідеї якого є виразом «професійно-юридичного погляду на державу, право і політичну організацію суспільства» став М. П. Драгоманов [5, с. 10]. Пріоритет прав та свобод людини можна вважати ядром конституційно-правової доктрини М. П. Драгоманова тому, що з нею узгоджуються усі інші положення, зокрема, конституційні принципи та інститути державного будівництва, місцевого і загальнодержавного самоврядування, федералізму й децентралізації. На перше місце він ставить ідею формування держави на засадах політичної свободи та зазначає права людини і громадянина: недоторканість особи, життя, приватного листування, національності (мови); свобода совісті, друку, об'єднань, носіння зброї, вибору житла і занять; право позову на посадову особу чи відомство проти незаконних дій чиновників [6, с. 53]. Філософ П. І. Ліницький у своїх наукових працях важливе значення приділяє праву власності, з яким пов'язує характер діяльності людини, вибір вільного змагання як найкращого способу створення умов свого добробуту і розвитку, наголошуючи на тому, що принцип свободи без матеріального забезпечення є не більш, ніж ілюзія [7, с. 147]. У наукових працях правознавця та історика М. М. Ковалевського наголошується на необхідності обмеження «деспотії держави», її безконтрольного втручання в життя суспільства, коригування «волі індивіда», «права людського» відповідно до своїх інтересів. Саме з такою державою, яка набула рис правової, він пов'язує забезпечення прав і свобод людини та вбачає її головну ознаку – реальність існування свободи громадянина. Учений акцентує на такому важливому компоненті складової прав та свобод громадян, як неможливість їх скасування. Така гарантія може існувати виключно за умови, коли «Конституції і перераховані нею публічні права громадян

поставлені вище законів» [1, с. 754–758]. У філософсько-правових дослідженнях юриста Б. О. Кістяківського головну увагу приділено розгляду духовних настанов окремої людини в галузі суспільно-політичного життя і права, що, власне, і стало базою його теорії закону та правової держави, концепції демократії. У статті «На захист права» учений зазначає, що головний і найсуттєвіший зміст права становить свобода. Щоправда, ця свобода окреслюється як зовнішня, відносна, обумовлена суспільним середовищем. На його думку, здійснення ідеалу панування прав людини можливо лише тоді, коли всі заклади суспільного і державного ладу отримують цілком точне правове формулювання, коли будуть закріплені права особи народовладним законодавством і забезпечуватись виконавчою владою [8, с. 122–123].

Отже, наукові праці українських учених-мислителів, які зробили значний внесок у розвиток ідеї прав та свобод людини, значно вплинули на формування гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні. Дослідження прав та свобод людини не дає вичерпної відповіді на питання реального гарантування державою цих прав особам, які зі зброєю в руках захищають свою країну, водночас, учені-мислителі здійснили багато напрацювань, що становлять підґрунтя для формування ідеї гарантій прав та свобод такої категорії громадян, як військовослужбовці [9, с. 17; 10, 41]. Тому в різні періоди держава приділяла значну увагу гарантуванню прав та свобод особам, які присвятили своє життя захисту Вітчизни.

Питання гарантій прав та свобод людини і громадянина розвинуто й розглянуто в наукових працях радянських, зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, теоретичні аспекти прав та свобод людини і громадянина вивчали М. В. Вітрук [11], Л. Д. Воєводін [12], О. А. Лукашова [13; 14], М. І. Матузов [15], В. М. Скобелкін [16] та ін. Права та свободи людини і громадянина у вітчизняній науці досліджували С. Л. Лисенков [17], В. В. Копейчиков [18], В. Ф. Сіренко [19] та ін. Результати цих напрацювань мали важливе значення і становили підґрунтя для подальшого розвитку питання гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й

військовослужбовців. Безпосередньо питання гарантій прав та свобод людини і громадянина активно досліджують українські вчені К. Г. Волинка, М. М. Гуренко, Д. О. Єрмоленко, Т. М. Заворотченко, А. М. Колодій, О. Г. Кушніренко, Л. І. Летнянчин, І. Й. Магновський, А. Ю. Олійник, В. Ф. Погорілко, Ж. М. Пустовіт, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, Т. М. Слінько, О. В. Совгиря, Ю. М. Тодика, Н. Г. Шукліна та ін.

Значний внесок у вивчення й аналіз гарантій прав та свобод людини і громадянина зробив А. М. Колодій. Серед наукових праць ученого такі як «Розуміння «демократії» та забезпечення прав людини на шляху до європейської інтеграції України» [20], «Дотримання прав та свобод людини і громадянина в Україні» [21], «Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України» [22]. У зазначених роботах розглянуто проблематику гарантій прав та свобод людини і громадянина, надано реальні пропозиції щодо механізмів їх реалізації.

У навчальному посібнику А. М. Колодія та А. Ю. Олійника «Права людини і громадянина в Україні» [23] розглянуто теоретичні аспекти гарантій прав та свобод людини і громадянина й механізм їх реалізації. На думку авторів, необхідно комплексно досліджувати механізм реалізації і забезпечення прав та свобод, включаючи в нього гарантії їх забезпечення, юридичні елементи механізму та процес практичного втілення можливостей у дійсність. У посібнику містяться практичні пропозиції щодо удосконалення законодавства і практики його реалізації в Україні.

Значний доробок у дослідженні гарантій прав людини і громадянина у роботах В. Ф. Погорілка «Конституційне право України» [24], «Права та свободи людини і громадянина в Україні» [25], у яких наведено класифікацію, поняття і зміст, конституційних прав та свобод громадян, розглянуто гарантії прав та свобод особи.

Окремі аспекти стосовно гарантій прав та свобод людини і громадянина, досліджував П. М. Рабінович. У його працях «Права людини та їх юридичне забезпечення» [26], «Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний

аспект)» [27], «Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції» [28], «Загальна декларація прав людини і Україна» [29], «Концепція державної правової політики України у галузі прав людини: Загальнотеоретичні аспекти проектування» [30], «Права і свободи людини в умовах зміцнення та розвитку державності України (конституційні засади)» [31], «Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень)» [32], «Межі прав людини і Конституція України» [33], «Права людини і громадянина» [34], «Права людини та їх юридичне забезпечення» [35] розглянуто загальнотеоретичні питання прав людини й громадянина, проблеми правового закріплення та реалізації конституційних прав і свобод, а також питання класифікації конституційних прав і свобод особи.

У фундаментальній праці О. Ф. Скакун «Теорія держави і права» [36] значну увагу приділено дослідженню теоретичних аспектів гарантій прав та свобод людини і громадянина, розглянуто питання теорії прав людини, міжнародні стандарти в галузі прав людини, основні права людини і громадянина, систему гарантій прав, свобод і обов'язків людини, правовий механізм забезпечення та міжнародний захист прав людини.

Значний внесок у дослідження гарантій прав та свобод людини і громадянина зробив Ю. М. Тодика. У наукових працях «Конституційно-правові основи діяльності Верховної Ради України по забезпеченню прав і свобод громадян» [37], «Конституційно-правовий статус людини і громадянина в Україні» [38], «Конституційно-правовий статус іноземців і біженців в Україні» [39], «Громадянство України: конституційно-правовий аспект» [40], «Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина» [41] проаналізовано юридичну природу й ознаки основних прав та свобод людини і громадянина, їх специфіку, покоління прав людини, становлення і розвиток політико-правової думки про права особи, розкрито права людини в аспекті її соціальної свободи і відповідальності, проблеми формування правової держави і громадянського суспільства в Україні. Особливу увагу приділено питанню

конституційних прав та свобод людини і громадянина й механізмів їх реалізації.

Важливе значення в дослідженні питань гарантій прав та свобод особи мають наукові праці М. М. Гуренко. Зокрема, у дисертації «Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина» [42] на підставі аналізу світової та вітчизняної філософсько-правової спадщини досліджено становлення й розвиток наукових ідей прав і свобод людини та громадянина, їх гарантії, а також поєднання цих ідей у ліберальну та колективістську концепції. Розглянуто вплив та ступінь відтворення зазначених концепцій у світовій та українській конституційній практиці, їх роль у становленні та розвитку сучасного конституційного права України. Зроблено комплексний аналіз визначальних засад конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина, сформульовано концептуальні положення, розкрито суть зазначеної конституційної системи. У науковій праці «Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини і громадянина» [43] проаналізовано ліберальну й колективістську концепції гарантій прав та свобод людини і громадянина на основі комплексного дослідження вітчизняної та зарубіжної філософсько-правової спадщини. Висвітлено гарантії прав та свобод людини і громадянина як самостійні соціально-правові явища. Розкрито їх сутність та зміст через еволюцію становлення й розвитку.

У роботі О. Г. Кушніренка та Т. М. Слінько «Права і свободи людини та громадянина» [44] розглянуто питання прав та свобод людини і громадянина, їх гарантії, а також питання обмежень конституційних прав. Досліджено найважливіші громадянські, політичні, соціально-економічні та інші права і свободи, основні обов'язки людини та громадянина, а також гарантії прав та свобод особи й механізми їх захисту.

У дослідженні Д. О. Єрмоленка «Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі» [45] проаналізовано проблеми соціальної держави та прав людини на сучасному етапі, правовий статус людини через

реалізацію соціально-економічних прав людини та їх значення в соціальній державі. Особливу увагу приділено гарантіям забезпечення соціально-економічних прав людини в соціальній державі.

Питання гарантій прав та свобод людини і громадянина досліджено в дисертації Т. М. Заворотченко «Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні», розглянуто теоретичні і практичні проблеми конституційних гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні. Визначено й проаналізовано основні критерії класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина, надано обґрунтовану характеристику системи гарантій. Особливу увагу приділено аналізу нормативно-правових гарантій (норми-принципи, юридична відповідальність, обов'язки), що гарантують права та свободи людини і громадянина. Надано змістовну характеристику організаційно-правових гарантій, наведено їх класифікацію [46].

У дисертації Л. І. Летнянчина «Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики» проаналізовано становлення й розвиток основних обов'язків людини і громадянина в Україні, їх роль у розбудові в Україні правової держави, вимоги щодо конституційного закріплення оптимального обсягу основних обов'язків особи на сучасному етапі державотворення в Україні, наукову класифікацію основних обов'язків, гарантії здійснення конституційних обов'язків людини і громадянина [47].

У роботі Ж. М. Пустовіт «Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні» досліджено гарантії основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Розглянуто юридичні гарантії основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні, зокрема нормативно-правові та організаційно-правові гарантії. Значну увагу приділено міжнародно-правовим гарантіям основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні [48].

У дисертації І. Й. Магновського «Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект)» досліджено поняття і зміст гарантій прав та свобод людини і громадянина, основні теоретичні

положення про сутність гарантій прав та свобод людини і громадянина. Розкрито питання становлення та розвитку ідеї гарантій прав та свобод людини в теоретико-правовій думці минулого України; досліджено поняття та суть зазначених гарантій в юридичній науці; висвітлено комплекс гарантій прав та свобод, зокрема, політичних, економічних, соціальних та юридичних у праві України. На підставі проведеного аналізу зроблено висновки стосовно становища гарантій прав та свобод людини і громадянина щодо реформування й удосконалення їх упровадження в реальну дійсність [49].

У праці К. Г. Волинка «Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України» розглянуто проблеми законодавчого закріплення, реалізації й гарантованості прав та свобод людини в Україні. Зазначено, що тільки за умов дотримання й усебічної реалізації прав та свобод людини і громадянина можна гарантувати успіх у здійсненні соціальних, економічних і політичних перетворень в Україні, достойне входження нашої держави у світове співтовариство [50].

Деякі аспекти, що стосуються гарантій прав та свобод людини і громадянина, розглянуто в монографії Г. Г. Абасова «Гарантії прав місцевого самоврядування в Україні: актуальні проблеми теорії і практики», у якій досліджено теоретичні і практичні проблеми гарантій прав місцевого самоврядування в Україні [51].

Таким чином, аналіз наукових досліджень гарантій прав та свобод людини і громадянина свідчить про те, що ця тема є актуальною. Зазначена проблема, у частині загальногромадянської складової правового статусу, стосується і військовослужбовців як громадян України. Тому важливим теоретичним і практичним питанням, пов'язаним із конституційними правами та свободами людини і громадянина, є питання щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні. Нині гарантії прав та свобод військовослужбовців у нашій країні залишаються недостатньо дослідженою темою. Українські вчені-юристи розглядають питання гарантій прав та свобод людини загалом, водночас недостатньо уваги приділяється дослідженню

гарантій прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань.

Деякі питання гарантій прав та свобод військовослужбовців досліджено в наукових працях радянських та зарубіжних військових юристів О. В. Коровнікова [52], Ю. І. Мігачова [53], В. Г. Стрекозова, А. В. Кудашкіна [54] та інших, які розглядають питання реалізації правового статусу військовослужбовців; узагальнюють порівняльну характеристику реалізації одного з основних його елементів – правових гарантій військовослужбовців; аналізують механізми та інститути правового і соціального захисту військовослужбовців у США, Франції, ФРН та інших країнах.

Окремі питання щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців вивчали у своїх наукових дослідженнях вітчизняні вчені-юристи Є. І. Григоренко [55], В. В. Забарський [56], І. І. Качан [57, с. 455–467], І. Ф. Корж [58], В. І. Кириленко [59, с. 280–321], Л. П. Медвідь [60], В. О. Паламарчук [61], С. П. Пасіка [62], В. Й. Пашинський [63], Ю. А. Поніматченко [64, с. 44–60], А. М. Синиця [65] та ін.

У дисертації В. Й. Пашинського «Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні» досліджено актуальні теоретичні і практичні проблеми реалізації конституційно-правового статусу військовослужбовців в умовах проведення військової реформи, забезпечення конституційних прав та свобод військовослужбовців і гарантії їх реалізації. Особливу увагу приділено теоретичним питанням конституційно-правового статусу військовослужбовців як одного із спеціальних правових статусів; проаналізовано проблеми практичної реалізації конституційних прав військовослужбовців в умовах військової служби та сформульовано пропозиції щодо їх реального забезпечення. Розглянуто правові гарантії реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців, надано пропозиції щодо удосконалення нормативно-правових та організаційно-правових гарантій. Запропоновано розробити й прийняти Закон «Про правовий статус військовослужбовців в

Україні» та ввести посаду представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Оперативних командуваннях (у майбутньому – Територіальних командуваннях) Збройних Сил України [63].

У дослідженні Л. П. Медвідь «Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти» розглянуто правові та інституційні гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні. Зокрема, для відновлення конституційних гарантій прав та свобод військовослужбовців запропоновано поновити чинність ч. 3 ст. 1-2 Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, яка передбачала, що «нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги військовослужбовців та членів їх сімей, є недійсними». Для більш ефективного гарантування конституційних прав та свобод особи, у тому числі військовослужбовців, запропоновано надати право громадянам України (військовослужбовцям) оскаржувати в Конституційному Суді України закони й нормативно-правові акти, що обмежують їх права та свободи [60].

У дисертації Є. І. Григоренка «Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики» проаналізовано конституційні засади військової служби в Україні, з'ясовано сутність та особливості конституційно-правового регулювання проходження військової служби. Обґрунтовано, що проходження військової служби слід розглядати не лише як обов'язок, але і як конституційне право громадян України. Встановлено, що право на доступ до військової служби необхідно розглядати саме в контексті конституційного права громадян України на рівний доступ до державної служби; пропозиції щодо запобігання необґрунтованим обмеженням прав та свобод військовослужбовців на рівні законодавства, обґрунтовано потребу в узагальнюючій конституційній нормі навести вичерпний перелік видів обмежень прав та свобод. Запропоновано нову редакцію ч. 1 ст. 64 Конституції України, яку необхідно після слів:

«Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України» доповнити словами «та встановлених законом з метою забезпечення національної безпеки і оборони України, територіальної цілісності і недоторканності» [55].

В. В. Забарський у дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правове регулювання політичних прав військовослужбовців Збройних Сил України» розглянув питання адміністративно-правового регулювання політичних прав у структурі такого спеціального правового статусу громадянина України, як військовослужбовець Збройних Сил України. У дисертації акцентовано увагу на доцільності перегляду обмежень політичних прав військовослужбовців, які не мають достатніх підстав для існування. Удосконалено поняття забезпечення політичних прав у структурі загального правового статусу як закріплення таких прав за умови закріплення їх гарантій як суб'єктивних прав, спрямованих на реалізацію, охорону та захист перших [56].

У дисертації С. П. Пасіки «Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України» досліджено проблеми забезпечення суб'єктами владних повноважень реалізації права військовослужбовців на гідний рівень соціального забезпечення. Розкрито сутність адміністративних правовідносин у сфері реалізації гарантій права військовослужбовців на відповідний рівень соціального забезпечення, запропоновано викласти в новій редакції назву Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а саме: «Про соціальні гарантії і компенсації військовослужбовців та членів їх сімей», і доповнити його ст. 8 ч. 6 такого змісту: «Військовослужбовцям (крім військовослужбовців строкової військової служби) дозволяється займатися підприємницькою діяльністю в позаслужбовий час» [62].

У роботі А. М. Синиці «Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців» проаналізовано поняття військової служби як особливого різновиду державної служби та розкрито

питання дієвості й підвищення ефективності юридичних гарантій забезпечення прав та свобод військовослужбовців в Україні. Зокрема, запропоновано запровадити представництво Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в регіонах, відповідно до військово-адміністративного поділу України, також представництва Уповноваженого Верховної Ради України в командуваннях Збройних Сил України та наділити його правом законодавчої ініціативи з питань, що належать до його компетенції [65].

Ю. А. Поніматченко в науковій праці «Правове регулювання діяльності Збройних Сил України» розглянув поняття та елементи правового статусу, права, свободи й обов'язки військовослужбовців та механізми їх реалізації в умовах військової служби [64, с. 44–60].

У роботі І. І. Качана «Права і свободи людини під час проходження військової служби» досліджено права та свободи військовослужбовців, питання їх законодавчого обмеження та гарантії прав і свобод осіб під час проходження ними військової служби [57, с. 455–467].

У дослідженні В. І. Кириленка «Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» розглянуто питання гарантій конституційних прав та свобод військовослужбовців через особливості їх правового статусу. Особливу увагу звернено на забезпечення соціально-правового захисту як компенсації за обмеження деяких прав військовослужбовців [59, с. 280–321].

Окремі аспекти гарантій прав та свобод військовослужбовців, а саме питання забезпечення соціального захисту під час проходження військової служби, проаналізовано в дисертаційних роботах І. Ф. Коржа [58] та В. О. Паламарчука [61], в яких досліджено основні елементи правового статусу військовослужбовця (права, обов'язки, правові обмеження, державні гарантії, пільги та проблеми їх реалізації).

Отже, як показали результати проведеного аналізу досліджень гарантій прав та свобод військовослужбовців, проблема гарантій прав та свобод особи є і залишається предметом постійних наукових розробок. Водночас за межами

досліджень залишилися питання, що пов'язані з комплексним науковим дослідженням гарантій прав та свобод такої категорії осіб, як військовослужбовці, що зумовлює актуальність нашого дисертаційного дослідження.

1.2. Нормативно-правове закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців

Гарантії прав та свобод військовослужбовців безпосередньо залежать від ефективної нормативно-правової бази, яка закріплює правові механізми їх реалізації. Закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців відбувалось і розвивалось одночасно з виникненням і розвитком держави, яка юридично закріплювала в законах й інших нормативних актах умови та способи реалізації прав і свобод особи, а також засоби їх захисту.

У нашій державі значну роль у розвитку закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців відіграли «Руська Правда», писання митрополита Іларіона та Володимира Мономаха. Зокрема, найважливішим законодавчим актом за часів Київської Русі була «Руська Правда». Її норми закріплювали привілейоване становище феодалів та їхнього оточення, посилено захищали життя і майно панівного класу [66, с. 75]. Так, наприклад, майно смерда, померлого без синів, стало переходити до князя (ст. 90 Поширена Правда). Стосовно бояр і дружинників передбачався виняток – їхня спадщина за відсутності синів могла переходити і до дочок (ст. 91 Поширена Правда). За вбивство княжих мужів стягувався штраф у розмірі 80 гривень, що вдвічі перевищувало штраф за вбивство простої вільної людини (ст. 19, 22 Коротка Правда; ст. 13 Поширена Правда) [67, с. 114–115]. Значним внеском у правове закріплення гарантій прав та свобод особи в Київській Русі стали писання київського митрополита Іларіона – можливо, найосвіченішого мужа Київської Русі. У своєму знаменитому «Слові про закон і благодать» Іларіон майстерно

протиставляє християнство язичництву та підкреслює велич і значення Русі [68 с. 114–115]. Значний доробок щодо нормативного закріплення гарантій прав та свобод людини сина великого князя Всеволода – Володимира Мономаха. Його турбували зростаючі соціальні суперечності підданих. Дослухаючись до скарг нижчих верств населення, Мономах у своєму правовому кодексі систематизував їхні права та обов'язки, завдяки чому ще більше зростає його популярність у народі. Незважаючи на постійну зайнятість, він написав зворушливе і сповнене роздумів «Повчання» [69, с. 47–58].

Отже, за часів Київської Русі важливе місце щодо закріплення гарантій прав та свобод особи посідали «Руська Правда» і писання митрополита Іларіона та Володимира Мономаха. У контексті зазначеного слід згадати княжі статuti, договори та грамоти, що регламентували питання гарантій прав та свобод особи, у тому числі й осіб, які перебували на військовій службі.

За часів українського козацтва не було писаних законів, норми, що гарантували права та свободи козаків Запорізької Січі, мали форми звичаїв. Однак у подальшому гарантії прав та свобод козаків знайшли своє відображення в Зборівському договорі 1649 року та Березневих статтях 1654 року, які були нормативно-правовими актами, що визначали становище України у складі Речі посполитої та Російської держави. Зокрема, козак підлягав юрисдикції виключно станового суду, мав право вільного вибору місця проживання і свободи зайняття промислами [70]. Гарантії прав та свобод козаків закріплювались також в актах воєнно-адміністративної влади України, передусім гетьманських статтях. Гетьманські акти мали форму універсалів, ордерів, листів, грамот. Головне місце серед них посідали універсали – офіційні акти вищої державної влади [71, с. 219]. Таким чином, у період козацько-гетьманської доби гарантії прав та свобод осіб, які перебували на військовій службі, були передбачені звичаєвим правом, а в подальшому юридично закріплені в нормативно-правових актах, таких як гетьманські статті, грамоти, ордери та універсали, як офіційних актах вищої державної влади.

Підґрунтям щодо подальшого правового закріплення гарантій прав та свобод військових стала Конституція Пилипа Орлика 1710 року. Зазначений нормативний акт закріплював за козаками, а також за членами їх родин, гарантії прав і свобод та їх реалізацію. Так, наприклад, гарантувалось право на звільнення від виконання панщини та відробітків на приватних господарствах, захист від здирства та пригнічення, звільнення від податків. Крім того, гетьман був зобов'язаний «пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладати надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог» [72, с. 20–21]. Зокрема, за козаками закріплювалось право на вільні вибори козацької старшини, а також те, що вчинене ними правопорушення, не буде каратися свавільно, а підлягатиме розгляду судом [73, с. 192]. Конституція Пилипа Орлика, хоча й не набрала чинності, водночас стала одним з основоположних документів, який заклав підґрунтя для подальшого розвитку гарантій прав та свобод військовослужбовців.

У період діяльності Центральної Ради, Гетьманату, Директорії значна увага приділялась створенню національної юридично-правової бази, зокрема закріпленню гарантій прав та свобод військовослужбовців. Так, 3 січня 1918 року Центральна Рада прийняла Закон «Про створення Українського Народного війська», що визначав порядок набору військових інструкторів та їх правовий статус. Також 10 лютого 1918 року було введено в дію Статут Одноосібної Армії Української Народної Республіки, яким гарантувалось те, що всі військовослужбовці були рівні у своїх громадянських правах і користувалися усіма правами громадян без обмежень. Крім того, важливим нормативним документом, що закріплював гарантії права та свобод військовослужбовців, був Закон «Про політико-правове становище військових» від 25 березня 1918 року. Цим Законом військовослужбовцям гарантувалось виборче право, зокрема військовики могли обиратися до законодавчих органів держави нарівні з іншими громадянами [74, с. 55–57]. Законодавча база щодо закріплення прав та свобод військовослужбовців у період Гетьманату складалась з кількох актів, зокрема, законів «Про загальний військовий

обов'язок» від 24 липня 1918 року та «Про політично-правове становище службовців військового відомства» від 1 серпня 1918 року [75]. У період діяльності Директорії було прийнято Закон «Про заклик військових до дійсної служби» від 13 січня 1919 року, яким передбачались заходи соціального захисту військових. Зокрема, за військовиками залишалися посади, які вони обіймали до призову, виплачувалася половина їх заробітку тощо. З метою гарантування воїнам права на отримання земельних ділянок було прийнято Закон «Про додаткове наділення землею козаків армії Директорії» від 18 січня 1919 року, яким закріплювалось право на додаткове виділення від однієї до двох десятин землі, крім виданого паю землі, 2000 грн на рендант та процентну позику на п'ять років на суму 2000 грн [71, с. 139–148]. Отже, за часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії нормативно-правова база характеризувалась значною кількістю законодавчих актів, які закріплювали правовий статус військовослужбовців та гарантували їм право на обрання до законодавчих органів держави нарівні з іншими громадянами, залишення посад, які вони обіймали до призову, виплату половини їх заробітку, додаткове виділення земельних ділянок тощо.

За часів існування Радянського Союзу було прийнято низку нормативно-правових актів, які закріплювали гарантії прав та свобод військовослужбовців. Так, у Конституції Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 року закріплювалося те, що право обирати й бути обраним до рад мають, незалежно від статі, віри, раси, національності, осілості тощо, такі громадяни Української Соціалістичної Радянської Республіки, яким до дня виборів минуло 18 років: б) червоноармійці та червонофлотці Робітническо-селянської червоної армії та флоту (ст. 66) [76]. У 1924 та 1930 роках Центральний виконавчий комітет і Рада народних комісарів Радянського Союзу прийняли Кодекси про пільги для військовослужбовців і військовозобов'язаних Робітническо-селянської Червоної Армії та їх родин. У 1981 році Рада Міністрів Радянського Союзу прийняла Положення про пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, і їх

родин, що містило перелік основних пільг, якими користувалися військовослужбовці та члени їх родин [63, с. 38–39]. За період існування Радянського Союзу було створено систему нормативно-правових актів, які закріплювали права та свободи військовослужбовців та їх гарантії, а саме гарантувалось виборче право червоноармійців та червонофлотців, встановлювались пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку та їх родин.

У незалежній Україні створюється відповідна нормативно-правова база, яка закріплює гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина. Велика кількість нормативно-правових актів свідчить про значний розвиток юридичного аспекту зазначеного питання. Правові норми, що закріплюють гарантії прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили [77, с. 57]. Таким чином, можна стверджувати, що вона має чітко виражену ієрархічну структуру – починаючи з Конституції України, надалі закріплюється в законах України, міжнародних договорах та підзаконних нормативно-правових актах. Конституційне закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців здійснюється на основі єдиного нормативного акта, що має найвищу юридичну силу – Конституції України [78]. Конституція України визначає конституційно-правову основу гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовця. Адже в другому розділі Конституції України закріплено такі норми-принципи, які виступають гарантіями прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, а саме: усі люди вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини невідчужувані й непорушні; права та свободи людини і громадянина, закріплені в Конституції, не є вичерпними; конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані; при прийнятті нових законів або внесенні змін до діючих законів не допускається звуження змісту й обсягу існуючих прав та свобод особи; громадяни мають рівні конституційні права і свободи та рівні перед законом; громадяни не можуть бути позбавлені

громадянства і права зміни громадянства; громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами; кожен має права на правову допомогу та ін. [38, с. 193]. Безпосередньо ст. 3 Основного Закону України передбачено те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави та утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

Відповідно до ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи і є рівними перед законом. В Основному Законі держави немає спеціального поділу громадян за їх професійною належністю або за іншими категоріями. І все ж у процесі реального виконання конституційно закріплених прав та свобод громадян виявляється, що не всі категорії громадян можуть однаково користуватись конституційно встановленими правами та свободами. Так, у зв'язку з проходженням громадянами військової служби, норми Конституції України визначають гарантії соціального захисту військовослужбовців: «...Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їх сімей» (ст. 17). Водночас ст. 46 Основного Закону встановлено, що «...громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом» [78]. Тому, зважаючи на зазначені норми Основного Закону та визначення соціального захисту, на нашу думку, держава повинна здійснювати забезпечення військовослужбовців не тільки в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності та інших обставин, а й гарантувати їм соціальне забезпечення під час проходження ними військової служби. З цією метою слід внести зміни до Конституції України, у якій частину п'яту ст. 17 розділу I викласти в такій редакції: «...Держава гарантує соціальне забезпечення громадян України, які перебувають на службі

у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, їх соціальний захист, а також членів їх сімей».

Внесення змін до розділу I Конституції України відбувається за спеціальним (інституційним) порядком та має свої особливості щодо подання законопроектів з цього питання. Відповідно до ст. 156 Основного Закону, законопроект про внесення змін до розділу I «Загальні засади» подається до Верховної Ради України Президентом України або не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України і, за умови його прийняття не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України, затверджується всеукраїнським референдумом, який призначається Президентом України (ст. 156).

Конституційні положення, які є правовою основою для інших законодавчих актів щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, містять ст. 35 «У разі якщо виконання військового обов'язку суперечить релігійним переконанням громадянина, виконання цього обов'язку має бути замінене альтернативною (невійськовою) службою»; ст. 37 «...Не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в військових формуваннях ...»; ст. 65 «Захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України. Громадяни відбувають військову службу відповідно до закону»; ст. 85 «До повноважень Верховної Ради України належить ... оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України; затвердження загальної структури, чисельності, визначення функцій Служби безпеки України, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних Сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України»; ст. 106 «Президент України ... є Верховним

Головнокомандувачем Збройних Сил України; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань; здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави; вносить до Верховної Ради України подання про оголошення стану війни та у разі збройної агресії проти України приймає рішення про використання Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань; присвоює вищі військові звання, вищі дипломатичні ранги та інші вищі спеціальні звання і класні чини»; ст. 116 «Кабінет Міністрів України ... здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю»; пункт 14 Розділу XV Перехідних положень «Використання існуючих військових баз на території України для тимчасового перебування іноземних військових формувань можливе на умовах оренди в порядку, визначеному міжнародними договорами України, ратифікованими Верховною Радою України».

Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (ст. 8). Норми Основного Закону є нормами прямої дії й гарантують права та свободи людини і громадянина, у тому числі осіб, які проходять військову службу як в Україні, так і в інших країнах світу.

У контексті зазначеного акцентуємо увагу на конституціях зарубіжних країн, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців. Так, Конституція Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року містить ст. 36, якою передбачено, що: «Республіка гарантує особливі соціальні права військовим інвалідам, а також членам їх сімей...» [79], ст. 34 Конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року зазначає, що «...законом встановлюються норми, що стосуються основних гарантій, котрі надаються військовослужбовцям...» [80], ст. 167 Конституції Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 року встановлює те, що: «Учасники Збройних Сил користуються всіма конституційними правами та свободами, за винятком тих

випадків, коли законом передбачено інше» [81], відповідно до ст. 182 Конституції Королівства Бельгія від 17 лютого 1994 року «...законом регулюється просування по службі, а також права й обов'язки військовослужбовців» [82]. У Конституції Угорщини від 25 квітня 2011 року міститься ст. 45 «Угорська Армія», у пункті 5 якої зазначено, що «Детальні правила організації, завдань, управління і командування, а також діяльності Угорської Армії визначаються законом» [83]. У Конституції Федеративної Республіки Бразилія від 5 жовтня 1988 року існує розділ «Про військових службовців органів публічної влади», зокрема параграфом 1 ст. 42 встановлено, що: «Звання, так само як привілеї, права і обов'язки, повністю гарантуються офіцерам збройних сил, які перебувають на дійсній військовій службі, у резерві або звільнених з армії, їх військові звання, посади і право носіння форми зберігається за ними» [84].

Отже, у конституціях зарубіжних держав містяться норми, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців, відповідно до яких військовослужбовці користуються всіма основними правами та свободами, як і решта громадян. Основні закони деяких держав гарантують військовослужбовцям особливості користування всіма конституційними правами та свободами, інші вказують на те, що законами встановлюються норми, які стосуються основних гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Ураховуючи те, що норми Конституції України є нормами найбільш загальними та формально визначеними, у зв'язку з чим не в змозі детально врегулювати всі аспекти гарантій прав та свобод особи, вони вимагають своєї конкретизації і розвитку в законах України та в інших нормативно-правових актах. Саме тому основними правовими актами, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців, у правовій державі виступають закони. Зокрема, до законодавчих актів, які визначають гарантії прав і свобод військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, належать закони України: «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року

№ 934-XII, «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV, Статути Збройних Сил України від 24 березня 1999 року № 548-XIV – 551-XIV, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII, «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР та інші законодавчі акти.

До законодавчих актів, які визначають повноваження органів державної влади, механізм реалізації й захисту прав та свобод військовослужбовців, також належать закони України: «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 7 березня 2002 року № 3099-III [85], «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР [86], «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV [87], «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року № 393/96-ВР [88], «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII [89], «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII [90], Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III [91], Кодекс про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X [92] та ін.

Одним з основоположних законів щодо гарантій конституційних прав та свобод військовослужбовців є Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII [93]. Зазначений Закон встановлює права і свободи військовослужбовців та закріплює гарантії їх соціального і правового захисту, членів їх сімей. Зокрема, держава гарантує їм матеріальне та інше забезпечення

в розмірах, що стимулюють заінтересованість у військовій службі (а саме: грошове, речове забезпечення). Цим Законом також визначено порядок реалізації права військовослужбовців на відпочинок, зокрема: тривалість робочого дня і розподіл службового часу (ст. 10); порядок надання основних та додаткових відпусток; забезпечення безоплатної медичної допомоги та санаторно-курортного лікування і відпочинку (ч. 3 ст. 15). Зазначений закон також визначає порядок забезпечення військовослужбовців житловими приміщеннями: до отримання постійного житлового приміщення військовослужбовцям повинні надаватися службові житлові приміщення; військовослужбовці, які не мають жилого приміщення, при вислужі більше 20 років, мають право на одержання кредитів для придбання або будівництва житла, з погашенням за рахунок держави; військовослужбовцям виплачується грошова компенсація за тимчасовий піднайом (найом) житла (ст. 12). Водночас законодавці неодноразово вносили зміни до цього Закону, якими виключались норми щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, а саме щодо недопущення їх скасування чи звуження змісту та обсягу при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, що визначено частинами 2, 3 ст. 22 Конституції України. Зокрема, Законом України «Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні» від 27 березня 2014 року № 1166-VII [94] виключено ч. 3 ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII [93], яка передбачала, що «нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги військовослужбовців та членів їх сімей, є недійсними». На наш погляд, виключення зазначеної правової норми суперечить Основному Закону України. Стосовно цього ми поділяємо думку Л. П. Медвідь, що для відновлення конституційних гарантій прав та свобод військовослужбовців щодо недопущення їх скасування чи звуження їх змісту та обсягу при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів, що передбачені ч. 2 та 3 ст. 22 Конституції України, необхідно поновити чинність

ч. 3 ст. 1-2 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, яка передбачала, що «нормативно-правові акти органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які обмежують права і пільги військовослужбовців та членів їх сімей, є недійсними» [60, с. 213].

Правові норми, що стосуються прав та свобод військовослужбовців та їх гарантій, зокрема питань їх соціального і правового захисту, дублюються в інших законах, які регулюють порядок створення та діяльності військових формувань в Україні. Так, у Законі України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII [95] міститься ст. 16 «Соціальний і правовий захист військовослужбовців, резервістів та військовозобов'язаних, призваних на збори, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України», яка фактично дублює деякі правові норми Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. Безпосередньо в цій статті передбачено, що держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців, резервістів, які виконують обов'язки служби у військовому резерві, та військовозобов'язаних, призваних на навчальні (або перевірочні) та спеціальні збори, членів їх сімей, працівників Збройних Сил України, а також членів сімей військовослужбовців, резервістів та військовозобов'язаних, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час виконання службових обов'язків або постраждали у полоні в ході бойових дій (війни), в умовах надзвичайного стану чи під час виконання службових обов'язків за межами України в порядку військового співробітництва або у складі національного контингенту чи національного персоналу у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки. Зазначеним Законом передбачено обмеження деяких прав військовослужбовців: право бути членами політичних партій та профспілкових організацій, участь в організації і проведенні страйків, право на свободу пересування, вільного вибору місця проживання та вільно залишати територію України, право на збирання, використання і поширення інформації [93].

У Законі України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII ст. 21 визначає те, що держава забезпечує соціальний і правовий захист військовослужбовців Національної гвардії України та членам їх сімей, а також те, що військовослужбовці Національної гвардії України користуються правовими і соціальними гарантіями відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [96].

У Законі України «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII розділом V «Соціальний та правовий захист військовослужбовців і працівників Служби безпеки України» визначено: порядок соціального і правового захисту військовослужбовців Служби безпеки України (ст. 27); правові гарантії захисту військовослужбовців Служби безпеки України (ст. 28); виплати та компенсації у разі загибелі або каліцтва співробітників Служби безпеки України (ст. 29); грошове забезпечення військовослужбовців Служби безпеки України (ст. 30) [97].

У Законі України «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV (ст. 15) передбачено обмеження політичної діяльності військовослужбовців Державної прикордонної служби. Розділом 5 «Правовий та соціальний захист особового складу Державної прикордонної служби» закріплено пільги, компенсації та гарантії, які теж дублюють положення базового закону про соціальний і правовий захист військовослужбовців [98].

До законодавчих актів, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців, належать і Статути Збройних Сил України, які визначають воєнно-спеціальні права та обов'язки військовослужбовців, безпосередньо пов'язанні з військовою службою. Так, Статут внутрішньої служби Збройних Сил України визначає загальні права та обов'язки військовослужбовців Збройних Сил України і їх взаємовідносини, обов'язки основних посадових осіб полку і його підрозділів, правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах [99]. Стаття 18 Статуту закріплює

положення, що військовослужбовці перебувають під захистом держави і мають усю повноту прав та свобод, закріплених Конституцією України. Держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до Закону (ст. 19). Стаття 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV, встановлює обов'язок командирів (начальників) вникати в проблеми побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, знати потреби і запити особового складу, приймати рішення за заявами, скаргами та зверненнями військовослужбовців, у разі необхідності клопотати за них перед старшими командирами (начальниками) [99]. Дисциплінарний Статут Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV [100], визначає порядок та особливості притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності та порядок звернення із заявами, пропозиціями і скаргами, які є гарантіями конституційних прав громадян на звернення.

Особливе місце серед нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії соціального захисту осіб, звільнених з військової служби, посідає Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII. Цей Закон визначає умови, норми і порядок пенсійного забезпечення військовослужбовців, а саме: особливості призначення пенсій військовослужбовцям; право військовослужбовців вибирати вид пенсії, якщо вони мають право на різні державні пенсії; звільнення пенсій військовослужбовців від оподаткування; розміри пенсій залежно від вислуги років та мінімальні пенсії; надбавки до пенсій; підвищені розміри пенсій по інвалідності; пенсії в разі втрати годувальника та ін. [101].

Правові норми, які містяться в законах, що закріплюють конституційні права і свободи військовослужбовців та їх гарантії, не повною мірою відповідають нинішньому стану суспільних відносин та соціально-економічним можливостям нашої держави, тому не можуть забезпечити ефективну

реалізацію прав та свобод військовослужбовців. У законодавчих актах, що закріплюють порядок створення та організацію діяльності різних військових формувань, міститься велика кількість норм, чинність яких призупинено іншими законами, а також вбачається дублювання правових норм, що містяться в Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII.

Закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців здійснюється також на основі міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства України (ст. 9 Конституції України). До таких міжнародно-правових актів належать: Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року [102]; Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [103]; Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року [104]; Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [105] та ін. Правові норми зазначених міжнародних актів закріплюють положення щодо гарантій прав та свобод осіб, у тому числі і тих, які входять до складу збройних сил. Міжнародно-правові акти покликані заохочувати і розвивати повагу до прав людини та основоположних свобод для усіх без винятку, незалежно від раси, статі, мови та інших обставин. Зокрема, аналіз міжнародних договорів свідчить про важливість їх внеску щодо ефективності гарантування прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців.

Гарантії прав та свобод військовослужбовців також закріплюються підзаконними нормативно-правовими актами, що ґрунтуються на Конституції і законах України, а саме: актами Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативними актами міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, нормативними актами місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

Важливу роль щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців відіграє Президент України – Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України, який видає нормативно-правові акти, що є обов'язковими до

виконання на всій території України. Саме тому укази Президента України серед нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців, посідають важливе місце. По-перше, вони визначають основні напрями державної політики щодо гарантії прав та свобод військовослужбовців, по-друге, містять у собі конкретні норми стосовно їх реалізації. Так, указами Президента України затверджені Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України від 10 грудня 2008 року № 1153/2008 [106], Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України від 27 грудня 2007 року № 1262/2007 [107], Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України від 17 липня 2006 року № 619/2006 [108], Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України від 29 грудня 2009 року № 1115/2009 [109], які визначають порядок проходження служби військовослужбовцями Збройних Сил України та інших військових формувань їх права та свободи пов'язані з проходженням військової служби, у тому числі, що стосуються питань соціальних гарантії, наприклад, умови грошового та матеріального забезпечення, право на відпустку тощо. Таким чином, нормативно-правові акти Президента України не тільки визначають гарантії прав та свобод військовослужбовців, а й закріплюють питання їх реалізації.

Кабінет Міністрів України як вищий орган виконавчої влади в межах своєї компетенції видає постанови і розпорядження, які конкретизують та деталізують норми правових актів вищої юридичної сили, що закріплюють гарантії прав та свобод громадян України, у тому числі і військовослужбовців. Зокрема, нині постановами Кабінету Міністрів України регулюються порядок грошового забезпечення військовослужбовців, порядок забезпечення речовим майном, призначення та виплати пенсій і грошової допомоги, порядок обчислення вислуги років та ін. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і

начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 року № 704 упорядковано додаткові грошові виплати військовослужбовцям, а саме: надбавки і додаткові виплати за кваліфікацію; за знання та використання іноземної мови; за бойове чергування; морське грошове забезпечення; надбавки за особливі умови служби та ін. [110]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями» від 3 серпня 2006 року № 1081 визначає механізм забезпечення житловими приміщеннями військовослужбовців Збройних Сил, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, у тому числі звільнених у запас або у відставку, що залишилися перебувати на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, у військових частинах, закладах, установах та організаціях і членів їх сімей [111]. Постанова Кабінету Міністрів України «Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації та Державної спеціальної служби транспорту за піднайом (найом) ними жилих приміщень» від 26 червня 2013 року № 450 визначає розмір та механізм виплати грошової компенсації за піднайом (найом) жилих приміщень встановленим категоріям військовослужбовців Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Держспецзв'язку та Держспецтрансслужби [112]. Значної уваги заслуговує Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян» від 2 вересня 2015 року № 728, яка затверджує Порядок визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення [113]. Цей Порядок установлює механізм визначення розміру і надання військовослужбовцям та членам їх сімей, що перебувають разом з ними на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, за їх бажанням грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення. Розмір компенсації визначається з урахуванням граничної

вартості 1 кв. м загальної площі житла для населених пунктів, що визначається згідно з Порядком використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 29 лютого 2012 року № 193 [114]. На нашу думку, доцільним є розрахунок грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення військовослужбовцям здійснювати за рахунок ринкової вартості 1 кв. м загальної площі житла, що сприятиме повноцінній реалізації ст. 47 Конституції України, яка передбачає право на житло, а також те, що: «...держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду» [78].

Отже, зазначені акти Кабінету Міністрів України визначають правові механізми реалізації соціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей. Надання грошової компенсації військовослужбовцям та членам їх сімей за належне їм для отримання жиле приміщення позбавляє адміністративних процедур та витрати часу для його отримання, а також сприяє вільному вибору місця житла. Тому, на нашу думку, необхідно закріпити на нормативному рівні отримання військовослужбовцями грошової компенсації за належне їм жиле приміщення. Крім того, пропонуємо створити правові механізми грошової компенсації за невикористану щорічну чергову та додаткову відпустки, перебування на службі у святкові неробочі дні. Також нормативного урегулювання потребують питання грошової компенсації за не отримане речове майно, зокрема щодо можливості звернення осіб, які звільнились з військової служби, оскільки цього не передбачено Порядком виплати військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації і Управління державної охорони грошової компенсації вартості за не отримане речове майно, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 16 березня 2016 року № 178 [115]. Зазначені

правові механізми сприятимуть повноцінній реалізації ст. 48 Конституції України, яка передбачає, що «Кожен має право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло» [78].

Нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади приймаються на основі і на виконання Конституції України, законів України, указів Президента України та нормативних актів Кабінету Міністрів України. До актів центральних органів виконавчої влади, які регулюють питання гарантій прав і свобод військовослужбовців та їх реалізації, як правило, належать, накази Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України та ін. Наприклад, у Міністерстві оборони України діє ціла низка наказів, що регулюють питання різних видів забезпечення військовослужбовців. До них, зокрема, належать: наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями» від 30 листопада 2011 року № 737, який визначає організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями [116]; наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України польового забезпечення» від 10 жовтня 2000 року № 334, який визначає порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України польового забезпечення [117]; наказ Міністра оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам» від 11 червня 2008 року № 260, що визначає порядок та умови виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України, а також порядок виплати військовослужбовцям одноразової грошової допомоги при звільненні з військової служби [118]. Особливістю нормативно-правових актів центральних органів виконавчої влади є те, що вони видаються в межах, передбачених законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України. Тому видання відомчих актів має ґрунтуватися на вказівці вищого органу.

Таким чином, важливе місце щодо нормативно-правового закріплення гарантій права і свободи військовослужбовців посідають підзаконні нормативно-правові акти, які конкретизують та деталізують норми правових актів вищої юридичної сили.

Унаслідок проведення антитерористичної операції на сході нашої держави в Збройних Силах та інших військових формуваннях України відбулись значні зміни, які зумовили удосконалення системи нормативно-правових актів, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців. Зокрема, внесено зміни до законів України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 934-XII, «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про Державну прикордонну службу України» від 3 квітня 2003 року № 661-IV, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22 жовтня 1993 року № 3551-XII [119] та інших. Зазначені зміни стосуються гарантій прав та свобод військовослужбовців-учасників антитерористичної операції, яких прирівняно до учасників бойових дій, зокрема, щодо першочергового забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов; першочергового отримання земельної ділянки для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва; зниження оплати житлово-комунальних послуг; використання чергової щорічної відпустки у зручний для них час, а також одержання додаткової відпустки із збереженням заробітної плати строком 14 календарних днів на рік; безплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту тощо (ст. 12) [119]. Тому, необхідно погодитись з думкою, що за останніх два роки у Збройних Силах України відбулися зміни, які суттєво змінили нашу армію та ставлення держави і народу України до неї. У керівництва нашої держави є розуміння того, що військовослужбовці, які проходять службу та звільняються зі Збройних Сил й

інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, виконуючи службові обов'язки, потребують особливої уваги і допомоги з питань реалізації прав та свобод, у тому числі соціального забезпечення [60, с. 54].

Важливе значення для гарантування прав та свобод військовослужбовців, а також відновлення порушених прав мають акти судових органів. Чільне місце посідають рішення Конституційного Суду України, який, не будучи органом, уповноваженим створювати норми права, може скасовувати або змінювати їх, визнаючи відповідний правовий акт неконституційним повністю або в окремії його частині [120]. Наприклад, у Рішенні Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року № 7–рп/2004 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої ст. 59 Закону України «Про державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) суд сформулював правову позицію, що додаткових гарантій соціального захисту потребують громадяни України, які відповідно до ст. 17 Конституції України перебувають на службі у військових формуваннях та правоохоронних органах держави, забезпечуючи суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку, а саме у Збройних Силах України, Службі безпеки України, прокуратурі та ін. Необхідність додаткових гарантій соціальної захищеності цієї категорії громадян як під час служби, так і після її закінчення зумовлена, насамперед, тим, що служба у Збройних Силах України, інших військових формуваннях та правоохоронних органах держави пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей. Тобто соціальні гарантії військовослужбовців та працівників правоохоронних органів пов'язані з характером покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій. Зазначеним рішенням суд визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частин третьої, четвертої ст. 59 Закону України «Про Державний

бюджет України на 2003 рік» від 26 грудня 2002 року № 380-IV у частині щодо обмеження пільг, компенсацій і гарантій для військовослужбовців, щодо знижки плати за користування житлом, комунальні послуги, безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту та ін. [121]. Також Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 29, 36, частини другої ст. 56, частини другої ст. 62, частини першої ст. 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 ст. 71, ст. 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) визнано те, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) положення ст. 36 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» від 19 грудня 2006 року № 489-V стосовно обмеження пільг, компенсацій і гарантій, на які, згідно із законами України, мають право окремі категорії працівників бюджетних установ, військовослужбовці та особи рядового і начальницького складу, щодо знижки плати за користування житлом (квартирної плати), паливом, телефоном та плати за комунальні послуги (водопостачання, водовідведення, газ, електрична та теплова енергія), безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), а також стосовного обмеження у перевищенні розміру наданих пільг у грошовому еквіваленті [122]. Отже, своїми рішеннями Конституційний Суд України підтвердив, що нормативно-правові акти, які приймають органи державної влади щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, повинні прийматися в межах Конституції України, законів України і не можуть звужувати передбачені законодавством права.

Таким чином, закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні відбувалось та розвивалось одночасно з виникненням та розвитком держави, яка юридично закріплювала в законах та інших нормативних актах умови та способи реалізації прав та свобод особи, а також засоби їх захисту.

На сьогодні в Україні склалася нормативно-правова база гарантій прав та свобод військовослужбовців, яка знайшла своє закріплення в Конституції України, міжнародних нормативно-правових актах, законах України та підзаконних актах виконавчої влади. Вона характеризується великою кількістю законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів і загалом забезпечує гарантії прав та свобод військовослужбовців. Проте зазначена система є недосконалою та характеризується дублюванням деяких правових норм, наявністю прогалин у законодавстві, не відповідністю сучасному стану суспільно-економічних відносин, ознаками, успадкованими від колишнього Радянського Союзу, втратою чинності правовими нормами або їх декларативним характером і відсутністю механізмів їх реалізації, що негативно впливає на реалізацію гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Законодавець, незважаючи на наявність великої кількості норм, закріплених на рівні Конституції України, законів України, міжнародних договорів, обмежує права військовослужбовців, що призводить до зниження рівня захищеності прав та свобод військовослужбовців, які, насамперед, є громадянами України, на яких покладено нелегке конституційне завдання. Водночас у деяких випадках незадовільне виконання вимог Конституції України й чинних нормативно-правових актів стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців посилює соціальне напруження у військовому середовищі та негативно впливає на рівень боєздатності й боєготовності військ.

З огляду на зазначене, ураховуючи проведення антитерористичної операції на сході нашої держави, збільшення чисельності Збройних Сил та інших військових формувань України, нормативно-правова база, що закріплює гарантії прав та свобод військовослужбовців, потребує подальшого наукового вивчення й удосконалення, і на цій основі створення дієвих правових механізмів реалізації прав та свобод військовослужбовців в Україні. Зокрема, розроблення та прийняття Закону України «Про правовий статус військовослужбовців в Україні», який передбачатиме наявність дієвих механізмів реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Висновки до розділу 1

У результаті аналізу доктринальних досліджень і нормативно-правового закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців ми дійшли низки висновків.

1. Незважаючи на значний розвиток сучасних наукових досліджень гарантій прав та свобод людини, питання гарантій прав та свобод такої категорії осіб, як військовослужбовці, залишається недостатньо дослідженим. У наукових працях учених викладено лише окремі погляди щодо зазначеної проблеми, дисертаційні роботи, присвячені комплексному дослідженню гарантій прав та свобод військовослужбовців, в Україні на сьогодні відсутні, що зумовлює актуальність нашого дисертаційного дослідження.

2. Питання гарантій прав та свобод військовослужбовців в умовах проведення сучасної військової реформи в Україні набуває надзвичайно важливого значення і безпосередньо впливає на результати реформи, а отже, і на стан боєготовності Збройних Сил України та інших військових формувань. Крім того, зважаючи на збільшення чисельності Збройних Сил та інших військових формувань України й проведення антитерористичної операції на Сході нашої держави, гарантії прав та свобод військовослужбовців стали однією з актуальних проблем сучасності.

3. З давніх часів гарантії прав та свобод військовослужбовців закріплювались у різних нормативно-правових актах. Починаючи з часів Київської Русі, у нормативних документах закріплювалися певні суб'єктивні права та свободи особи і їх гарантії, які забезпечували пільги та переваги військовим людям і членам їх сімей. Ще в IX ст. з утворенням Давньоруської держави, уперше виникла армія, постійним ядром якої була дружина Великого Київського князя. Князі забезпечували дружину всім необхідним: їжею, одягом, зброєю. Між князем і його дружиною укладалися договори, які гарантували пільги та переваги дружинникам князя, що відображалось у різних редакціях «Руської Правди», статутах й уроках. У період козацько-гетьманської доби

гарантії прав та свобод осіб, які перебували на військовій службі, були передбачені звичаєвим правом, а в подальшому юридично закріплені в нормативно-правових актах, таких як гетьманські статті, грамоти, ордери та універсали як офіційних актах вищої державної влади. За часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії національна нормативно-правова база характеризувалась значною кількістю законодавчих актів, які закріплювали права та свободи і їх гарантії на обрання до законодавчих органів держави нарівні з іншими громадянами, залишення посад, які вони обіймали до призову, виплата половини їх заробітку, додаткове виділення земельних ділянок тощо. У період існування Радянського Союзу було створено систему нормативно-правових актів, які встановлювали пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, та їх родин.

4. За роки незалежності в Україні створено нормативно-правову базу гарантій прав та свобод військовослужбовців, яку становлять Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, а також рішення судових органів. Положення, які є правовою основою для законодавчих й інших нормативно-правових актів щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, містяться в ст. 17, 35, 37, 65, 85, 106, 116, а також пункті 14 Розділу XV «Перехідних положень» Конституції України. Проте зазначена система є недосконалою та характеризується дублюванням деяких правових норм, наявністю прогалин у законодавстві, не відповідністю сучасному стану суспільно-економічних відносин, ознаками, успадкованими від колишнього Радянського Союзу, втратою чинності правовими нормами або їх декларативним характером і відсутністю механізмів їх реалізації, що негативно впливає на реалізацію гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

5. У конституціях зарубіжних держав (конституції Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року, Королівства Бельгія від 17 лютого 1994 року, Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року, Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 року, Угорщини від 25 квітня 2011 року,

Федеративної Республіки Бразилія від 5 жовтня 1988 року) містяться норми, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців і загалом свідчать про те, що військовослужбовці користуються всіма основними правами та свободами, як і решта громадян. Основні закони держав гарантують військовослужбовцям особливості користування всіма конституційними правами та свободами, а також вказують на те, що законами встановлюються норми, які стосуються основних гарантій прав та свобод військовослужбовців.

6. До ст. 46 Конституції України, яка передбачає право громадян на соціальний захист та необхідність забезпечення військовослужбовців не тільки в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності та за інших обставин, а й гарантування їм соціального забезпечення під час проходження ними військової служби, слід внести зміни до частини п'ятої ст. 17 розділу I Конституції України, яку викласти в такій редакції: «...Держава гарантує соціальне забезпечення громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, їх соціальний захист, а також членів їх сімей».

7. Для повноцінної реалізації ст. 47, 48 Конституції України, з метою нормативного врегулювання таких найбільш гострих проблем, які стосуються забезпечення житлом та виплат грошових компенсацій, запропоновано розробити і прийняти постанови Кабінету Міністрів України, якими затвердити порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України та інших військових формувань грошової компенсації вартості за:

- належні для отримання жилі приміщення, яким передбачити, що розрахунок грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення військовослужбовцям здійснюється з розрахунку ринкової вартості 1 кв. м загальної площі житла;

- неотримане речове майно, яким передбачити можливість звернення за грошовою компенсацією за неотримане речове майно особам, які звільнились з військової служби;

- невикористану щорічну основну або додаткову відпустки, перебування на військовій службі у святкові та неробочі дні.

РОЗДІЛ 2

ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В УКРАЇНІ: МЕТОДОЛОГО-КОНСТИТУЦІЙНА ХАРАКТЕРИСТИКА

2.1. Методологія дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців

Для оптимального дослідження питання гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також отримання достовірних результатів необхідно застосувати відповідні методологічні інструментарії, які є ефективними для даного виду наукового дослідження.

Необхідність розробки та використання методологічного інструментарію зумовлена потребою у всебічності й ґрунтовності пізнання гарантій прав та свобод військовослужбовців, зокрема у сфері конституційного законодавства. Тому ми поділяємо думку, що «... зважаючи на новітній етап конституційно-правової реформи, сучасна юридична наука постійно здійснює пошук оптимального та універсального методологічного інструментарію пізнання правової дійсності, тому це вчення не втрачає свою актуальність серед напрямків конституційно-правових досліджень» [123, с. 68].

Загалом, основу методологічного інструментарію становлять різноманітні елементи, за допомогою яких здійснюється всебічне й комплексне дослідження сутності гарантій прав та свобод військовослужбовців. Водночас під методологією розуміється сукупність підходів, способів, методів, прийомів та процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети [124, с. 374]. Тобто головними складовими методології наукового дослідження є наукові підходи, способи, методи, прийоми та відповідні процедури.

Питання застосування методологічного інструментарію та формування методології наукового дослідження для науки конституційного права

розглядали такі науковці, як М. В. Буроменський, М. С. Кельман, Д. А. Керімов, М. І. Козюбра, В. П. Колісник, А. М. Колодій, С. В. Комаров, В. В. Копейчиков, А. Ю. Олійник, М. В. Оніщук, О. В. Петришин, Т. П. Подорожна, П. М. Рабінович, О. Ф. Скакун, О. В. Скрипнюк, А. О. Селіванов, М. В. Тарасов, В. Я. Тацій, Ю. М. Тодика, В. Л. Федоренко, Ю. С. Шемшученко та ін.

Науковці по різному розуміють структуру методології наукового дослідження. Зокрема, А. М. Колодій та А. Ю. Олійник до складових методології відносять філософський (світоглядний) рівень (опосередковується, насамперед, діалектикою), загальнонауковий рівень (система методів: загальносоціологічний, конкретно-соціологічний, статистичний, аналізу та ін.), спеціально-науковий рівень (юридичний метод) [125, с. 14–15]. О. Ф. Скакун у структурі методології визначає такі структурні елементи: загальні підходи, ядром яких є філософські та суспільно-наукові підходи; принципи (наприклад, єдності логічного та історичного, конкретного й абстрактного тощо); методи, що є системою розумових і практичних операцій (процедур), спрямованих на вирішення конкретних пізнавальних завдань з урахуванням визначеної пізнавальної мети (загальнонаукові, спеціально-наукові) [126, с. 9–17]. П. М. Рабінович складовими методології називає філософсько-світоглядні підходи (матеріалістичний чи ідеалістичний, діалектичний чи метафізичний, визнання чи заперечення об'єктивних соціальних, у тому числі державно-правових закономірностей і можливості їх пізнання, здобуття істинних знань щодо них), загальнонаукові методи (структурний, функціональний, сходження від абстрактного до конкретного, аналіз, синтез тощо), групові методи (конкретного соціологічного дослідження), спеціальні методи (тлумачення норм права, узагальнення юридичної практики [127, с. 618–619]. С. Д. Гусарєв і О. Д. Тихомиров зазначають, що методологія юридичної науки – це система принципів і способів організації, побудови та здійснення теоретико-пізнавальної юридичної діяльності у сфері дослідження державно-правової дійсності, а також вчення про цю систему [128, с. 68].

Отже, учені та практики акцентують увагу на необхідності

методологічних досліджень, до структури якої слід віднести філософські та суспільно-наукові підходи, принципи та спеціальні методи, спрямовані на вирішення конкретних пізнавальних завдань. Методологію проведення наукових досліджень у сфері конституційного права слід розглядати як існуючу впорядковану систему. Тому, з метою отримання достовірних результатів під час комплексного дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, на нашу думку, необхідно застосувати такі структурні елементи, як філософсько-методологічні підходи, принципи та методи.

З метою ефективного здійснення наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців й отримання оптимальних результатів ми використали системний, методологічний, ціннісний (аксіологічний), історичний, наукознавчий, герменевтичний, діяльнісний та інші підходи.

Одним із головних напрямів методології наукового пізнання, мета і завдання якого полягають у дослідженні певних об'єктів як складних систем, є системний підхід, що сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання суті проблем, які досліджуються в конкретних науках, і вибору ефективних шляхів їх вирішення. Зокрема, використання системного підходу дає можливість розглядати гарантії прав та свобод військовослужбовців у системі гарантій прав та свобод людини і громадянина, а також охопити цілісну картину гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Ефективне й повноцінне дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців забезпечив методологічний підхід як цілісна система теорій, концепції, доктрин, знань та принципів, за допомогою яких вирішуються або переосмислюються наукові проблеми. На думку О. Ф. Скакун, методологічний підхід виявляє себе тоді, коли необхідно залучити до юриспруденції методологічні засоби як філософського та метанаукового рівнів (загальна теорія систем, теорія моделювання, загальна теорія діяльності тощо), так і інших наук, що «працюють» на принципову методологічну орієнтацію наукового дослідження [129, с. 210]. Дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців вимагає інтерпретувати соціальні, економічні, політичні

та культурні зміни через призму конституційно-правових явищ. Зокрема, методологічний підхід застосовано при виборі теми дисертаційної роботи та формулюванні її загальної концепції.

Для розуміння гарантій прав та свобод військовослужбовців застосовано ціннісний (аксіологічний) підхід, який відкриває закони функціонування об'єкта та підведення різних явищ під загальні поняття. Зазначений підхід надав можливість дійти висновку, що людина, у тому числі військовослужбовці, у цивілізованому демократичному суспільстві є найвищою цінністю, а утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави.

Особливе місце в дисертаційному дослідженні посідає історичний підхід, який передбачає розвиток теорії на основі фактів, та історичний аналіз законодавства про гарантії прав і свобод військовослужбовців. Завдяки історичному підходу з'ясовано основні тенденції конституційного розвитку й визначено напрями удосконалення законодавства, що регулює гарантії прав та свобод військовослужбовців.

У дисертаційному дослідженні важливе значення має наукознавчий підхід, що являє собою комплексний алгоритм осмислення дійсності, який виникає в результаті поєднання «фундаментальних ідей» і певних методів, тобто як специфічну єдність світоглядного, теоретичного і методичного знання, в якій головним є визначений суб'єктом пізнання порядок поєднання теорії та методу [130, с. 14]. Тобто наукознавчий підхід застосовується протягом усього нашого дисертаційного дослідження.

Герменевтичний підхід використано для наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, ґрунтується на вченні про інтерпретацію правових текстів. За допомогою цього підходу відбувається входження в герменевтичне коло, коли для розуміння цілого необхідно зрозуміти окремі його частини, але для розуміння окремих частин уже потрібно уявляти зміст цілого [126, с. 11]. Використання зазначеного підходу сприяло осмисленню і розумінню істинності та змісту правових текстів, які висвітлюють гарантії прав

та свобод військовослужбовців. Особливої актуальності герменевтичний підхід набув під час дослідження інтерпретації правових позицій Конституційного Суду України щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України й інших військових формувань.

З метою повноцінного розуміння гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідним є діяльнісний підхід, що дає змогу зосередити увагу дослідника не лише на проблемі, власне, діяльності, а й на інших явищах, у співвідношенні або взаємодії з якими перебуває діяльність [131, с. 165]. Застосування діяльнісного підходу дало змогу з'ясувати основні напрями удосконалення в Україні гарантій прав та свобод військовослужбовців на підставі позитивного досвіду провідних країн світу.

Важливим елементом структури методологічного дослідження є принципи (франц. *principe*, від лат. *principium* – начало, основа) – основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення теорії, вчення, науки, системи внутрішнього і міжнародного права, політичної, державної чи громадської організації (гуманізм, законність, справедливість, рівність громадян перед законом тощо) [132, с. 341]. Основними принципами, що використовуються в методології дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, є принципи науковості, об'єктивності, усебічності, історизму, конкретності, комплексності тощо.

Для наукового дослідження першочергове значення має принцип науковості, який полягає в урахуванні досягнень науки в галузі прав людини загалом і дає змогу розглядати питання гарантій прав та свобод військовослужбовців як окремої категорії громадян. За допомогою зазначеного принципу обґрунтовано авторську концепцію гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Істинне відображення дійсності в науковому дослідженні, відтворення її такою, якою вона існує реально, належить принципу об'єктивності, завдяки

якому з'ясовано реальний стан гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також їх можливість їх реалізації з усіма недоліками та перевагами.

Для розгляду питання гарантій прав та свобод військовослужбовців з урахуванням усіх аспектів, а не окремої думки, застосовано принцип усебічності, за допомогою якого досліджено різні аспекти гарантій прав та свобод військовослужбовців. Зокрема, зазначену категорію громадян охарактеризовано у взаємозв'язку з гарантіями прав та свобод людини загалом, а також використано для формулювання достовірних аргументованих висновків і передбачено відтворення реального стану гарантій прав та свобод військовослужбовців і їх реалізацію.

Важливим принципом, за допомогою якого розглянуто питання гарантій прав та свобод військовослужбовців, їх розвитку й історичного взаємозв'язку, а також їх аналіз з урахуванням сучасного стану, став принцип історизму. Використання цього принципу надало можливість проаналізувати наукові погляди та нормативно-правове закріплення гарантій прав та свобод військовослужбовців на різних етапах розвитку й становлення держави.

Для здійснення детального аналізу умов, у яких перебуває об'єкт пізнання, виділення головних властивостей, зав'язків і тенденцій його розвитку застосовано принцип конкретності. Зокрема, зазначений принцип використано при детальному аналізі умов, у яких реалізуються гарантії прав та свобод військовослужбовців.

Наукове дослідження з позицій не тільки юридичної науки, а й інших соціогуманітарних наук, забезпечувалось принципом комплексності, що дав змогу застосувати як знання теорії держави і права, конституційного права й адміністративного права, так і філософії, соціології, політології, психології та інших соціогуманітарних наук.

Отже, з метою оптимального комплексного дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно використати всі вищезазначені принципи, на яких ґрунтується система методів наукового дослідження як способів організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлена

закономірностями відповідного об'єкта [133, с. 370]. Метод як засіб пізнання є способом відображення і відтворення в мисленні досліджуваного предмета. Застосування науково обґрунтованих методів є важливою умовою отримання нових істинних наукових знань [128, с. 80]. У найзагальнішому розумінні метод пропонується трактувати як спосіб упорядкування наукової діяльності для досягнення поставленої мети, а в контексті пізнавальної діяльності – як спосіб виконання функції відтворення у свідомості досліджуваного об'єкта [134, с. 80]. Тому важливими складовими компонентами механізму реалізації методологічних принципів, що забезпечують функціональну ефективність правової методології загалом, є методи, які становлять основу методологічного інструментарію і забезпечують ефективність правової методології дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців.

При проведенні наукового дослідження використано сукупність наукових методів, що ґрунтуються на вимогах об'єктивного й усебічного аналізу гарантій прав та свобод військовослужбовців. В основу методології дослідження покладено загальнонаукові методи діалектики, історичний, системний, аналізу та синтезу, дедукції та індукції.

Загальним методом дослідження є метод діалектики, який виражається в підході до вивчення конституційного права, що ґрунтується на загальних закономірних зв'язках розвитку буття і свідомості. Зокрема, цей метод передбачає розгляд гарантій прав та свобод військовослужбовців як явища, яке визначається природою людини й умовами життя суспільства та пов'язане з іншими соціальними явищами й перебуває в постійному розвитку.

З метою якісного обґрунтування теоретичних аспектів використано історичний метод для здійснення пізнання генезису та розвитку подій, фактів, ідей у контексті їх виникнення, формування і розвитку, виявлення внутрішніх і зовнішніх зв'язків, закономірностей та суперечностей [126, с. 14]. Зазначений метод дав змогу провести доктринальні дослідження еволюції гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Важливим елементом у методології наукового дослідження є системний метод, оскільки будь-яке дослідження у сфері юридичних наук стосується питань системи права й системи законодавства, а також охоплює закономірності інтегративності, які використовуються для формування інтегративного формаційно-цивілізаційного підходу до правових систем сучасності та її елементів [135, с. 102]. Застосування системного методу дозволило визначити поняття, сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців і здійснити їх класифікацію, а також визначити ієрархію державних органів, до повноважень, яких відноситься реалізація гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Для дослідження складових елементів гарантій прав та свобод військовослужбовців і кожного з них як частини цілого використано метод аналізу, за допомогою якого виділено ознаки гарантій прав та свобод військовослужбовців, з'ясовано їх сутність і здійснено їх класифікацію, розглянуто особливості гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні й зарубіжних країнах світу, визначено недоліки законодавства стосовно гарантування прав та свобод осіб, які проходять військову службу. За допомогою синтезу встановлено взаємодію між складовими елементами дослідження для пізнання питання гарантій прав та свобод військовослужбовців загалом. Зокрема, завдяки синтезу в системі законодавства гарантії прав та свобод виділено таку категорію осіб, як військовослужбовці.

З метою пізнання окремих положень, які виводяться із загальних положень, зокрема з'ясування сутності гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також їх класифікації на підставі знань про гарантії прав та свобод людини загалом, застосовано дедукцію. Використання індукції надало можливість пізнати окремі властивості предмета дослідження та зробити нові узагальнення. Так, при дослідженні гарантій прав і свобод військовослужбовців виділено ознаки, за допомогою яких сформульовано поняття «гарантії прав та свобод військовослужбовців». Під час наукового

дослідження методи дедукції та індукції, які використовуються на відповідному етапі пізнавального процесу, мають бути взаємопов'язані та застосовуватись у сукупності.

Серед спеціальних методів у процесі наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців використано формально-юридичний, порівняльно-правовий та історико-правовий методи.

За допомогою юридичних конструкцій та формалізованого тексту, що передбачає застосування формально-юридичного методу, досліджено питання діяльності державних і міжнародних органів щодо реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців. Крім того, за допомогою *формально-юридичного та порівняльно-правового методів* проаналізовано національне законодавство та законодавство зарубіжних країн стосовно гарантування прав та свобод військовослужбовців і відпрацьовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства України з урахуванням позитивного досвіду провідних країн світу.

Можливість аналізу нормативно-правової бази, що закріплювала гарантії прав та свобод осіб, які проходили військову службу в різні періоди розвитку й становлення держави, надав історико-правовий метод. Завдяки цьому методу з'ясовано проблеми гарантій прав та свобод військовослужбовців, підтверджено їх відсутність або істотні прогалини, а також їх вплив та реалізацію в умовах сьогодення.

Отже, для об'єктивного та повноцінного проведення наукових досліджень у сфері конституційного права слід використовувати відповідний методологічний інструментарій. Можна констатувати, що проблема гарантій прав та свобод військовослужбовців має комплексний характер і порушує низку питань, для вирішення яких потрібно застосовувати різноманітні наукові елементи, за допомогою яких здійснюється всебічне наукове дослідження. Тому для отримання достовірних результатів комплексного наукового дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно використовувати систему відповідних підходів, принципів і методів.

2.2. Поняття, сутність і класифікація гарантій прав та свобод військовослужбовців

Питання гарантій прав та свобод військовослужбовців є актуальним і складним як у теорії, так і в практиці конституційного й інших галузей права. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а їх утвердження і забезпечення є головним обов'язком держави [78]. Зазначена функція держави не реалізується повною мірою. Визнання державою прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців як окремої категорії громадян, знаходить своє закріплення в нормативно-правових актах різної юридичної сили. При цьому права і свободи, що декларуються, повинні забезпечуватися чітко діючою системою гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Розкрити зміст поняття «гарантії прав та свобод військовослужбовців» неможливо без розуміння поняття «конституційні права та свободи військовослужбовців». Водночас у сучасній науковій літературі спостерігається велика кількість і неоднозначність дефініцій конституційних прав та свобод людини. Так, В. Ф. Погорілко й В. Л. Федоренко визначають, що конституційні права людини і громадянина – це певні можливості суб'єкта конституційно-правових відносин, тобто юридичні можливості задоволення особистих потреб та інтересів відповідно до рівня розвитку громадянського суспільства й держави [24, с. 176]. На думку О. Ф. Скакун, основоположні права та свободи людини – це правові можливості (міра свободи) особи, здатні забезпечити її розвиток у конкретно-історичних умовах, що закріплені як міжнародні стандарти, загальні і рівні для всіх людей та гарантовані законами держави як невідчужувані [36, с. 64]. Отже, конституційні права та свободи людини і громадянина – це юридично закріплені рівні для всіх людей і гарантовані державою певні можливості, що необхідні для існування та розвитку людини і громадянина.

Утім, безпосередньо, питання конституційних прав та свобод військовослужбовців розглядають як військові, так і цивільні юристи-науковці. Так, В. Й. Пашинський під конституційними правами та свободами військовослужбовців розуміє закріплені в Конституції та гарантовані державою можливості, які дозволяють обирати вид своєї поведінки, користуватися представленими благами для задоволення своїх особистих і суспільних потреб та інтересів особам, які проходять військову службу [63, с. 85]. На думку Л. П. Медвідь, конституційні права та свободи військовослужбовців – це можливості осіб, які проходять військову службу, спрямовані на задоволення особистих та публічних інтересів під час проходження військової служби, що закріплені нормами Конституції та законів України, у тому числі військовим законодавством [60, с. 83]. Ю. І. Мігачов зазначає, що права (свободи) вказують на те, що може робити військовослужбовець, не вступаючи в суперечності з інтересами держави та суспільства, державними організаціями, а також законними інтересами інших громадян, у тому числі і військовослужбовців [136, с. 123]. О. В. Кудашкін під правами військовослужбовця пропонує розуміти обумовлені Конституцією Російської Федерації, встановлені федеральними законами, іншими нормативними правовими актами й охоронювані державою можливості ефективного виконання військової служби [54, с. 208]. Таким чином, на нашу думку, конституційні права та свободи військовослужбовців – це закріплені в Конституції України, законах та інших нормативно-правових актах, гарантовані державою юридичні можливості осіб, які встановлюються для задоволення їх особистих і службових потреб та інтересів, з метою забезпечення розвитку суспільства, держави, інших фізичних та юридичних осіб, під час проходження ними військової служби.

Ми поділяємо думку вчених, що відповідно до правового статусу військовослужбовців, конституційні права та свободи військовослужбовців вирізняються деякими особливостями. По-перше, правовий статус військовослужбовців складається із загальногромадянської і військово-

службової складових. З огляду на це, загальногромадянська складова правового статусу військовослужбовців регламентується Конституцією та законодавством України, з урахуванням особливостей військової служби, а військова службова визначається військовим законодавством. По-друге, конституційні права та свободи військовослужбовців можуть обмежуватися Конституцією України та законами України. Можливість обмеження конституційних прав та свобод військовослужбовців передбачена і міжнародно-правовими документами. Це компенсується тим, що військовослужбовцям надаються визначені законом пільги, гарантії та компенсації. По-третє, конституційні права та свободи військовослужбовців повинні відповідати інтересам військової служби, а загалом, державним та суспільним інтересам у сфері безпеки та оборони [60, с. 83].

Усвідомлення військовослужбовцями можливості реалізувати свої права та свободи нерозривно пов'язане з конкретними умовами, які склались у певному суспільстві. Особливої гостроти це питання набуває під час проведення антитерористичної операції на Сході нашої країни. Тому останніми роками вчених-юристів турбує питання забезпечення прав та свобод військовослужбовців і їх гарантій. Ми поділяємо думку, що без гарантій права та свободи людини і громадянина перетворюються на своєрідні «заяви про наміри», що не мають ніякої цінності ні для особи, ні для суспільства [126, с. 72]. Тому проголошення прав та свобод військовослужбовців є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Необхідно також створити певні умови для реалізації відповідних прав та свобод військовослужбовців, що може бути забезпечено надійною системою гарантій. Отже, слушною є думка, що сила і життєвість прав та свобод людини полягає в тому, що вони не тільки проголошуються, а й гарантуються, тобто забезпечуються системою умов і засобів, необхідних для їх реального здійснення. Без належних гарантій вони залишаються «...простою декларацією, правами і свободами на папері» [137, с. 9]. Проблема гарантування прав та свобод військовослужбовців – одна із складних проблем

сучасності, якій слід приділити належну увагу для впровадження в життя передбачених Конституцією України прав та свобод людини і громадянина. І саме Основний Закон визначає зміст та спрямованість діяльності Української держави та, власне, закріплює гарантії прав та свобод людини і громадянина, оскільки ст. 3 Конституції України належить до самих підвалин суспільного й державного ладу, є нормативно-юридичним фундаментом гуманістичного спрямування розвитку суспільного і державного життя в Україні, «задає тон» усім наступним конституційним приписам, які відображають реальне або бажане становище людини в українському суспільстві, регулюють її відносини з державою, визначають їхні взаємини, спрямовують політику держави на утвердження й ефективне забезпечення прав та свобод людини [138, с. 3–7].

Визначенню гарантій прав та свобод військовослужбовців, на наш погляд, об'єктивно має передувати загальне визначення поняття гарантій і погляди вчених щодо класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина [139, с. 17]. Зокрема, у сучасній енциклопедичній літературі під поняттям «гарантії (від французького *garantie* – забезпечення, запорука) прав та свобод людини і громадянина» розуміють умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює усю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, на усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення [140, с. 555].

Поняття гарантій прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язане з такими категоріями, як «соціальний захист», «правовий захист», «система забезпечення», «умови», «фактори», порівняно з якими воно часом набуває більш широкого або, навпаки, вузького значення [141, с. 25].

Отже, учені по різному трактують поняття гарантій прав та свобод особи. Наприклад, О. Ф. Скакун під гарантіями прав, свобод та обов'язків людини і громадянина розуміє систему соціально-економічних, політичних, юридичних умов, способів та засобів, які забезпечують їхню фактичну реалізацію, охорону та надійний захист. Коли немає гарантій, то права, свободи та обов'язки

людини і громадянина набувають форми «заяв про наміри», які не становлять будь-якої цінності ні для особистості, ні для людства [36, с. 203]. В. М. Корельський і В. Д. Перевалов наводять таке визначення поняття гарантій: це система умов, способів та засобів, що забезпечують усім та кожному рівні правові можливості для виявлення, придбання й реалізації своїх прав та свобод [142, с. 545]. В. В. Копейчиков зазначає, що підтверджений юридичною наукою механізм реалізації прав, свобод та обов'язків передусім складається з гарантій забезпечення прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [143, с. 156]. На думку І. М. Погребного, гарантії – це система соціальних умов і спеціально-юридичних засобів, за допомогою яких здійснюється життя в суспільстві [144, с. 128]. А. Ю. Олійник тлумачить гарантії як відповідні умови і засоби, що сприяють утіленню в життя проголошених прав, свобод та обов'язків [145, с. 156]. М. М. Гуренко наголошує, що гарантії прав та свобод людини і громадянина являють собою систему норм, принципів, умов і вимог, які у своїй сукупності забезпечують дотримання прав, свобод і законних інтересів [146, с. 124]. А. М. Колодій та А. Ю. Олійник вважають, що гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина можна охарактеризувати як систему умов і засобів, що забезпечують у сукупності здійснення конституційних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [147, с. 261]. В. В. Мамонов під гарантіями розуміє засоби, способи, за допомогою яких загальнонародна держава забезпечує фактичну реалізацію прав та свобод громадян [148, с. 10–12]. О. В. Совгиря і Н. Г. Шукліна зауважують, що гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачена Конституцією і законами України система правових норм, організаційних засобів і способів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється охорона і захист прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [149, с. 181]. Т. М. Заворотченко під гарантіями прав та свобод особи розуміє, по-перше, певні умови, за яких можлива найповніша й усебічна реалізація прав та свобод особи; по-друге, засоби, які ефективно забезпечують охорону й захист прав та свобод особи в разі їх незаконного порушення. Тобто

гарантії прав та свобод людини і громадянина як загальне поняття являють собою основні умови і засоби, за допомогою яких кожна особа має можливість реалізувати свої права [141, с. 29]. І. Й. Магновський констатує, що гарантії – це умови, засоби і способи, створені суспільством та державою і похідними від неї інститутами влади, які забезпечують фактичну реалізацію, охорону й захист прав та свобод людини і громадянина [150, с. 42]. Таким чином, майже всі науковці визначають гарантії як систему умов, способів і засобів, що забезпечують у сукупності здійснення прав та свобод особи.

Визначенню гарантій прав та свобод військовослужбовців як окремої категорії громадян також приділяється певна увага. Зокрема, В. Й. Пашинський зазначає, що гарантії – це умови, засоби, способи, які забезпечують реалізацію, усебічну охорону та захист прав свобод особи. Гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяють на економічні, політичні, ідеологічні та правові (юридичні) [63, с. 168]. Л. П. Медвідь під гарантіями конституційних прав та свобод військовослужбовців розуміє систему умов, способів і засобів, що утворюються і функціонують для належної реалізації, охорони, а в необхідних випадках – захисту прав та свобод військовослужбовців, визначених Конституцією, законодавством України, у тому числі військовим законодавством [60, с. 202]. Таким чином, гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові, об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу.

До ознак, що визначають гарантії прав та свобод військовослужбовців, належать: а) утвердження; б) реалізація; в) охорона; г) захист; ґ) відновлення.

Під утвердженням прав та свобод військовослужбовців слід розуміти нормативно-правове закріплення й удосконалення нормативно-правової бази стосовно гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і

спрямованість діяльності держави, тому держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Зазначене підтверджується ст. 3 Конституції України, яка передбачає, що «... Утвердження і забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави».

Проте встановлені державою правові норми, які передбачають гарантії прав та свобод військовослужбовців, не можуть виконати своєї регулювальної ролі без їх реалізації. Водночас реалізація норм права – це втілення положень правових норм у фактичній діяльності (поведінці) суб'єктів права. У літературі виділяють такі форми реалізації норм права, як дотримання, виконання, використання і застосування. Зокрема, дотримання – це така форма реалізації норм права, що здійснюється через пасивну поведінку суб'єктів; виконання – форма реалізації зобов'язуючих правових норм, що полягає в активній поведінці суб'єктів, яку слід здійснювати незалежно від їх власного бажання; використання – це така форма реалізації, коли суб'єкти на свій розсуд за власним бажанням використовують надані їм права; застосування правових норм – це організаційна діяльність компетентних органів держави і посадових осіб з реалізації правових норм стосовно конкретних життєвих ситуацій шляхом винесення індивідуально-правових рішень (приписів) [151, с. 409–411]. Отже, реалізація прав та свобод такої категорії осіб, як військовослужбовці, передбачає фактичне втілення їх прав та свобод у суспільних, соціальних відносинах, що здійснюється у формі їх дотримання, використання, виконання та застосування.

Охорона прав та свобод військовослужбовців передбачає діяльність, спрямовану на усунення перешкод у реалізації особами, які проходять військову службу, своїх прав та свобод, що здійснюється у формі профілактики, попередження та недопущення можливих порушень. Слушною є думка В. О. Демиденка, який зазначає, що охорона прав та свобод людини і громадянина здійснюється шляхом заходів, які спрямовані на: «...а) профілактику порушень прав та свобод (загальну й індивідуальну);

б) захист прав та свобод (відновлення порушеного правомірного стану та притягнення винних до юридичної відповідальності» [152, с. 9].

Під державним юридичним захистом прав людини слід розуміти правозастосовчу юрисдикційну діяльність національних компетентних органів, спрямовану на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини або на відновлення такого права, або на попередження чи припинення його порушення [153, с. 10]. Тобто захист прав та свобод військовослужбовців – це діяльність відповідних органів, спрямована на реалізацію та відновлення, або на попередження чи припинення порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу.

Важливою ознакою, яка визначає гарантії прав та свобод військовослужбовців, є відновлення прав та свобод військовослужбовців, тобто відтворення їх первинної якості, а також повної здатності задовольняти потреби та реалізувати інтереси такої категорії осіб, як військовослужбовці.

Враховуючи вищезазначене, можна стверджувати, що для гарантій прав та свобод військовослужбовців характерні такі ознаки, як утвердження, реалізація, охорона, захист та відновлення. Однак для отримання більш оптимальних результатів нашого дослідження необхідно розглянути сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців.

У «Новому тлумачному словнику української мови» під поняттям «сутність» розуміють: «...1. Найголовніше, основне, істотне в кому-, чому-небудь; суть, зміст. 2. У філософії – головне, визначальне в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення» [154, с. 485]. З огляду на зазначене можна стверджувати, що сутність виражає головне, визначальне в предметі, яке дає можливість зрозуміти, навіщо суспільству потрібен даний предмет. Тобто стає зрозумілим, що найбільш оптимальним буде дослідження сутності гарантій прав та свобод військовослужбовців через аналіз їх функцій, адже в юридичній науці термін «функції» уживається для позначення сутності. Тому ми поділяємо думки науковців, які зазначають, що «... шлях до пізнання сутності

держави приходить насамперед через пізнання її функцій», або «...тільки сутність держави може надавати її функціям відповідної соціально-політичної та морально-цілісної визначеності, яка, в свою чергу проектується на практичну діяльність» [155, с. 99], «функції права – це основні напрями юридичної дії права на існуючі суспільні відносини, що реально визначають сутність і соціальне призначення права в житті суспільства» [156, с. 167]. Отже, дослідження функцій гарантій прав та свобод військовослужбовців є передумовою пізнання головного і визначального в гарантуванні прав та свобод, їх призначення і дослідження їх сутності.

Сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців це, насамперед, головні напрями їх реалізації, які розкриваються через функції гарантій прав та свобод військовослужбовців. У цьому контексті слушною є думка Т. М. Заворотченко, яка зазначає, що «...за своєю суттю гарантії конституційних прав та свобод – це система умов, створених державою для реалізації конституційних прав та свобод своїм громадянам. Їх основною функцією є дотримання виконання зобов'язань державою та іншими суб'єктами в сфері реалізації прав особистості. Об'єктом гарантій конституційних прав та свобод людини і громадянина виступають суспільні відносини, пов'язані з охороною та захистом прав людини, задоволенням особистих інтересів громадян» [141, с. 58]. Н. М. Пархоменко під сутністю гарантій розуміє «...поєднання індивідуально-вольових та організаційно-владних дій щодо переведення прав особи зі сфери можливого в соціально-правову дійсність, що дає поняття соціально-юридичного механізму реалізації прав та свобод громадян» [157, с. 133]. Ми поділяємо думку К. Г. Волинки, що «...критерієм розмежування функцій механізму забезпечення прав та свобод особи служить їх соціально-юридична спрямованість, на основі чого виділено сприяючу (допоміжну), стимулюючу, превентивну, відновлювальну і виховну функції» [158, с. 6].

Таким чином, до основних функцій гарантій прав та свобод військовослужбовців належать сприяюча (допоміжна), стимулююча,

превентивна, відновлювальна та виховна. Так, сприяюча (допоміжна) функція гарантій прав та свобод військовослужбовців полягає у створенні практичних можливостей для безперешкодного користування правами і свободами; стимулююча – у спонуканні суб'єктів до правомірної поведінки; превентивна – у вжитті запобіжних заходів щодо недопущення будь-якої можливості порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу; відновлювальна – у відновленні порушених прав та свобод військовослужбовців; виховна – у цілеспрямованому впливі на свідомість індивідів з метою формування непримиренного ставлення до порушень прав та свобод військовослужбовців і вміння захищати їх будь-якими не забороненими законом засобами.

Для більш повного розкриття питання гарантій прав та свобод військовослужбовців, на нашу думку, необхідно акцентувати увагу на класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина. Адже справедливими є міркування, що класифікація гарантій відіграє важливе значення для реалізації прав та свобод людини [159, с. 108]. Однак на сьогодні в юридичній літературі немає єдиної думки щодо класифікації гарантій прав та свобод людини, зокрема осіб, які проходять військову службу. Юридична енциклопедія, на наш погляд, здійснює традиційний поділ гарантій прав та свобод людини і громадянина на економічні, політичні, ідеологічні, юридичні [140, с. 555]. П. М. Рабінович поділяє гарантії прав та свобод на загальносоціальні та спеціальні. До загальносоціальних належать економічні, політичні, духовно-ідеологічні. Спеціальні – це встановлені державою юридичні норми, які спеціально спрямовані на забезпечення прав людини, а також практична діяльність із застосування цих норм та правозастосовні акти відповідних органів влади [32, с. 7–8]. На думку М. В. Вітрука, гарантії прав та свобод людини включають у себе: а) загальні гарантії – економічні, соціальні, духовні (до складу духовних входять ідеологічні гарантії); б) спеціальні – юридичні (уся система чинних правових норм); в) організаційну роботу державних органів та громадських організацій [160, с. 38–40]. А. П. Таранов,

Н. Г. Шукліна, І. А. Тімченко вважають, що немає достатніх підстав для проведення класифікації гарантій на загальні та спеціальні, оскільки загальні гарантії, відображаючи ступінь розвитку економіки, характеризуючи політику, ідеологію та рівень діяльності органів, посадових осіб і організацій, належать до сфери факту, тоді як спеціальні – до сфери права. Адже до сфери факту належать і спеціальні, тобто юридичні гарантії, але тільки до сфери юридичного факту, за наявності якого можливе здійснення конкретного права громадянина або виконання обов'язків [159 с. 111–112]. В. Ф. Сіренко в системі гарантій прав та свобод людини виділяє загальні (економічні, соціальні, політичні, ідеологічні) та спеціальні (юридичні) гарантії [19, с. 52–58]. С. Л. Лисенков, здійснюючи класифікацію гарантій прав та свобод людини, виділяє основний і допоміжний критерії класифікації. На його думку, основним критерієм класифікації гарантій слід вважати характер тієї сфери суспільних відносин, у якій вони виявляються. На основі цього можна виділити економічні, політичні, ідеологічні та юридичні гарантії. Прикладом допоміжного критерію класифікації є суб'єкт забезпечення реальності прав та свобод людини. При цьому гарантії можна поділити на державні та суспільні [17, с. 11–13]. Л. Д. Воєводін, досліджуючи гарантії прав та свобод, виділяє економічні, соціально-політичні, організаційні та юридичні гарантії [12, с. 56]. П. П. Глущенко поділяє гарантії прав та свобод на економічні, політичні, юридичні. При цьому серед останніх виділяє гарантії використання прав (юридичні засоби, які забезпечують правомірну реалізацію прав та свобод) та гарантії захисту прав (юридичні засоби, що охороняють їх) [161, с. 65–67]. В. К. Забігайло та М. І. Козюбра весь комплекс гарантій прав та свобод людини поділяє на загальні і спеціальні (юридичні). Серед загальних гарантій вони називають економічні, політичні, ідеологічні, організаційні та громадські [162, с. 51–59]. В. Ф. Погорілко поділяє гарантії на дві основні групи: загальносуспільні (загальносоціальні) та юридичні. Серед загальносуспільних гарантій учений розрізняє політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні), якими є відповідні суспільні системи – політична, економічна,

соціальна, культурна (духовна), що склались і функціонують у нашому суспільстві [163, с. 41]. М. І. Абдулаєв класифікує гарантії прав людини і громадянина на внутрішньодержавні та міжнародні механізми гарантій і зазначає, що захист та безпосереднє забезпечення прав людини і основних свобод здійснюється у внутрішньодержавному законодавстві, де внутрішньодержавні інститути захисту прав людини і громадянина – система соціально-економічних, культурних, політичних та правових засобів і умов, які забезпечують безпосередній захист прав людини та громадянина [164, с. 284]. К. Г. Волинка поділяє гарантії на загальні та правові (юридичні) і зауважує, що загальні гарантії прав та свобод, до яких належать політичні, економічні, соціальні, ідеологічні та культурні, слід розглядати не як засоби забезпечення прав та свобод особи, а як відповідні умови їх здійснення, що обумовлюють повноту використання соціальних благ відповідно до розвиненості політичних, економічних, соціальних та ідеологічних, культурних відносин [165, с. 98]. На думку М. М. Гуренко, система гарантій прав та свобод людини включає в себе засади як економічного, так і соціального й правового характеру, які необхідні для реалізації прав та свобод і механізму їх захисту [146, с. 124].

Отже, гарантії прав та свобод людини і громадянина виражають досягнутий ступінь розвитку внутрішньодержавних та міжнародних механізмів у політичній, соціальній, економічній, духовній, правовій та інших сферах життя суспільства, а також становище особистості в суспільному й державному житті. Більшість учених при класифікації гарантій прав та свобод людини і громадянина поділяють їх на загальні, до яких належать політичні, економічні, соціальні, духовні, ідеологічні, культурні тощо, та спеціальні – правові (юридичні).

На нашу думку, усі вищезазначені класифікації гарантій поширюються і на військовослужбовців, але з певними особливостями, що зумовлені специфікою військової служби. Водночас, на наш погляд, доцільно погодитися з науковцями, які здійснюють поділ гарантій прав та свобод на загальні (загальносоціальні), до яких належать політичні, економічні, соціальні та інші,

а також спеціальні – правові (юридичні), які поділяються на національно-правові та міжнародно-правові, що набирають юридичної сили лише тоді, коли відповідають Конституції. Саме враховуючи це, ми класифікували гарантії прав та свобод військовослужбовців на загальносоціальні та правові (юридичні). Загальносоціальні – це політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні) гарантії, які зумовлюються і яким відповідають найбільш важливі суспільні системи – політична, економічна, соціальна, культурна (духовна). Але вони можуть стати гарантіями прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців, лише в тому випадку, якщо отримають відповідне закріплення в нормативно-правових актах, насамперед, конституціях та конституційному законодавстві. Тому необхідно визнати, що для ефективного гарантування можливості користуватися всіма правами та свободами людини і громадянина, зокрема і військовослужбовців, держава повинна забезпечити їх реалізацію шляхом створення певних юридичних (правових) механізмів.

Отже, першочергове значення в забезпеченні прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й осіб, які проходять військову службу, мають правові (юридичні) гарантії. Слушною є думка, що «...у практичному житті реалізація прав та свобод забезпечується такою важливою категорією гарантій, як юридичні (правові), що являють собою правові засоби, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права й свободи громадян, поновлюються порушені права» [141, с. 38]. Так, В. Ф. Погорілко відносить юридичні гарантії до спеціальних і зазначає, що це – надання державою формальної (юридичної) загальнообов'язковості тим умовам, які необхідні для того, щоб кожна людина могла скористатися своїми конституційними правами і свободами. Юридичні гарантії встановлюються державою в Конституції, нормах поточного законодавства. Їх метою є реальне забезпечення правовими засобами максимального здійснення, охорони й захисту прав та свобод громадян. Юридичні гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав

громадян. Тобто юридичні гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [166, с. 222]. На думку К. Г. Волинки, загалом, правові гарантії – це встановлені законом засоби безпосереднього використання, додержання, встановлення і застосування норм права [50, с. 20]. Так, В. М. Скобелкін вважає, що юридичні гарантії – це правові та організаційно-правові засоби, способи і умови, за допомогою яких забезпечуються реалізація прав та обов'язків, захист від посягань, відновлення порушених прав [167, с. 125]. В. С. Нерсисянц під юридичними гарантіями розуміє систему взаємопов'язаних форм і засобів (нормативних, інституційних і процесуальних), що забезпечує належне визнання, захист і реалізацію певних прав та відповідних їм обов'язків [168, с. 60]. А. М. Колодій та А. Ю. Олійник зазначають, що юридичні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами юридичні умови і засоби реалізації прав, свобод та обов'язків людиною і громадянином [147, с. 270]. Серед учених не існує єдиних поглядів щодо визначення правових (юридичних) гарантій прав та свобод людини і громадянина. На думку П. М. Рабіновича, правові (юридичні) гарантії реалізації прав та свобод людини і громадянина – це встановлені державою із наданням їм формальної (юридичної) обов'язковості принципи та норми, які забезпечують здійснення зазначених прав та свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони й захисту [34, с. 249–250]. О. Г. Кушніренко і Т. М. Слінько під правовими (юридичними) гарантіями розуміють сукупність правових норм і інститутів, які, завдяки своїй загальнообов'язковості, дають можливість кожній людині скористатися своїми правами й свободами. Вони встановлюються державою в Конституції, а також у нормах поточного галузевого законодавства [44, с. 114]. І. Й. Магновський до юридичних гарантій відносить сукупність умов та спеціальних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується безперешкодне здійснення прав та свобод, їх охорона та захист [150, с. 105].

Водночас питанням поняття правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців також приділяється певна увага. Так, на думку В. Й. Пашинського, правові (юридичні) гарантії реалізації прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою правових норм, правових способів і засобів, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи особи та поновлюються порушені права [63, с. 168]. Л. П. Медвідь під правовими (юридичними) гарантіями конституційних прав та свобод військовослужбовців розуміє закріплені в Конституції України та законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, сукупність умов, способів і засобів, які забезпечують належну реалізацію, охорону та захист прав і свобод військовослужбовців [60, с. 181]. Також це питання розглядають зарубіжні військові юристи. Зокрема, Ю. І. Мігачов і С. В. Тихомиров під юридичними гарантіями розуміють закріплені в законодавстві засоби (способи), спеціальні заходи, які мають безпосередньо забезпечити правомірну реалізацію і захист прав та свобод військовослужбовців, задоволення їх інтересів, користування благами, що покладено в основу того чи іншого права чи свободи [136, с. 253].

Отже, вищенаведені думки вчених щодо визначення правових (юридичних) гарантій прав та свобод людини і громадянина свідчать про різноманітність розуміння цього поняття, однак більшість із них під правовими (юридичними) гарантіями розуміють сукупність встановлених державою та закріплених у Конституції й законодавстві України, у тому числі військовому, спеціальних правових способів і засобів, за допомогою яких реалізуються, охороняються та захищаються права і свободи особи, а також поновлюються порушені права. На нашу думку, правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою та закріплених у Конституції й законодавстві України, у тому числі військовому, спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод

військовослужбовців поділяються на національно-правові та міжнародно-правові, які буде розглянуто в підрозділі 3.2.

Таким чином, аналізуючи наукові погляди вчених, можна зробити висновок, що проголошення прав та свобод військовослужбовців є важливою, але не єдиною ознакою правопорядку в суспільстві. Необхідно створити умови для реалізації відповідних прав та свобод військових людей, що може бути забезпечено надійною системою гарантій.

Ураховуючи вищевикладене можна стверджувати, що під гарантіями прав та свобод військовослужбовців в Україні слід розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Гарантії прав та свобод військовослужбовців слід поділяти на загальносоціальні, до яких належать політичні, економічні, соціальні й духовні (культурні), та спеціальні – правові (юридичні).

2.3. Загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців

Ефективність гарантій прав та свобод військовослужбовців залежить від інститутів демократії, стану економіки, засобів розподілу життєвих благ, ступеня суспільної злагоди та наявності певних елементів у системі функціонування державної влади. Саме тому більш повне розкриття питання гарантій прав та свобод військовослужбовців можна здійснити за допомогою розгляду загальносоціальних гарантій, до яких належать, зокрема, політичні, економічні, соціальні й духовні гарантії прав та свобод людини і громадянина.

Особливу роль у формуванні української державності відіграють політичні гарантії прав та свобод людини і громадянина, які надають можливість особі брати участь у громадянському й політичному житті

суспільства. Так, О. Г. Кушніренко і Т. М. Слінько найважливішою політичною гарантією захисту прав та свобод людини і громадянина називають владу народу, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Учені наголошують, що права і свободи людини можуть бути гарантовані, насамперед, в обстановці, коли в повному обсязі діє Конституція України, яка має бути реальним Основним Законом держави. До політичних гарантій вчені відносять також право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення і захисту своїх прав та свобод; державу як основного організатора здійснення та захисту прав людини; право громадян на участь в управлінні державними справами; право на участь у референдумах; право вільно обирати й бути обраними до органів державної влади і органів місцевого самоврядування та інші [159, с. 117]. В. В. Кравченко під політичними гарантіями розуміє, відповідним чином, орієнтовану політику держави, її спрямованість на формування умов із забезпечення належного рівня життя людини; стабільність політичних структур; належний рівень політичної культури в суспільстві [169, с. 101]. Ю. М. Тодика вважає, що політичні гарантії – це, відповідно, політика держави, спрямована на створення умов, що забезпечують необхідний рівень розвитку людини в державі та суспільстві [170, с. 143]. В. Ф. Погорілко політичними гарантіями називає державу – головного організатора здійснення та захисту прав людини; владу народу, яку він здійснює безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування; право громадян на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав та свобод; право громадян на участь в управлінні державними справами, у референдумах, вільно обирати і бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування; право громадян звертатися за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [166, с. 221–222]. П. М. Рабінович до політичних гарантій відносить демократичний устрій суспільства; плюралістичну, відкриту політичну систему; наявність

розгалуженої мережі громадських об'єднань, у тому числі різних осередків суспільства; демократичну виборчу систему та ін. [34, с. 8]. А. М. Колодій та А. Ю. Олійник вважають, що політичні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами політичні умови й засоби, що забезпечують реалізацію основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [147, с. 261]. Політичні гарантії, зазначає, І. Й. Магновський, являють собою елемент політичної системи суспільства, спрямований на забезпечення реальних умов для повного й усебічного здійснення прав та свобод громадян у галузі політичних відносин. Це певні умови, способи і засоби, які забезпечують використання механізму влади народу з метою здійснення прав та свобод людини і громадянина [150, с. 42 с. 62]. Погляди вчених щодо політичних гарантій прав та свобод людини і громадянина спрямовані на забезпечення права залучення кожного індивіда до державного життя, його можливості щодо участі в політичному житті та здійсненні державної влади. Адже гарантування права громадян на участь у державному управлінні та його реалізації є одним з основоположних принципів демократичної і правової держави.

Ми поділяємо думку, що політичні права громадянина України в повному обсязі гарантуються і військовослужбовцям, водночас у нашій країні діють норми, які передбачають обмеження політичних прав військовослужбовців та стосуються участі в політичній діяльності, у мітингах, демонстраціях, страйках й особливостей реалізації виборчих прав військовослужбовців [171, с. 18–19]. Зокрема, Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII (ст. 5) встановлено, що військовослужбовці не можуть бути членами будь-яких політичних партій або організацій чи рухів, організація військовослужбовцями страйків і участь у їх проведенні не допускається [93]. Стаття 17 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII передбачає зупинення членства військовослужбовців у політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. Вони можуть бути

членами громадських організацій, статутні положення яких не суперечать засадам діяльності Збройних Сил України і можуть брати участь в їх роботі у вільній від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби [95]. Крім того, Конституцією України не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій у військових формуваннях (ст. 37).

Військовослужбовцям в Україні гарантується як активне, так і пасивне виборче право. Законом України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII передбачено, що військовослужбовці – громадяни України, які проходять службу на території України, беруть участь у всеукраїнському і місцевих референдумах, обирають і можуть бути обраними до відповідних місцевих рад та інших виборних державних органів згідно з Конституцією України (ст. 5). Однак для осіб, які проходять військову службу, існують певні обмеження стосовно права брати участь у передвиборчій агітації та виборчій компанії. Так, відповідно до Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 року № 474-XIV, військовослужбовець не може бути офіційним спостерігачем (ст. 69. ч. 1), довіреною особою кандидата на пост Президента України (ст. 66 ч. 2) [172]. Водночас у законодавстві України чітко не встановлено заборони на участь військовослужбовців у зборах, мітингах і демонстраціях, крім страйків. Отже, законодавство нашої країни обмежує політичну діяльність військовослужбовців, що відповідає міжнародно-правовим актам і світовому досвіду. Військовослужбовці виводяться з під впливу різних політичних партій, стають політично нейтральними і виступають гарантами стабільності конституційного і державного ладу, суверенітету і територіальної цілісності України [171, с. 19-20].

Таким чином, під політичними гарантіями прав та свобод військовослужбовців необхідно розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих

перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення політичних прав та свобод осіб, з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби.

Окрему важливу групу гарантій становлять економічні гарантії прав та свобод особи. Їх значення зростає в умовах ринкової економіки, зі створенням матеріальної основи життя суспільства. Наявність необхідних матеріальних благ, які не тільки забезпечують фізичне існування і розвиток людини, а й сприяють можливості вибору нею певного варіанта поведінки, є вирішальною передумовою реалізації прав та свобод людини і громадянина. Саме матеріальні умови значною мірою визначають якість життя сучасної людини. Тому без економічних гарантій прав та свобод неможливо забезпечити гідність людської особистості. В. Ф. Погорілко констатує такі економічні гарантії прав та свобод громадян України: спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їхніх об'єднань у виборі форм власності та здійсненні підприємницької діяльності; економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання продуктивних сил на основі визнання й захисту різних форм власності на засоби виробництва; соціально-орієнтовану ринкову економіку [166, с. 221]. Ю. М. Тодика до економічних та соціальних гарантій відносить матеріальні умови і соціальне середовище, що забезпечують вільне використання людиною прав та свобод [170, с. 144]. Г. К. Волинка зауважує, що економічні гарантії реалізації прав людини в Україні втілюються в існуючій системі багатоманітності форм власності – державної, колективної, орендної, приватної, акціонерної, кооперативної та інших формах, як рівноправних та однаковою мірою захищених юридично, а також в економічній самостійності, що забезпечує рівність учасників виробничих відносин [50, с. 19]. О. Г. Кушніренко і Т. М. Слінько під економічними гарантіями прав та свобод розуміють економічний лад суспільства, який має забезпечувати неухильне зростання і розвиток різних форм власності на засоби виробництва; спосіб виробництва; економічну свободу громадян та їх об'єднань у виборі форм у здійсненні підприємницької діяльності; соціально орієнтовану ринкову

економіку та ін. [44, с. 117]. А. М. Колодій і А. Ю. Олійник зазначають, що економічні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами економічні умови і засоби, що забезпечують реалізацію прав, свобод та обов’язків людини і громадянина [147, с. 269]. Економічні гарантії прав та свобод людини і громадянина, що закріплені в Конституції України, зокрема в праві на приватну власність (ст. 41), на підприємницьку діяльність, що не заборонена законом (ст. 42), на працю (ст. 43), на страйк (ст. 44), на відпочинок (ст. 45), стосуються і військовослужбовців. Утім через специфіку військової служби військовослужбовці не повною мірою можуть користуватися економічними правами та свободами. Зокрема, Законом України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII (ст. 25) військовослужбовцям забороняється займатися підприємницькою діяльністю [173]. Цим держава позбавляє їх можливості за рахунок своєї власної ініціативи і праці поліпшувати своє матеріальне становище та своєї сім’ї. Власне, якби такої заборони не існувало, то, зрозуміло, що сам характер військової служби не залишає вільного часу і «прив’язує» військовослужбовця до одного місця, часто віддаленого від промислових і торговельних центрів, тому реальна підприємницька діяльність для осіб, які проходять військову службу не може бути ефективною [171, с. 20]. Слушною є думка, що економічні права та свободи військовослужбовців слід розуміти як можливості особи, яка проходить військову службу, щодо володіння, користування та розпорядження економічними благами, які реалізуються з урахуванням особливостей, що пов’язані з військовою службою [60, с. 102]. Однак для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України, з метою гарантування права та свобод, необхідно дозволити військовослужбовцям у вільний від виконання військових обов’язків час займатись додатковою оплачуваною діяльністю і за рахунок власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей. З цією метою доцільно внести зміни до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, доповнивши його статтею в такій редакції:

«Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, у вільний від виконання військових обов'язків час дозволяється займатись додатковою оплачуваною діяльністю з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції».

На нашу думку, під економічними гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення економічних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Саме економічні гарантії прав та свобод повинні забезпечувати економічну свободу військовослужбовцям як вільної, забезпеченої у своїх життєвих потребах особистості.

Вирішальною передумовою розвиненого громадянського суспільства та соціальної держави є наявність соціальних гарантій прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до ст. 1 Конституції, Україна, обрала напрям щодо побудови соціальної держави, тому невід'ємною ознакою її мають бути належні соціальні гарантії прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців. В. Є. Чиркін головною соціально-економічною гарантією прав громадян, у тому числі соціальних, вважає приватну власність, що дає можливість людині незалежно здійснювати свої права, свободу вибору занять, існування соціальної держави; усе більш масовий характер «середнього класу» [174, с. 84]. М. О. Баймуратов суб'єктом, на якого передусім покладається гарантія здійснення основних соціальних прав та свобод людини і громадянина, називає державу. І саме ці гарантії здійснюються через всю систему державних органів [175, с. 329]. А. М. Колодій та А. Ю. Олійник зазначають, що соціальні гарантії – це закріплені конституційними нормами та принципами соціальні засоби і умови реалізації прав, свобод та обов'язків людини і громадянина [147, с. 269]. І. Й. Магновський зауважує, що соціальні гарантії – це умови, способи і засоби, сукупність яких сприяє належній

реалізації заходів соціального характеру для здійснення відповідних прав та свобод особи [150, с. 73].

Ми поділяємо думку, що соціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців зумовлені характером покладених на них службових обов'язків у зв'язку з виконанням ними державних функцій [63, с. 55]. Тому безпосередньо частина п'ята ст. 17 Конституції України визначає: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». Це свідчить про те, що однією з головних функцій соціальної політики держави є саме реалізація соціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей. Відповідно до Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII (ст. 9, 9⁻¹), держава гарантує військовослужбовцям достатнє матеріальне, грошове та інші види забезпечення в обсязі, що відповідає умовам військової служби, стимулює закріплення кваліфікованих військових кадрів. Військовослужбовці одержують за рахунок держави грошове, продовольче, речове та інше забезпечення, а також, за їх бажанням, грошову компенсації вартості за неотримане речове майно [93]. Однак на сьогодні держава не може забезпечити повною мірою соціальні права військовослужбовців. Зокрема, надзвичайно болючою та однією з найскладніших соціальних проблем залишається забезпечення житлом військовослужбовців і членів їх сімей. Нині у Збройних Сил України на квартирному обліку перебувають близько 45 тис. військовослужбовців. Тому одним із шляхів реалізації права на житло від держави є отримання грошової компенсації. У 2015 році в Збройних Силах України таку компенсацію було виплачено 231 родині військовослужбовців на загальну суму близько 100 млн грн, а з початку 2016 року комісією з контролю за розподілом житла в гарнізонах Збройних Сил України затверджено пропозиції щодо виплати грошової компенсації за неотримане житло 125 сім'ям військовослужбовців (загальна сума 47 млн грн) [176]. І тому, на нашу думку, саме держава повинна

забезпечити такий рівень соціального забезпечення, щоб військовослужбовці не мали жодних матеріальних проблем і могли всі свої сили спрямувати на виконання обов'язків військової служби [171, с. 20-21]. Підтвердженням цього є те, що військовослужбовцям забороняється займатися іншою оплачуваною діяльністю (крім викладацької, наукової і творчої діяльності, медичної практики, інструкторської та суддівської практики із спорту) (ст. 25) [173]. Обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності позбавляє їх можливості за рахунок своєї власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та своєї сім'ї.

Таким чином, на нашу думку, соціальні гарантії прав та свобод тісно пов'язані з економічними гарантіями прав та свобод особи, у тому числі й військовослужбовців. Зважаючи на зазначене та беручи до уваги наукові погляди вчених стосовно реалізації соціальних прав та свобод військовослужбовців, ми дійшли висновку, що соціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення соціальних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби.

Особливою групою гарантій прав та свобод особи, у тому числі і такої категорії, як військовослужбовці, є духовні (культурні), або ідеологічні гарантії прав та свобод. Зазначені гарантії виражаються в загальнолюдських гуманістичних цінностях, ідеї демократичної, соціальної та правової держави і громадянського суспільства. Духовні (культурні) гарантії прав та свобод особи діють у сфері віросповідання, освіти, науки та культури.

Ми погоджуємося з твердженням, що культурні (духовні) гарантії конституційних прав та свобод виражені в наявності розвиненої національної культури та культури національних меншин, поваги до прав та свобод як до традиційних духовних цінностей тощо [177, с. 194]. Водночас деякі вчені зазначають, що гарантії культурних прав – це система культурних і духовних

цінностей суспільства, його правова культура, суспільна свідомість та освіченість громадян держави. До гарантій культурних прав належать свобода думки і слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань, свобода світогляду і віросповідання, які гарантовані ст. 34 і 35 Конституції України [141, с. 53]. Ми поділяємо думку, що культурні права та свободи військовослужбовців слід розглядати як можливості особи, котра проходить військову службу щодо задоволення своїх культурних потреб у сфері освіти, інтелектуальної і творчої діяльності [60, с. 106].

Отже, не існує відмінностей щодо культурних (духовних) гарантій прав та свобод військовослужбовців як особливої категорії громадян, тому їх реалізація здійснюється без проблем. Зокрема, до культурних (духовних) гарантій прав та свобод належать вільний розвиток, використання і захист мов (ст. 10), заборона цензури (ст. 15) [78]. Духовні (культурні) гарантії відображають наявну систему культурних, духовних й ідеологічних цінностей, а також загальний рівень суспільної свідомості. Наприклад, стан усвідомлення населенням щодо недопустимості соціальної, расової, національної і релігійної ворожнечі, необхідного освітнього рівня, свободи літературної, художньої, наукової, технічної творчості тощо.

На нашу думку, духовні (культурні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення духовних (культурних) прав та свобод осіб, які проходять військову службу.

Загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців виражають досягнутий ступінь розвитку в політичній, соціальній, економічній і духовній (культурних) сферах життя суспільства, а також становище осіб, які проходять військову службу, у суспільному та державному житті. Загалом, реалізація загальносоціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців як особливої категорії громадян здійснюється без особливостей. Проте через

специфіку військової служби деякі загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців реалізуються не повною мірою. Зокрема, законодавством нашої країни передбачено обмеження політичних й економічних гарантій прав та свобод військовослужбовців, а саме обмеження політичної діяльності та заборона зайняття підприємницькою діяльністю. Таким чином особи, які проходять військову службу, виводяться з під впливу різних політичних партій та стають політично нейтральними, а зайняття підприємницькою діяльністю, попри заборону, не може бути для них ефективною, оскільки характер військової служби не залишає вільного часу і «прив'язує» військовослужбовця до одного місця, часто віддаленого від промислових і торговельних центрів. Однак для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України, що передбачають конституційне право на працю, підприємницьку діяльність та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, необхідно дозволити військовослужбовцям у вільний від виконання військових обов'язків час займатись додатковою оплачуваною діяльністю та шляхом власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей.

Таким чином, можна стверджувати, що загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців спрямовані на повну й усебічну реалізацію, охорону та захист політичних, економічних, соціальних, духовних (культурних) прав та свобод осіб, які проходять військову службу в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Водночас ефективність загальносоціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців залежить від інститутів демократії, засобів розподілу життєвих благ, ступеня суспільної злагоди, стану економіки тощо.

2.4. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців

Комплексне дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців буде недостатньо повним без розгляду правових (юридичних) гарантій, що відіграють пріоритетну роль у сфері гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу. В юридичній науці проблемі правових (юридичних) гарантій приділяється особливе значення.

Перш ніж перейти до більш повного розкриття питання правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців, необхідно розглянути їх класифікацію. Науковці здійснюють поділ правових (юридичних) гарантій за різними критеріями, зокрема: за сферою дії; залежно від форми закріплення та характеру правових норм; за способом викладення в нормативно-правових актах; залежно від правового статусу особи тощо. Відповідно, вони поділяються на національні (внутрішньодержавні) і міжнародно-правові; конституційні і галузеві; матеріальні і процесуальні; прості, складні та змішані; гарантії реалізації прав, гарантії охорони прав, гарантії захисту прав; нормативно-правові й інституційні (організаційно-правові) та ін. Розмаїття підходів щодо класифікації правових (юридичних) гарантій прав та свобод особи ускладнює розуміння їх змісту та призначення. Наприклад, О. Ф. Скакун [36, с. 187], П. М. Рабінович [34, с. 250], Ю. М. Тодика [38, с. 180], В. В. Кравченко [169, с. 101] за сферою дії правові (юридичні) гарантії поділяють на національні (внутрішньодержавні) і міжнародно-правові. Залежно від форми закріплення та рівня їх юридичного статусу, С. О. Комаров і П. М. Рабінович поділяють гарантії на конституційні і галузеві [178, с. 125; 59, с. 250]. Відповідно до характеру правових норм, в яких закріплюються гарантії, та критерію їх змісту, можна виділити матеріальні (положення правових норм, які безпосередньо містять певні приписи та заборони) і процесуальні (положення, які визначають процес реалізації матеріальних гарантій) [126, с. 121; 59, с. 250]. М. Д. Савенко поділяє юридичні гарантії на спеціальні та загальні. Спеціальні, на його думку, безпосередньо

спрямовані на захист прав людини, а загальні опосередковано впливають на забезпечення прав та свобод [127, с. 3–7]. Н. В. Вітрук поділяє юридичні гарантії на дві групи: гарантії реалізації та гарантії охорони прав [160, с. 29–38]. О. В. Малько, М. І. Матузов та інші вчені умовно поділяють юридичні гарантії на дві групи: 1) гарантії реалізації; 2) гарантії захисту прав та свобод. До першої групи належать межі прав та свобод, їх конкретизація в законодавстві; конституційно-правові принципи статусу особи; юридичні факти, з якими пов'язано володіння ними та безпосереднє користування; процесуальні форми реалізації; заходи заохочення та стимулювання правомірної поведінки; юридичні обов'язки. Другу групу становлять юридична відповідальність винних за порушення прав та свобод; конституційний контроль і нагляд та його процесуальні форми [15, с. 230–241, с. 293]. О. Ф. Скакун здійснює поділ юридичних гарантій на гарантії реалізації прав, гарантії охорони прав, гарантії захисту прав [36, с. 189]. В. Ф. Погорілко поділяє правові гарантії на два види: нормативно-правові й організаційно-правові [140, с. 555]. Цієї ж думки дотримується І. Й. Магновський, який поділяє юридичні гарантії на нормативно-правові й організаційно-правові [150, с. 75]. Систему юридичних гарантій прав та свобод особи, на думку К. Г. Волинки, слід розглядати як сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих нормативно-правових та інституційно-організаційних гарантій забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод [50, с. 35]. На думку В. Й. Пашинського, правові гарантії реалізації прав та свобод військовослужбовців поділяють на дві великі групи: нормативно-правові й організаційно-правові гарантії [63, с. 168]. Правові (юридичні) гарантії конституційних прав та свобод військовослужбовців, як вважає Л. П. Медвідь, поділяються на нормативно-правові й інституційні (організаційно-правові) [60, с. 181]. Отже, аналізуючи погляди вчених, необхідно погодитись з вищезазначеними класифікаціями правових (юридичних) гарантій прав та свобод, однак вони не відображають у повному обсязі характер правових гарантій прав та свобод військовослужбовців як

окремої категорії громадян України. На нашу думку, правові гарантії прав та свобод військовослужбовців доцільно поділяти на нормативно-правові та організаційно-правові, які за сферою дії поділяються на національні (внутрішньодержавні) і міжнародно-правові. Тому для повноцінного дослідження виникає необхідність більш досконалого розгляду як нормативно-правових, так й організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Важливу роль щодо ефективності реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців відіграють нормативно-правові гарантії, що включають у себе сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечуються реалізація, порядок охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина, тобто це об'єктивне право [141, с. 35]. Деякі науковці визначають, що нормативно-правові гарантії є специфічним правовим засобом забезпечення, реалізації, охорони й захисту прав та свобод людини і громадянина, першочергового значення вони набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян, тобто нормативно-правові гарантії – це передбачені законом спеціальні засоби практичного забезпечення прав та свобод людини і громадянина [140, с. 40; 36, с. 203; 145, с. 156]. Більш ширше визначення нормативно-правових гарантій, що стосуються військовослужбовців, надає В. Й. Пашинський, який зазначає, що нормативно-правові гарантії конституційних прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених правовими нормами специфічних правових способів і засобів, за допомогою яких забезпечується реалізація, охорона і захист прав та свобод, а також поновлення порушених прав військовослужбовців. За елементами вони поділяються на норми-принципи, обов'язки, юридичну відповідальність та процесуальні норми [63, с. 168]. Ми поділяємо думку Л. П. Медвідь, яка під нормативно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців розуміє систему правових норм, що передбачають умови, способи та засоби, за допомогою яких забезпечується реалізація, охорона й захист прав та свобод військовослужбовців. До них належать норми-принципи, процесуальні норми,

юридичні обов'язки та юридична відповідальність [60, с. 203]. Саме нормативно-правові гарантії здебільшого становлять механізм реалізації, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина, у тому числі військовослужбовців. Отже, нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах правові об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. За своєю правовою природою нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах-принципах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та нормах, що встановлюють юридичну відповідальність, які передбачені Основним Законом держави, законами, підзаконними актами та міжнародними нормативно-правовими актами [181, с. 13].

У Конституції України чітко визначено норми-принципи, які є гарантіями прав та свобод особи (військовослужбовця), а саме: права та свободи людини є невідчужуваними і непорушними (ст. 21); права та свободи людини і громадянина, закріплені Конституцією, не є вичерпними (ст. 22); конституційні права та свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (ст. 22); конституційні права та свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (ст. 64); рівність конституційних прав і свобод громадян та їх рівність перед законом (ст. 24); право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); право на правову допомогу (ст. 59); презумпція невинуватості тощо. Тобто норми-принципи являють собою спеціалізовані норми, в яких сформульовані вимоги загального характеру, що стосуються всіх або більшості інститутів або норм галузі права. Їх значення полягає в тому, що вони відображають ступінь захищеності основних прав та міру свободи людей, зокрема військовослужбовців, а також їхніх об'єднань, взаємопов'язаність та єдність юридичних прав та обов'язків. Норми-принципи роблять дієвими гарантії прав

та свобод, що декларовані Конституцією України та наповнюють їх реальним змістом. Враховуючи пріоритетність і важливість норм-принципів порівняно з іншими гарантіями, які містяться в законодавчих актах, ці гарантії є найбільш реальними та захищеними державою. Незважаючи на те, що діюча Конституція України містить у собі низку норм-принципів, які є гарантіями прав та свобод людини в Україні, на сучасному етапі не можна стверджувати, що ці норми-принципи діють повною мірою. Це стосується і гарантій прав військовослужбовців, насамперед конституційних гарантій соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей (ст. 17 Конституції України). Тому для забезпечення ефективної реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно розв'язати низку економічних, політичних, соціальних та правових проблем, при яких норми-принципи, передбачені Конституцією України, законами та підзаконними актами, будуть реально впроваджуватися в життя.

Складовою нормативно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі військовослужбовців, є юридичні обов'язки. Основний Закон акцентує увагу на правах і свободах, але й фіксує конституційні обов'язки. У юридичній літературі наведено різні визначення поняття обов'язків. Наприклад, О. Ф. Фрицький та Н. Г. Шукліна вважають, що конституційний обов'язок громадянина і людини – це міра обов'язкової поведінки, якої кожен повинен дотримуватись для забезпечення нормального функціонування інших суб'єктів громадянського суспільства [179, с. 91; 149, с. 199]. П. М. Рабінович визначає обов'язки як закріплену в юридичних нормах необхідність певної поведінки, спрямованої на здійснення відповідного соціального обов'язку [180, с. 64]. На думку О. Ф. Скакун, юридичний обов'язок – гарантована законом міра суспільно необхідної (корисної) і державно доцільної поведінки особи, що об'єктивно обумовлена потребами існування та розвитку інших осіб, соціальних груп, націй, людства [36, с. 183]. Акцентуємо увагу на трактуванні вченими визначення обов'язків безпосередньо військовослужбовців. Наприклад, В. Й. Пашинський пропонує

таке визначення обов'язків військовослужбовців: «...це визначена та гарантована законом міра суспільно необхідної (корисної) та об'єктивно обумовленої поведінки юридичних і фізичних осіб, спрямована на виконання і дотримання норм права з метою забезпечення гарантій прав та свобод людини» [63, с. 139]. Л. П. Медвідь розуміє конституційні обов'язки військовослужбовців як міру необхідної поведінки під час проходження військової служби, спрямованої на забезпечення інтересів особи, суспільства, держави у сфері безпеки і оборони, закріплену нормами Конституції та законів України, у тому числі військовим законодавством [60, с. 91]. На нашу думку, під конституційними обов'язками військовослужбовців слід розуміти гарантовану Конституцією та законами України, у тому числі військовим законодавством, міру суспільно необхідної та об'єктивно обумовленої поведінки, спрямованої на виконання і дотримання норм права з метою гарантування прав та свобод особи під час проходження військової служби.

Більшість учених виділяють три групи обов'язків: перша група – це особисті, або цивільні обов'язки, друга – політичні, пов'язані з участю в управлінні суспільством і державою, третя – економічні, соціальні, культурні й екологічні обов'язки. Зокрема, обов'язки як гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина треба розглядати у двох аспектах: перший – обов'язки держави і державних органів, другий – обов'язки громадян [141, с. 79]. Зокрема, обов'язками держави є визначена законом й об'єктивно обумовлена поведінка органів влади, спрямована на забезпечення прав та свобод людини. Держава, яка закріплює права і свободи особи в законодавстві, бере на себе певні зобов'язання щодо створення сприятливих умов для їх ефективного забезпечення: надавати громадянам справжні можливості для практичної реалізації своїх прав та свобод; охороняти права і свободи особи від можливих протиправних посягань; захищати права і свободи особи у випадку їх незаконного порушення [63, с. 140]. Однак, на нашу думку, слід визнати, що держава поки що не навчилася «виконувати» свої обов'язки перед особами, які виконують державну функцію, пов'язану з ризиком для

життя і здоров'я. На жаль, сьогодні держава не може повною мірою забезпечити виконання своїх обов'язків перед військовослужбовцями. Водночас вона намагається докладати зусиль для запобігання загостренню проблеми щодо забезпечення військовослужбовців житлом [181, с. 14–15]. Так, у 2015 році у військовому бюджеті на будівництво, закупівлю квартир та виплату грошової компенсації для військовослужбовців було виділено близько 940,6 млн грн, у 2016 році – 687,32 млн грн, у 2017 рік – 751,02 млн грн. Але цього недостатньо для забезпечення військовослужбовців житлом (понад 44 тис. сімей військовослужбовців), серед них 10 тис. учасників бойових дій і 600 інвалідів 1 та 2 груп. У 2016 році розподілено 1040 квартир, з яких: 523 – службові помешкання, 517 – постійне житло [182]. Тому, безумовно, одним із завдань сучасної військової реформи повинно стати створення таких умов, коли і держава, і військовослужбовець зможуть без перешкод реалізувати свої взаємні обов'язки [181, с. 15].

Крім норм-принципів, норм, що встановлюють юридичні обов'язки, нормативно-правові гарантії закріплюються в нормах, які встановлюють юридичну відповідальність. Вона є специфічним юридичним засобом забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод особи і здійснення закріплених у законодавстві обов'язків. Юридична відповідальність – це особливі, передбачені й урегульовані нормами права відносини між громадянами і державою, що виникають у разі й унаслідок правопорушення [24, с. 265]. Головною рисою юридичної відповідальності є штрафне, каральне призначення. При цьому покарання – не самоціль, а засіб перевиховання правопорушника. Поряд з покаранням юридична відповідальність виконує правовідновлювальну функцію, тобто застосовується для відновлення порушених прав особи. За галузевою ознакою юридичну відповідальність поділяють на такі види: конституційна; матеріальна; дисциплінарна; адміністративна; цивільна; кримінальна [181, с. 15]. Законодавством встановлено особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності військовослужбовців та спеціальні види покарань.

Кримінальна відповідальність військовослужбовців здійснюється на загальних підставах. Також Кримінальним кодексом України (розділ XIX) передбачено відповідальність за вчинення спеціального виду злочинів – військових злочинів. Це злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів (ст. 401) [91]. Кодекс передбачає такі специфічні склади військових злочинів, як непокора (ст. 402), невиконання наказу (ст. 403), дезертирство (ст. 408), бездіяльність військової влади (ст. 426), добровільна здача в полон (ст. 430) тощо. Ці склади злочину не мають аналогів стосовно цивільних осіб. Крім того, для військовослужбовців передбачені спеціальні види кримінальних покарань: позбавлення військового звання; службові обмеження; тримання в дисциплінарному батальйоні.

За вчинення адміністративних правопорушень військовослужбовці, як правило, несуть не адміністративну, а дисциплінарну відповідальність. Але це не стосується випадків, передбачених ст. 15 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-X, а саме: порушення правил дорожнього руху, полювання, рибальства, охорони рибних запасів, митних правил, вчинення правопорушень, пов'язаних з корупцією та ін. Водночас до військовослужбовців не можуть бути застосовані такі заходи адміністративного характеру, як виправні роботи та адміністративний арешт. За вчинення військових адміністративних правопорушень військовослужбовці несуть відповідальність, передбачену главою 13-Б Кодексу «Військові адміністративні правопорушення», за умови, якщо за ці правопорушення не передбачено кримінальну відповідальність [92].

Дисциплінарну відповідальність військовослужбовці несуть відповідно до Дисциплінарного статуту Збройних Сил України, затвердженого Законом України від 24 березня 1999 року № 551-XIV. Статутом передбачено спеціальний порядок притягнення їх до цього виду відповідальності, що суттєво відрізняється від порядку притягнення цивільних осіб. Специфічними є

і велика кількість стягнень, що застосовуються до військовослужбовців, зокрема: позбавлення чергового звільнення, пониження в посаді, пониження військового звання на один ступінь, попередження про неповну службу відповідність, звільнення з військової служби за службовою невідповідністю, позбавлення військового звання та ін. (ст. 48–73) [100]. На нашу думку, деякі з цих стягнень, зокрема звільнення з військової служби за службовою невідповідністю та позбавлення військового звання, є видом покарання, який, можливо, мав бути реалізованим за рішенням суду. Це зумовлено тим, що, застосовуючи таке покарання, враховуються не лише такі обставини, як ставлення винним до виконання службових обов'язків чи наявність дисциплінарних стягнень, а й поведінка винного в громадських місцях.

Матеріальна відповідальність – це юридична відповідальність працівника (військовослужбовця) за матеріальну шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації внаслідок порушення покладених на нього трудових (службових) обов'язків [183, с. 135]. За шкоду, заподіяну державі не під час виконання службових обов'язків або за шкоду, заподіяну іншим фізичним і юридичним особам, військовослужбовці несуть матеріальну відповідальність у порядку, передбаченому Цивільним кодексом України від 16 січня 2003 року № 435-IV. Наприклад, матеріальну відповідальність зобов'язані нести командири (начальники) військових частин, підприємств, установ і організацій за незаконне звільнення або переведення на іншу роботу підлеглих працівників, тобто за порушення прав громадян на працю (п. 8 ст. 134 Кодексу законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII) [184].

Разом з відповідальністю військовослужбовців відповідальність за порушення прав та свобод військовослужбовців несуть також українська держава, її органи та посадові особи. Зокрема, прикладом такого виду відповідальності стосовно захисту гарантій прав та свобод військовослужбовців та їх відновлення є неодноразові позови до Міністерства оборони України, подані до адміністративних судів та Європейського суду з прав людини. Так, станом на 4 квітня 2017 року в Європейському суді з прав людини на розгляді

перебувають 175 справ за заявами військовослужбовців, які були подані в період з 2011 по 2016 роки [185]. Станом на 10 квітня 2017 року до адміністративних судів військовослужбовцями подано 3385 позовів, відповідачами у яких є Міністерство оборони України, органи військового управління, установи та організації Збройних Сил України [186]. Ми поділяємо думку, що захист, який здійснюють адміністративні суди, спрямований на відновлення порушеного права. Пріоритет адміністративної юстиції спрямований на захист прав громадянина (військовослужбовців), а не держави, що має сприяти зростанню довіри до судової влади в Україні. Тому функціонування адміністративних судів і можливість звернення до них військовослужбовців є важливим аспектом на шляху до утвердження України як правової держави [60, с. 196]. Слушною є позиція, згідно з якою розгляд адміністративних справ у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України від 7 грудня 1984 року № 8073-X, пов'язаних з прийняттям на військову службу, її проходженням та звільненням з військової служби, доцільно віднести до компетенції військових судів [187, с. 38]. Однак захист, який здійснюють адміністративні суди, також спрямований на відновлення порушених прав осіб, які проходять військову службу, тому розгляд адміністративних справ військовими судами потребує додаткового вивчення, адже, на відміну від адміністративної юстиції, військові суди, на нашу думку, повинні розглядати кримінальні справи щодо військових злочинів, учинених військовослужбовцями.

Таким чином, можна стверджувати, що юридична відповідальність посідає важливе місце в системі нормативно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Усі види юридичної відповідальності військовослужбовців, держави та її органів, а також посадових осіб, існують не тільки для забезпечення упорядкованості, стабільності суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства, а й для забезпечення гарантій прав та свобод військовослужбовців. Крім того, юридична відповідальність військовослужбовців під час виконання ними службових обов'язків має певні

особливості, що пов'язані зі специфікою військової служби і є умовою гарантій прав та свобод як самих військовослужбовців, так й інших осіб.

Ефективність реалізації правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців залежить не тільки від нормативно-правових гарантій, а й від організаційно-правових. За наявності в суспільстві системи прав та свобод людини і громадянина їх реалізація може бути недостатньо ефективною, якщо посадові особи, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, інститути та громадянські організації не здійснюватимуть організаторську роботу для забезпечення прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців. Це є неодмінною умовою реалізації прав та свобод особи, усієї системи їх гарантій. На думку Т. М. Заворотченко, організаційно-правові гарантії конституційних прав та свобод людини і громадянина – це механізм держави, органи місцевого самоврядування, посадові особи, політичні партії і громадські організації, засоби масової інформації, міжнародні правозахисні організації та їх діяльність у сфері правотворчості і правозастосування, яка спрямована на створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами і свободами [141, с. 119]. В. Й. Пашинський під організаційно-правовими гарантіями конституційних прав та свобод військовослужбовців розуміє систематичну організаторську діяльність держави та всіх її органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадських організацій і політичних партій, засобів масової інформації, спрямовану на забезпечення реалізації, охорони та захисту прав особи (військовослужбовця) [63, с. 150]. Л. П. Медвідь під інституційними (організаційно-правовими) гарантіями конституційних прав та свобод військовослужбовців розуміє організаторську діяльність держави, її органів та громадянського суспільства, спрямовану на забезпечення реалізації, охорони й захисту прав та свобод військовослужбовців [60, с. 203–204]. Отже, спільна та систематична організаторська діяльність є необхідною передумовою ефективної реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців. На нашу думку, організаційно-правові гарантії прав та свобод

військовослужбовців – це передбачена Конституцією, законами України та іншими нормативно-правовими актами спільна й систематична, організаторська діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засобів масової інформації, громадських та міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу.

Розкрити розуміння організаційно-правових гарантій можна за допомогою їх системи. Відповідно до Конституції України, систему організаційно-правових гарантій становлять Українська держава як соціальна і правова, органи державної влади – Президент України (ст. 102–106), Верховна Рада України (ст. 75, 85, 92), Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (ст. 101), Конституційний Суд України (ст. 147–153), органи, що здійснюють правосуддя (ст. 124–129-1), Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади (ст. 113–116), місцеві державні адміністрації (ст. 118 - 119), органи місцевого самоврядування (ст. 140–144), міжнародні організації, членом або учасником яких є Україна (ст. 55), адвокатура (ст. 131-2), політичні партії та громадські організації (ст. 36–37), профспілки та інші неурядові організації (молодіжні, дитячі, релігійні та інші), засоби масової інформації [78].

З метою оптимального розкриття організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців їх необхідно класифікувати за певними ознаками. Так, залежно від сфери дії, організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців можуть бути національними (внутрішньодержавними) і міжнародними (інтернаціональними). На думку Т. М. Заворотченко, до національних (внутрішньодержавних) організаційно-правових гарантій прав та свобод особи належать Верховна Рада України, Конституційний Суд України, правоохоронні органи та інші; до міжнародних (інтернаціональних) – Організація Об'єднаних Націй, Комітет з прав людини, Міжнародна організація праці та ін. [141, с. 115]. Як зазначає І. Й. Магновський, крім юридичних

гарантій, які за сферою дії належать до внутрішньодержавних, в Україні передбачені й міжнародно-правові гарантії. А це можливість звернень до Європейського Суду з прав людини, до центру з прав людини Економічної і Соціальної ради ООН, до Верховного Комісара ООН з прав людини тощо [150, с. 106]. Зокрема, ч. 3 ст. 55 Конституції України передбачає, що кожен, у тому числі й особи, які проходять військову службу, після використання всіх національних засобів правового захисту, має право звернутися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Наразі Україна залишається одним із лідерів за кількістю скарг громадян до Європейського суду з прав людини і кількістю повторних скарг. На розгляді суду перебуває 14 250 заяв проти України [188].

Залежно від способів утворення, організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяються на державні та недержавні. Так, до державних належать органи-гаранти, які створює держава: Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, суди загальної юрисдикції, органи прокуратури, Національної поліції, місцевого самоврядування та ін., а недержавними гарантами є органи, що створюються як громадські організації: політичні партії, громадські організації, професійні спілки, релігійні об'єднання, молодіжні, дитячі та інші організації [141, с. 115–116]. Тобто до державних органів-гарантів належать суб'єкти, створені державою, а до недержавних – суб'єкти громадянського суспільства.

Також, органи-гаранти слід класифікувати відповідно до їх повноважень, а також за сферою їх діяльності. Відповідно до повноважень, організаційно-правові гарантії прав та свобод слід класифікувати, як на органи-гаранти загальної так і спеціальної компетенції. В свою чергу, за сферою діяльності органи-гаранти прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і осіб, які проходять військову службу, слід поділяти на такі, основні з яких є процедурні та контрольні. Зокрема, процедурні органи-гаранти це – Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції та інші процедурні органи, а контрольні

органи-гаранти – Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців), органи прокуратури тощо.

Для ефективного дослідження організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців доцільно проаналізувати діяльність основних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні. Так, головним організаційним гарантом прав та свобод особи, у тому числі і військовослужбовця, є Українська держава загалом. Відповідно до ст. 3 Конституції України, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав та свобод людини є головним обов'язком держави [78]. Проголошуючи права та свободи особи, держава покладає на себе певні юридичні та моральні зобов'язання гарантувати їх не тільки правовими, а й соціальними, політичними, економічними та іншими засобами. Тому законодавче закріплення прав та свобод військовослужбовців передбачає систему організаційно-господарських, політико-ідеологічних, соціально-культурних та етичних заходів, спрямованих на їх забезпечення. І саме держава гарантує конституційні права і свободи людини, у тому числі і військовослужбовців. Зокрема, ч. 5 ст. 17 Конституції України визначено: «Держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей». Отже, Українська держава є головним організаційним органом-гарантом, який забезпечує утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист та відновлення прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей. Сьогодні Українська держава ще не стала повною мірою демократичною, соціальною і правовою державою – деякі норми Конституції України та чинного законодавства залишаються декларативними, відсутні дієві механізми їх реалізації. Тому, з метою їх реалізації на практиці потрібно розвивати й удосконалювати нормативно-

правову базу, яка регулює гарантії прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців.

Важливе місце в системі організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина посідає Президент України, який як глава держави є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав та свобод людини і громадянина. Президент України має право впливу на законодавчу діяльність Верховної Ради України, передусім – це право законодавчої ініціативи, право вето щодо прийнятих законів із наступним поверненням їх на повторний розгляд тощо. Усі його завдання, функції та повноваження стосуються питання забезпечення прав особи. Від діяльності Президента України у правовому полі, у міжнародних відносинах залежить реалізація політичних, особистих, соціально-економічних прав людини і громадянина, забезпечення їх екологічної та іншої безпеки [189, с. 147]. Так, Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України в межах своїх повноважень, визначених Конституцією України, здійснює керівництво у сфері національної безпеки та оборони держави; призначає на посади та звільняє з посад вище командування Збройних Сил України, інших військових формувань, присвоює вищі військові звання (ст. 106) [78], здійснює керівництво Збройними Силами України (ст. 7) [95] та видає укази, розпорядження, директиви з питань оборони (ст. 6) [190], у тому числі щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців. Як вища посадова особа держави і Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України він безпосередньо виступає гарантом реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців. Так, Президент підписав Закон України «Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо забезпечення рівності прав військовослужбовців на грошове забезпечення» від 6 вересня 2016 року № 1486-VIII, що спрямований на посилення соціального захисту військовослужбовців. Актом встановлюються правові підстави для проведення перерахунку грошового забезпечення сім'ям

тих військовослужбовців Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та правоохоронних органів, які були захоплені в полон або стали заручниками на території проведення антитерористичної операції під час бойових дій з незаконними збройними формуваннями. Згідно з новою редакцією пункту 6 ст. 9 Закону, за військовослужбовцями, захопленими в полон або заручниками, а також інтернованими в нейтральних державах або безвісно відсутніми, зберігаються виплати в розмірі посадового окладу за останнім місцем служби, окладу за військовим званням, надбавки за вислугу років, інших щомісячних додаткових видів грошового забезпечення постійного характеру та інші види грошового забезпечення з урахуванням зміни вислуги років та норм грошового забезпечення. Сім'ям зазначених військовослужбовців щомісячно виплачується грошове забезпечення, у тому числі додаткові та інші види грошового забезпечення [191]. З метою забезпечення вирішення нагальних питань соціального захисту і реабілітації учасників антитерористичної операції Указом Президента України «Про додаткові заходи соціального захисту учасників антитерористичної операції» від 18 березня 2015 року № 150 визначено завдання Кабінету Міністрів України, обласним, Київській міській державним адміністраціям щодо забезпечення надання учасникам антитерористичної операції першочергового санаторно-курортного лікування та першочергового забезпечення технічними засобами реабілітації; ужиття заходів щодо забезпечення в найкоротші строки оформлення допомоги по безробіттю демобілізованим із військової служби, надання таким особам послуг із працевлаштування, професійної підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації; невідкладного посилення контролю за дотриманням роботодавцями соціальних гарантій військовослужбовців, які мобілізовані на військову службу в особливий період, та в разі виявлення порушень ужиття відповідних заходів щодо відновлення порушених прав військовослужбовців [192]. Президент є Головою Ради національної безпеки і оборони України (ст. 107) [78]. Рада національної безпеки і оборони України

приймає рішення, які вводяться в дію указами Президента України та є обов'язковими до виконання органами виконавчої влади (ст. 10) [193]. Так, Рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України», введеного в дію Указом Президента України від 14 березня 2016 року №92/2016, визначено, що серед основних шляхів досягнення необхідних оперативних та інших спроможностей складових сектору безпеки і оборони є удосконалення системи соціального захисту військовослужбовців, співробітників та працівників складових сектору безпеки і оборони, а також членів їхніх сімей. Зокрема, на другому етапі (до кінця 2020 року) розвитку систем усебічного забезпечення сектору безпеки і оборони (п. 4.4.) передбачається: удосконалення механізму контролю за станом соціальної сфери складових сил безпеки і оборони з боку державних і громадських інститутів, досягнення необхідного рівня соціальної захищеності військовослужбовців; розроблення засад запровадження інституту уповноваженого з прав військовослужбовців для представництва та захисту інтересів військовослужбовців, членів їхніх сімей та осіб, звільнених з військової служби; удосконалення системи розквартирування військ (сил) та квартирно-експлуатаційного забезпечення військовослужбовців; забезпечення військовослужбовців, які перебувають на військовій службі, службовим житлом; придбання (закупівля) та будівництво житла для військовослужбовців; запровадження прозорого механізму надання земельних ділянок під індивідуальне будівництво для військовослужбовців [194]. Зокрема, щодо проблеми грошового забезпечення військовослужбовців Секретар Ради національної безпеки і оборони України зауважив: «...Грошове забезпечення військовослужбовців має бути орієнтиром для зарплати на державній службі. Причому з урахуванням усіх неконтрольованих сьогодні в держорганах преміальних винагород. А отже, якщо виникає бажання збільшувати зарплату чиновникам, це повинно відбуватись тільки після її пріоритетного збільшення для військовослужбовців. Оклади за військові звання наших солдат і офіцерів не змінювались з 1999 року! Вони разом з посадовими окладами повинні бути

негайно переглянуті і стати основою грошового забезпечення військовослужбовців. Структура грошового забезпечення українського військовослужбовця має відповідати стандартам НАТО, де не менше 70–80 % – посадовий оклад і доплата за військове звання. У нас зараз цей показник становить 10–15 %» [195]. Ураховуючи зазначене та конституційне право на достатній життєвий рівень, а також прагнення України увійти до блоку НАТО, на нашу думку, цілком логічним є приведення грошового забезпечення осіб, які проходять військову службу до рівня грошового забезпечення військовослужбовців країн-членів НАТО. Тому з метою повноцінної реалізації ст. 48 Конституції України, що передбачає конституційне право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, необхідно на законодавчому рівні закріпити грошове забезпечення військовослужбовців, яке не може бути меншим десяти прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб, а також те, що основні складові грошового забезпечення: посадовий оклад, оклад за військовим званням, надбавка за вислугу років становлять не менше 80 відсотків грошового забезпечення.

Пріоритетну роль серед організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина в Україні відіграє Верховна Рада України. Передусім, це реалізація законодавчої функції. Виключно законами України визначаються права та свободи людини і громадянина, гарантії цих прав та свобод, основні обов'язки громадянина, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення, засади цивільно-правової відповідальності і перелік діянь, які є злочинами, адміністративними та іншими правопорушеннями та відповідальність за них (ст. 92) [78]. За останні роки в Україні прийнято більше тисячі законів, які стосуються різноманітних аспектів правового статусу людини і громадянина [196]. Перед українським Парламентом поставлено багато завдань у сфері захисту прав людини та громадянина, у тому числі і військовослужбовців. Особливою є роль парламенту саме у створенні законодавчих гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу. Водночас необхідно визнати, що якість законів впливає на реалізацію прав та

свобод військовослужбовців. Тому під час прийняття законів Верховна Рада України повинна надавати перевагу не кількісним, а якісним показникам, а також визначати механізми реалізації прав та свобод військовослужбовців [60, с. 186]. Виконуючи свої функції, Верховна Рада України приділяє увагу питанням реалізації державної політики у сфері гарантування прав та свобод військовослужбовців. Зокрема, Парламент проводить слухання, за результатами яких видаються постанови Верховної Ради України, де визначаються рекомендації органам державної влади щодо вжиття заходів стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців. Як приклад таких рекомендацій, Кабінет Міністрів України має вдосконалити механізм забезпечення житлом військовослужбовців шляхом надання пільгових кредитів на будівництво та придбання житла, виділення земельних ділянок під будівництво житла, закупівлі житла на вторинному ринку. Комітет Верховної Ради України з питань національної безпеки і оборони спільно з іншими комітетами Верховної Ради України має підготувати необхідні пропозиції щодо подальшого вдосконалення законодавчої бази у сферах оборони і безпеки держави як єдиного комплексу, зокрема, стосовно соціального захисту військовослужбовців [197]. Однак зазначені рекомендації не завжди впроваджуються в життя, а парламентські слухання з цих питань проводяться нерегулярно.

До предмета відання Комітету з питань національної безпеки і оборони, відповідно до постанови Верховної Ради України «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 4 грудня 2014 року № 22-VIII, належать соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей, здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над Воєнною організацією держави [198]. У зв'язку з цим, Комітет здійснює законопроектну роботу, готує, попередньо розглядає питання, що належать до повноважень Верховної Ради України, та виконує контрольні функції, які свідчать про його важливу роль у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців. Зокрема, завдяки діяльності комітету,

Верховна Рада України внесла зміни до законів стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців-учасників антитерористичної операції, а саме: законів України «Про внесення змін до деяких законів України щодо пенсійного забезпечення окремих категорій осіб із числа учасників антитерористичної операції» від 18 жовтня 2016 року № 1683-VIII [199], «Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» щодо соціального захисту членів сімей учасників антитерористичної операції від 14 липня 2016 року № 1462-VIII [200], які спрямовані на поліпшення соціального захисту родин учасників антитерористичної операції. Законом внесено зміни до ст. 1 та 4 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 1 червня 2000 року № 1768-II [201] щодо не включення до сукупного доходу сім'ї, яка претендує на отримання такого виду державної соціальної допомоги, грошового забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції на час її проведення.

Особливу увагу в системі організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно приділити парламентському контролю за додержанням конституційних прав та свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України і в межах її юрисдикції на постійній основі, що здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Зокрема, Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1997 року визначає мету парламентського контролю, що його здійснює Уповноважений. Уповноважений представляє Верховній Раді України щорічну доповідь про стан додержання і захисту прав та свобод людини і громадянина в Україні органами державної влади, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форми власності та їхніми посадовими і службовими особами, які порушували своїми діями (бездіяльністю) права та свободи людини і громадянина, та про виявлені недоліки в законодавстві щодо

захисту прав та свобод людини і громадянина [202]. Питання забезпечення конституційних прав та свобод військовослужбовців є предметом прискіпливої уваги Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Як наголосила Уповноважений Верховної Ради України з прав людини: «Захист прав військовослужбовців у ситуації, що склалася в Україні, є одним із найважливіших завдань Уповноваженого» [203]. Так, з метою цивільного контролю за дотриманням соціально-економічних та гуманітарних прав військовослужбовців, а також належного всебічного забезпечення особового складу, який бере участь в антитерористичній операції, моніторингова група на чолі з Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини перевірила стан продовольчого, речового, грошового та медичного забезпечення, а також побутові умови в підрозділах 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади [204]. За результатами моніторингового візиту підготовлено відповідні акти реагування, а також цю інформацію враховано при підготовці щорічної доповіді Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У щорічній доповіді Уповноваженого, яка оприлюднюється, окремо відображаються стан дотримання конституційних прав та свобод військовослужбовців, пропозиції щодо зміцнення законності, усунення недоліків і порушень у діяльності відповідних складових частин Воєнної організації та правоохоронних органів держави. Оголошення стану війни, введення на території України або в окремих її місцевостях надзвичайного або воєнного стану не обмежує повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Про свою діяльність і стан дотримання конституційних прав та свобод людини і громадянина у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, правоохоронних органах Уповноважений Верховної Ради України з прав людини періодично інформує громадськість, у тому числі через засоби масової інформації [87]. Так, у щорічній доповіді Уповноваженого за 2015 рік зазначено, що права громадян на життя і здоров'я, честь і гідність є природними, невід'ємними і невідчужуваними і за жодних обставин не можуть бути обмеженими для військовослужбовців. Тому ці питання є предметом

особливої уваги Уповноваженого з прав людини, вони неодноразово порушувалися у зверненнях до керівників Збройних Сил України та інших військових формувань і залишаються предметом ретельного моніторингу за дотриманням прав та свобод військовослужбовців. Результати моніторингу Уповноваженого щодо забезпечення конституційних прав та свобод свідчать про необхідність додержання вимог і вдосконалення певних норм чинного законодавства у цій сфері, забезпечення правової і фінансової стабільності системи державних соціальних стандартів, нормативів і гарантій, передбачених для зазначеної категорії громадян. Це сприятиме створенню гнучкої системи соціальних умов функціонування сектору воєнної безпеки і дозволить таким особам реалізовувати свої права та свободи в максимально можливому обсязі [205, с. 402–413]. За результатами аналізу щорічних доповідей, у 2012 році до Уповноваженого звернулося за захистом 284 військовослужбовців [206], у 2013 році – 275 [207], у 2014 році – 163 [208], водночас у 2015 році – лише 98 [209]. Як свідчить аналіз звернень, до Уповноваженого звертаються переважно звільнені військовослужбовці, військові пенсіонери та пенсіонери органів внутрішніх справ, учасники бойових дій та інваліди війни, ветерани. Лише від загальної кількості цих звернень у 2014 році – 18 %, у 2015 – 14 %, у 2016 році – 11 % – це військовослужбовці та поліцейські [210, с. 518]. Як показали зазначені статистичні дані, кількість звернень військовослужбовців за останні роки щорічно зменшується, що свідчить про недостатню ефективність діяльності інституту Уповноваженого.

Важливим кроком щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців стало затвердження посади представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців [87]. Затвердження представника та звільнення його з посади здійснюються в порядку, встановленому Законом України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» від 23 грудня 1993 року № 776/97-ВР. Зокрема, повноваження представника обмежуються

терміном повноважень Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Представником Уповноваженого у справах захисту прав військовослужбовців не може бути особа, яка перебуває на дійсній військовій службі. Однак ми поділяємо думку, що він не має достатньо повноважень, які необхідні для ефективного гарантування конституційних прав та свобод військовослужбовців, тому його діяльність не завжди досягає своєї мети [211, с. 144]. Водночас необхідно констатувати, що стосовно функціональної важливості саме інститут уповноваженого з прав військовослужбовців може стати одним з ефективних органів забезпечення прав та свобод військовослужбовців. Тому правильною є думка, що в Україні, з метою підвищення ефективності правозахисної діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо захисту прав та свобод військовослужбовців, доцільно ввести посаду представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Оперативних командуваннях Збройних Сил України [63, с. 170; 212, с. 126]. Досвід зарубіжних країн (Швеції, Норвегії, Ізраїлю, ФРН), у яких запроваджено посаду військового омбудсмена, переконує, що для підвищення ефективності діяльності вітчизняного омбудсмена необхідним є призначення представника Уповноваженого у справах захисту прав військовослужбовців та запровадження регіональних представників в Оперативних командуваннях Збройних Сил України [60, с. 213]. Водночас, зважаючи на останні події в Україні, зокрема наявність особливого періоду, призов військовослужбовців за мобілізацією та збільшення чисельності Збройних Сил України до 250 000 осіб, у тому числі 204 000 військовослужбовців [213], на нашу думку, необхідно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і незалежний від органів виконавчої влади, насамперед від Міністерства оборони України, а також органів військового управління. Його головними рисами має бути наявність владних повноважень, правових важелів та механізмів впливу на органи військового управління й органи державної влади з метою відновлення

порушених прав та інтересів військовослужбовців. З цією метою необхідно доповнити Конституцію України статтею 101-1, виклавши її в такій редакції: «Парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців».

Провідну роль у гарантуванні прав та свобод людини і громадянина у сфері виконавчої влади відіграють Кабінет Міністрів України, міністерства, служби, агентства та інші центральні органи виконавчої влади. Так, відповідно до Основного Закону, Кабінет Міністрів України (ст. 116) забезпечує виконання Конституції і законів України, актів Президента України; вживає заходів щодо забезпечення прав та свобод людини і громадянина; забезпечує проведення політики у сферах соціального захисту тощо) [78]. До основних повноважень Кабінету Міністрів України, зокрема, належить: здійснення заходів щодо забезпечення боєздатності Збройних Сил України; оснащення Збройних Сил України та інших утворених відповідно до закону військових формувань; забезпечення соціальних і правових гарантій військовослужбовцям, особам, звільненим з військової служби, та членам їхніх сімей; визначення відповідно до закону умов оплати грошового забезпечення військовослужбовців тощо (ст. 20) [114]. Одним із повноважень Кабінету Міністрів України є забезпечення комплектування особовим складом Збройних Сил України та інших військових формувань, а також забезпечення реалізації права на соціально-економічний захист військовослужбовців та осіб, звільнених з військової служби, членів їх сімей, а також членів сімей військовослужбовців, які загинули (померли), пропали безвісти, стали інвалідами під час проходження військової служби або потрапили в полон під час бойових дій (війни) чи участі в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки (ст. 9) [95]. Водночас на сьогодні стан гарантування прав та свобод військовослужбовців Кабінетом Міністрів України є незадовільним. Зокрема, забезпечення житлом та грошовим забезпеченням, які встановлюються

Кабінетом Міністрів України, є найбільш актуальними проблемами Збройних Сил та інших військових формувань України.

Головним органом у системі центральних органів виконавчої влади із забезпечення реалізації державної політики у сфері оборони є Міністерство оборони України. Основними його завданнями, що безпосередньо стосуються гарантування прав та свобод військовослужбовців, є проведення державної військової політики, заходів щодо реалізації соціально-економічних і правових гарантій військовослужбовців, членів їх сімей та працівників Збройних Сил; зміцнення дисципліни, правопорядку та виховання особового складу; контроль за додержанням законодавства у Збройних Силах; забезпечення заходів щодо демократичного цивільного контролю за Збройними Силами тощо [215]. Однією з причин того, що Міністерство оборони України не в змозі в повному обсязі забезпечити реалізацію конституційних прав та свобод, насамперед соціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей, є недостатнє бюджетне фінансування потреб оборони, неефективне використання коштів та корупція. Неналежний рівень соціального захисту військовослужбовців (житлова проблема, недостатнє грошове та речове забезпечення тощо) створюють передумови для вчинення корупційних правопорушень. Тому однією з умов гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні є запобігання і протидія корупції у військовій сфері [216, с. 69]. Так, з метою підвищення ефективності здійснення заходів щодо запобігання корупції в Міністерстві оборони України [217], Національній гвардії України та інших військових формуваннях утворено відповідні підрозділи з питань запобігання та виявлення корупції. Створення та діяльність зазначених підрозділів передбачено постановою Кабінету Міністрів України «Питання запобігання та виявлення корупції» від 4 вересня 2013 року № 706, яка затверджує Типове положення про уповноважений підрозділ (особу) з питань запобігання та виявлення корупції [218]. До головних завдань уповноважених підрозділів належать: підготовка, забезпечення та контроль за здійсненням заходів щодо запобігання корупції; надання методичної та

консультаційної допомоги з питань дотримання вимог антикорупційного законодавства; здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства щодо врегулювання конфлікту інтересів тощо. Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади» від 5 жовтня 2016 року № 803-р, організовано виконання Плану здійснення антикорупційних заходів у Міністерстві оборони та Збройних Силах України в першому півріччі 2017 року (затверджено першим заступником Міністра оборони України 18 листопада 2016 року). Зокрема, Планом передбачено поетапне виконання таких антикорупційних заходів, як забезпечення внесення до Державного земельного кадастру відомостей про земельні ділянки, що належать до земель оборони, їх кількісні, якісні характеристики та грошову оцінку; перегляд нормативних актів Міністерства оборони України у сфері військової кадрової політики на наявність корупціогенних норм; забезпечення розміщення у відкритому доступі результатів проведення ревізій, аудиторських та антикорупційних перевірок, планів і результатів роботи Тендерного комітету Міністерства оборони України та інших заходів, спрямованих на запобігання корупції [219].

До системи організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців належить і такий характерний компонент, як статутний обов'язок командирів (начальників) знати потреби і запити особового складу, вникати в проблеми їх побуту, забезпечувати соціальну та правову захищеність, у разі необхідності клопотати за підлеглих перед старшими командирами (начальниками) (ст. 59 Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, затверджений Законом України від 24 березня 1999 року № 548-XIV) [99]. Командири відіграють безпосередню роль у реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та несуть відповідальність щодо повноти й ефективності їх упровадження в життя підлеглого особового складу. Так, командири (начальники) на своєму рівні зобов'язані клопотати перед старшими командирами (начальниками) про заохочення підлеглих військовослужбовців,

зокрема щодо виплати грошових премій, винагород, грошової допомоги на оздоровлення та матеріальної допомоги для вирішення соціально-побутових питань, а також щодо отримання службового житла [118; 110]. Водночас обов'язок командирів у вирішенні питань соціального та правового захисту належним чином гарантує реалізацію прав та свобод підлеглим військовослужбовцям.

Важливу роль у забезпеченні організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців відіграють місцеві державні адміністрації. Відповідно до ст. 119 Конституції України, місцеві державні адміністрації на відповідній території забезпечують виконання Конституції та законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, інших органів виконавчої влади; законність і правопорядок; додержання прав та свобод громадян; виконання державних і регіональних програм соціально-економічного розвитку тощо [78]. Зокрема, Київська міська влада прийняла низку рішень щодо встановлення додаткових гарантій прав та свобод учасникам антитерористичної операції та членам їх сімей, а саме: виплата щорічної одноразової матеріальної допомоги учасникам антитерористичної операції; виплата одноразової матеріальної допомоги членам сімей учасників антитерористичної операції на поховання; компенсація витрат на дороговартісне лікування та складне протезування учасникам антитерористичної операції; покриття витрат на оплату житлово-комунальних послуг учасникам антитерористичної операції та членам їх сімей (рішення Київради від 9 жовтня 2014 року № 271/271 та від 9 грудня 2014 року № 525/525) [220; 221].

Важливе значення щодо гарантування прав та свобод людини і громадянина в правовій державі має система судових і правоохоронних органів, до яких належать суди загальної юрисдикції, органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки та інші органи, що здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Згідно зі ст. 55 Конституції України, права та свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на

оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових та службових осіб. Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України на всій території держави, тобто забезпечує пріоритет її норм щодо прав та свобод людини над іншими нормативно-правовими актами. Про ефективність діяльності Конституційного Суду України щодо забезпечення прав та свобод військовослужбовців свідчать його рішення про невідповідність Конституції України законодавчих актів, що порушували конституційні права та свободи військовослужбовців, осіб звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей. Так, Рішенням Конституційного Суду України від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин третьої, четвертої ст. 59 Закону України «Про державний бюджет України на 2003 рік» (справа про соціальний захист військовослужбовців та працівників правоохоронних органів) суд визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення частин третьої, четвертої ст. 59 Закону України «Про Державний бюджет України на 2003 рік» у частині щодо обмеження пільг, компенсацій і гарантій для військовослужбовців, щодо знижки плати за користування житлом, комунальні послуги, безоплатного проїзду всіма видами міського пасажирського транспорту та ін. [121]. Рішенням Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6-рп/2007 щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 29, 36, частини другої ст. 56, частини другої ст. 62, частини першої ст. 66, пунктів 7, 9, 12, 13, 14, 23, 29, 30, 39, 41, 43, 44, 45, 46 ст. 71, ст. 98, 101, 103, 111 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік» (справа про соціальні гарантії громадян) визнано, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), положення ст. 36 Закону України «Про Державний бюджет України на 2007 рік», стосовно обмеження пільг, компенсацій і гарантій, на які згідно із законами України мають право окремі категорії працівників бюджетних установ, військовослужбовці та особи рядового і начальницького складу, щодо знижки

плати за користування житлом, паливом, телефоном та плати за комунальні послуги, безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (за винятком таксі), а також стосовного обмеження в перевищенні розміру наданих пільг у грошовому еквіваленті [122]. Однією із форм звернення до Конституційного Суду є конституційна скарга як письмове клопотання щодо перевірки на відповідність Конституції України (конституційність) закону України (його окремих положень), що застосований в остаточному судовому рішенні у справі суб'єкта права на конституційну скаргу (ст. 50, 55) [120]. Серед суб'єктів права на конституційну скаргу можуть бути особи, у тому числі і військовослужбовці, які вважають, що застосований в остаточному судовому рішенні в його справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України.

У сучасних умовах в гарантуванні прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, зростає роль судів загальної юрисдикції. Судовий захист – це одна з найбільш необхідних та ефективних гарантій реалізації прав та свобод особи. Незважаючи на значні недоліки в роботі судових органів, вони залишаються однією з ефективних гарантій прав та свобод людини. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, систему судоустрою становлять місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Також в Україні діють вищі спеціалізовані суди з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд (ст. 31) [90]. Нині військові суди в Україні ліквідовано. Однак необхідно доповнити відповідну систему підготовки суддів спеціальним курсом з основ військової сфери, який необхідний для оволодіння загальними знаннями щодо організації і несення військової служби [212, с. 117]. Удосконалення знань щодо специфіки організації і несення військової служби та військового законодавства дасть змогу суддям приймати об'єктивні та обґрунтовані рішення щодо військовослужбовців, чим гарантуватиме недопущення порушень їх прав та

законних інтересів. Однак, з метою повноцінної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом, необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, вчинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах.

Особливе значення в механізмі гарантування прав та свобод людини і громадянина мають такі інститути громадянського суспільства, як громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації та ін. З метою ефективної реалізації гарантій прав та свобод особи Українська держава визнала право громадян на об'єднання як невід'ємне право людини. Держава сприяє розвитку політичної та громадської активності, творчої ініціативи громадян та створює рівні умови для діяльності цих об'єднань і законодавчо закріпила порядок їх діяльності [222–224]. Однак військовослужбовці, відповідно до законодавства України, не можуть бути членами політичних партій [95], але вони можуть захищати свої конституційні права за підтримки громадських організацій, які не ставлять перед собою політичних цілей. В Україні створено цілу систему громадських організацій, що захищають права військовослужбовців та членів їх сімей, а саме: громадську правозахисну організацію «Організація солдатських матерів України», Всеукраїнську громадську організацію «Українська спілка військовослужбовців», Всеукраїнську спілку безквартирних офіцерів, правозахисну спілку військовослужбовців, ветеранів військової служби та учасників бойових дій «Наша військова справа» та інші, що відіграють важливу роль у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців.

Значним кроком щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців стало створення Громадської ради при Міністерстві оборони України, до складу якої увійшли представники громадських організацій, які опікуються проблемами прав військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та

членів їх сімей [225]. З метою гарантування прав та свобод учасників АТО засновано громадську спілку Всеукраїнське об'єднання учасників АТО «Українці-Разом!», яка є громадським об'єднанням учасників бойових дій на Донбасі та волонтерів, а також різних організацій [226]. Однак громадські організації в Україні ще не відіграють такої важливої ролі в захисті правового статусу військовослужбовців і гарантування їх права та свобод, як у провідних країнах світу, зокрема Союз німецьких збройних сил (Бундесвер-Фербанд) у ФРН, Центральне об'єднання військового персоналу в Данії, Союз офіцерів збройних сил у Швеції (SAMO) та ін. [227, с. 41]. Їх діяльність розглянемо в підрозділі 3.1 нашого дисертаційного дослідження.

Важливе значення в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців в Україні мають міжнародні урядові та неурядові організації, до компетенції яких належить захист прав та свобод людини і громадянина. Відповідно до ч. 4 ст. 55 Конституції України, кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна. Так, у державах-членах Ради Європи, членом якої є Україна, за дотриманням прав людини стежить Європейський суд з прав людини. Як свідчить практика, кількість справ, розглянутих Європейським судом з прав людини щодо громадян України, у тому числі й військовослужбовців, за останні роки становила: у 2013 році – 64; 2014 році – 73; 2015 році – 61; 2016 році – 60 [228]. Серед справ, що розглядаються Європейським судом з прав людини, є і звернення військовослужбовців. Зокрема, справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (заява № 40450/04) рішення Європейського суду з прав людини від 15 жовтня 2009 року [229], заява № 15712/13, подана Галиною Іванівною Бурмою проти України, та 207 інших заяв (рішення Європейського суду з прав людини від 18 травня 2017 року) [230].

Отже, основні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, які діють у сфері функціонування державної влади, суб'єктів громадянського суспільства, волонтерів та міжнародних правозахисних інституцій, що забезпечують охорону, захист, реалізацію і відновлення прав та свобод військовослужбовців, становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Ефективність зазначеної системи полягає у спільній та систематичній організаторській діяльності її суб'єктів, що суттєво впливає на реалізацію правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Таким чином, правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою та закріплених у Конституції й законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові.

Нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах правові об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони, у свою чергу, закріплюються в нормах-принципах та нормах, які встановлюють юридичні обов'язки і юридичну відповідальність, які передбачені Основним Законом держави, законами, підзаконними актами та міжнародними нормативно-правовими актами.

Організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена Конституцією, законами України та іншими нормативно-правовими актами систематична, організаторська діяльність органів державної

влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засобів масової інформації, громадських та міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Основні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, які діють у сфері функціонування державної влади, суб'єктів громадянського суспільства, волонтерів та міжнародних правозахисних інституцій, що забезпечують охорону, захист, реалізацію і відновлення прав та свобод військовослужбовців, становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців.

Ураховуючи специфіку військової служби, саме правовий статус військовослужбовців найбільше потребує конституційного закріплення гарантій своїх прав державою, передусім їх реалізації. Тому правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців необхідно й надалі розвивати та удосконалювати. Зокрема, це створення нових правових норм і нормативно-правових актів, що стосуються правового статусу військовослужбовців та утворення окремих державних інститутів захисту прав військовослужбовців, сприятиме ефективній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і здійсненню військової реформи в оборонній сфері України.

Висновки до розділу 2

Узагальнивши методологію дослідження, поняття, сутність і класифікацію гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також загальносоціальні й правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців, сформулюємо такі висновки, рекомендації та пропозиції:

1. Для оптимального дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також отримання достовірних результатів використано методологічний інструментарій, основу якого становлять методологічні

підходи, принципи та загальні і спеціальні методи. Методологічні підходи (системний, методологічний, ціннісний (аксіологічний), діяльнісний, наукознавчий, герменевтичний та ін.), принципи (науковості, усебічності, об'єктивності, конкретності, комплексності, історизму тощо), методи (діалектики, історичний, матеріалістичний, системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий та ін.) забезпечили всебічне й комплексне дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців.

2. До ознак, які визначають гарантії прав та свобод військовослужбовців, належать: а) утвердження – нормативно-правове закріплення й удосконалення нормативно-правової бази стосовно гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу; б) реалізація – фактичне втілення прав та свобод військовослужбовців у суспільних і соціальних відносинах, що здійснюється у формі їх дотримання, використання, виконання та застосування; в) охорона – діяльність, спрямована на усунення перешкод у реалізації особами, які проходять військову службу, своїх прав та свобод, що здійснюється у формі профілактики, попередження та недопущення можливих порушень; г) захист – діяльність відповідних органів спрямована на реалізацію та відновлення, або на попередження чи припинення порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу; ґ) відновлення – відтворення їх первинної якості, а також повної здатності задовольняти потреби та реалізувати інтереси такої категорії осіб, як військовослужбовці.

3. Сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців – це головні напрями їх реалізації, які розкриваються через такі основні функції, як сприяюча (допоміжна), стимулююча, превентивна, відновлювальна та виховна. Сприяюча (допоміжна) функція гарантій прав та свобод військовослужбовців полягає у створенні практичних можливостей для безперешкодного користування правами та свободами, стимулююча – у спонуканні суб'єктів до правомірної поведінки, превентивна – у вжитті запобіжних заходів щодо недопущення будь-якої можливості порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу, відновлювальна – у відновленні порушених прав та свобод військовослужбовців, виховна – у цілеспрямованому впливі на свідомість індивідів з метою формування непримиренного ставлення до

порушень прав та свобод військовослужбовців та вміння будь-якими не забороненими законом засобами захищати їх.

4. Під гарантіями прав та свобод військовослужбовців в Україні слід розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Гарантії прав та свобод військовослужбовців слід поділяти на загально соціальні, до яких належать політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні), а також на спеціальні – правові (юридичні).

5. Загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців виражають досягнутий ступінь розвитку в політичній, соціальній, економічній і духовній (культурній) сферах життя суспільства, а також становище осіб, які проходять військову службу, у суспільному та державному житті. Під політичними гарантіями прав та свобод військовослужбовців необхідно розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення політичних прав та свобод осіб, з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Економічні гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення економічних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Соціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення соціальних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Під духовними (культурними) гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід

розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення духовних (культурних) прав та свобод осіб які проходять військову службу.

6. Для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України, що передбачають конституційне право на працю та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, необхідно дозволити особам, які проходять військову службу, у вільний від виконання військових обов'язків час займатись додатковою оплачуваною діяльністю та за рахунок власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей. З цією метою доцільно внести зміни до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року, доповнивши його статтею такої редакції: «Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, у вільний від виконання військових обов'язків час дозволяється займатись додатковою оплачуваною діяльністю з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції».

7. Першочергове значення в забезпеченні прав та свобод військовослужбовців належить правовим (юридичним) гарантіям. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою і закріплених у Конституції та законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові.

8. Нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції та законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальні правові засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони, у

свою чергу, закріплюються в нормах-принципах, нормах, які встановлюють юридичні обов'язки та юридичну відповідальність.

9. Організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена Конституцією, законами України та іншими нормативно-правовими актами систематична й організаторська діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засобів масової інформації, громадських та міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Основні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, які діють у сфері функціонування державної влади, суб'єктів громадянського суспільства та міжнародних правозахисних інституцій, становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Спільна та систематична, організаторська діяльність є необхідною передумовою ефективної реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців.

10. Систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців становлять Українська держава як соціальна і правова, органи державної влади – Президент України, Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Конституційний Суд України, органи, що здійснюють правосуддя, органи прокуратури та Національної поліції, Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, політичні партії та громадські організації, адвокатура, профспілки та засоби масової інформації, а також міжнародні організації.

11.3 метою повноцінної реалізації ст.48 Конституції України, що передбачає конституційне право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї та приведення грошового забезпечення осіб, які проходять військову службу, до рівня грошового забезпечення військовослужбовців країн-членів НАТО, необхідно на законодавчому рівні закріпити грошове забезпечення військовослужбовців, яке не може бути меншим десяти прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб, а також те, що основні складові

грошового забезпечення: посадовий оклад, оклад за військовим званням, надбавка за вислугу років становлять не менше 80 % грошового забезпечення.

12. Для ефективного гарантування прав та свобод військовослужбовців доцільно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців та доповнити Конституцію України статтею, виклавши її в такій редакції: «Парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців».

13. Для ефективної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, учинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах.

РОЗДІЛ 3

ПРАВОВІ (ЮРИДИЧНІ) ЗАРУБІЖНІ Й МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ГАРАНТІЇ ПРАВ ТА СВОБОД ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

3.1. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах

Для ефективної реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців важливе значення має позитивний досвід провідних країн світу щодо забезпечення прав та свобод військовослужбовців. На даному етапі розвитку України вивчення досвіду зарубіжних держав світу в сфері гарантування прав та свобод військовослужбовців набуває особливої актуальності. Тому для ефективного дослідження правових (юридичні) гарантій прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах світу перш за все необхідно проаналізувати правові норми, які містяться в нормативно-правових актах різної юридичної сили цих держав.

Так, правові норми, що стосуються гарантій прав та свобод військовослужбовців Сполучених Штатів Америки, містяться в Конституції, Зводі законів та інших нормативно-правових актах США. Відповідними нормами військовослужбовцям США гарантовано, зокрема, політичні права, а саме: зареєструватися як виборець, брати участь у голосуванні й виражати свою особисту думку про кандидатів на політичні посади та питання політики, але не як представника збройних сил; здійснювати грошові внески в політичну організацію; відвідувати партійні і непартійні політичні збори, мітинги чи з'їзди як глядач, але не у військовій формі [231, с. 75]. Зазначені правові норми закріплюють політичні гарантії прав та свобод військовослужбовців США, що надають їм можливість брати участь у громадянському й політичному житті країни на рівні з іншими громадянами. Крім того, громадянам, які проходять військову службу в збройних силах США, гарантується: право на відпочинок

(відпустка не більше 60 діб, за рахунок майбутньої служби – до 45 діб); право на житло (неодружені військовослужбовці розміщуються в казармах або безкоштовних гуртожитках готельного типу; особи рядового та сержантського складу отримують на території частини безкоштовну житлову площу); право на освіту; право на медичне забезпечення та охорону здоров'я (постійний контроль за станом здоров'я); право на відшкодування шкоди, заподіяної військовослужбовцю або його особистій власності при виконанні службових обов'язків; право на пенсійне забезпечення (служба в регулярних збройних силах не менше 20 років, а також інвалідність). Рядовий і сержантський склад збройних сил США може працювати в позаслужбовий час, у тому числі в комерційних структурах, якщо це не заважає службі [232]. Передбачені гарантії прав та свобод свідчать про високий рівень соціального забезпечення військовослужбовців США та прагнення держави створити сприятливі умови для ефективної реалізації їх конституційних прав та свобод. Отже, для повноцінної реалізації конституційного права на працю та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї необхідно дозволити особам, які проходять військову службу, у позаслужбовий час займатись додатковою оплачуваною діяльністю і за рахунок власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей. Тому на законодавчому рівні слід закріпити норму, яку викласти в такій редакції: «Військовослужбовцям у позаслужбовий час дозволяється займатись додатковою оплачуваною діяльністю та за рахунок власної праці поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей».

Відповідно до Закону про правовий статус військовослужбовців Бундесверу від 19 березня 1956 року, військовослужбовцям Федеративної Республіки Німеччини гарантоване право на звернення за дозволом, якщо він хоче мати додатково оплачувану роботу; займатися ремеслом або вільною професією; виконувати роль члена правління, комітету або іншого органу правління товариства або опікуна (посередника), дозвіл надається в тому випадку, якщо це не заважає службі [54, с. 348]. Грошове утримання військовослужбовців Бундесверу регламентується федеральним законом про

оплату державних службовців і складається з основного окладу, а також різних надбавок і додаткових виплат, які враховують, наприклад, сімейний стан, кількість дітей (за кожну дитину передбачено відповідну доплату) та умови проживання військовослужбовців [233]. Правові норми зазначених законів спрямовані на реалізацію соціальних гарантій прав та свобод військовослужбовців ФРН, зокрема надання можливості щодо сумісництва з іншими видами діяльності з метою отримання додаткового прибутку, а також додаткових надбавок до грошового забезпечення. З огляду на зазначене, для повноцінної реалізації конституційного права на працю та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, що передбачено статтями 42, 43, 48 Конституції України, необхідно дозволити військовослужбовцям у вільний від виконання військових обов'язків час займатись додатковою оплачуваною роботою. З цією метою доцільно внести зміни до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року, доповнивши його статтею в такій редакції: «Військовослужбовцям дозволяється займатись додатковою оплачуваною діяльністю у вільний від виконання військових обов'язків час».

Крім того, Основний Закон ФРН надає право військовослужбовцям вступати в політичні партії, водночас вони позбавлені права діяти на службі в інтересах певного політичного напрямку. Також військовослужбовцям дозволяється брати участь у парламентських виборах, однак вони повинні тимчасово звільнитися від виконання обов'язків військової служби [234]. Таким чином, можна стверджувати, що активна участь військовослужбовців у політичному житті країни є найвищим рівнем демократії в державі та свідчить про закріплення за військовослужбовцями ФРН політичних гарантій прав і свобод на рівні з іншими громадянами країни.

Основні гарантії прав та свобод для військовослужбовців Французької Республіки, а також принципи їх правового статусу передбачені відповідними нормами, що містяться в Кодексі про національну повинність 1971 року та Законі про загальний статус військовослужбовців 1972 року. Зазначені

нормативно-правові акти регулюють гарантії соціального і правового захисту військовослужбовців та обмеження деяких прав у зв'язку з виконанням ними обов'язків військової служби, зокрема військовослужбовцям збройних сил гарантовано право працювати у вільний від служби час, якщо це не заважає інтересам служби; входити до складу керівництва комерційних та некомерційних структур, але при цьому вони зобов'язані доповісти командуванню [52]. Передбачені правові норми гарантують військовослужбовцям право на працю, зокрема, можливість поряд з військовою службою вільно обирати вид іншої діяльності, не пов'язаної з виконанням обов'язків військової служби, та заробляти своєю працею.

Гарантії прав та свобод громадян Італійської Республіки під час проходження ними військової служби закріплені в окремих нормах Основного Закону. Конституція Італійської Республіки передбачає, що несення військової служби не повинно завдавати шкоди трудовому становищу громадянина та здійснення ним політичних прав (ст. 52) [235]. Ці конституційні норми становлять правову основу для інших законодавчих актів держави щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців Італії. Держава на конституційному рівні закріплює політичні гарантії прав та свобод громадян, які проходять військову службу.

Аналіз правових норми, які містяться в нормативно-правових актах зарубіжних держав різної юридичної сили дає змогу дійти висновку, що окремі норми конституцій, інші закони та нормативно-правові акти сприяють реалізації прав та свобод громадян, які проходять військову службу та передбачають систему нормативно-правових гарантій прав і свобод військовослужбовців зарубіжних країн. Правовими нормами законодавства цих країн визначено те, що військовослужбовці розглядаються як громадяни у військовій формі та користуються основними правами та свободами, що і решта громадян, з урахуванням обмежень, пов'язаних з особливостями проходження військової служби. Тому реформування оборонної сфери та необхідність реального гарантування прав та свобод військовослужбовців України

вимагають, насамперед, створення нових правових норм та прийняття досконалих нормативно-правових актів. Зважаючи на зазначене, поділяємо думку, що назріла нагальна потреба прийняти Закон України «Про правовий статус військовослужбовців в Україні», який би визначав правовий статус військовослужбовців незалежно від того, в яких військових формуваннях вони проходять службу, і забезпечував би реальні гарантії реалізації їх прав та свобод [63, с. 49]. Закон України «Про правовий статус військовослужбовців в Україні» має закріпити розуміння військовослужбовця, його правосуб'єктність, принципи, відношення до громадянства, права, свободи та обов'язки, загальносоціальні та правові (юридичні) гарантії, пільги, компенсації та обмеження, механізми реалізації гарантій прав та свобод, відповідальність військовослужбовців.

Для гарантування прав та свобод військовослужбовців у провідних країнах світу важливе значення має діяльність державних органів та громадських організацій, що забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод громадян, які проходять військову службу. Тому для ефективного дослідження правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах світу доцільно розглянути статус та діяльність державних органів влади і такі громадські організації, як військові профспілки, їх асоціації та союзи.

Особливу роль у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах відіграють судові органи. Право військовослужбовця на судовий захист дозволяє не тільки відстоювати його інтереси, а й сприяє забезпеченню законності і правопорядку у військах. Зокрема, автономна система військових судів діє в США. У тих випадках, коли були порушені конституційні права військовослужбовця, його справа набуває державного значення і загальний військовий суд повинен прийняти справу до свого провадження як суд першої інстанції, а Верховний Суд США може стати апеляційною інстанцією у цій справі. Права військових у США захищаються Єдиним кодексом військової юстиції і законами на таких загальних принципах:

ніхто не має права притягнути до юридичної відповідальності військовослужбовця не інакше як за рішенням суду військового трибуналу; ніхто не має права карати військовослужбовця два рази за одну провину; на військовослужбовців не накладаються не встановлені законом стягнення [232]. Зазначені принципи судового розгляду свідчать про гарантії захисту життя, свободи і власності військовослужбовців США. Проголошення судової влади гарантом охорони прав та свобод військовослужбовців закріплюється також у Керівництві для військових судів США від 1969 року, яке регулює основні питання, пов'язані з кримінальною і дисциплінарною відповідальністю військовослужбовців та прирівняних до них осіб. Водночас дія кримінального законодавства поширюється на ту частину суші і моря, на яку федеральна влада має виключне право, а також будь-який корабель чи літак, що належить США.

У ФРН за військовослужбовцями закріплене право на звернення зі скаргами до вищих інстанцій. Відповідно до закону ФРН «Про Конституційний суд» від 12 березня 1951 року [236], військовослужбовці ФРН, так як і інші громадяни наділені правом конституційної скарги. Ці скарги підлягають розгляду, якщо вони не містять перекручених відомостей і не суперечать вимогам організації військової служби. Відповідний позов може бути поданий проти будь-якого акта законодавчої, виконавчої чи судової влади, якщо він, на думку позивача, порушує його конституційні права. Порядок подання конституційної скарги вимагає попереднього використання всіх інших засобів правового захисту. Але в окремих випадках позивач може уникнути цієї тривалої попередньої процедури, довівши в спеціальній присутності Конституційного суду, що завданий йому збиток має «загальне значення» і те, що затягування розгляду справи спричинить серйозні і невідворотні наслідки щодо осіб, яких це стосується [236]. Низку дисциплінарних стягнень може бути накладено на військовослужбовців ФРН тільки в судовому порядку. Зокрема, тільки в судовому порядку накладаються такі стягнення, як зменшення грошового забезпечення військовослужбовців, затримання у просуванні по службі на вищу посаду, затримання у присвоєнні чергового військового звання,

пониження у військовому званні, дострокове звільнення з військової служби, позбавлення пенсії та ін. Право накладати такі стягнення надане військовим дисциплінарним судам [237]. Подання військовослужбовцями ФРН конституційної скарги є не тільки діючим правовим механізмом захисту й охорони прав та законних інтересів військовослужбовців, а й сприяє посиленню гарантій прав та свобод цієї категорії громадян. Однак, незважаючи на те, що скарга є дуже ефективним інструментом, головна робота з розгляду скарг військовослужбовців щодо порушення їх прав та свобод здійснюється в дисциплінарних судах Бундесверу.

Отже, гарантування прав та свобод військовослужбовців у провідних країнах світу за допомогою судового захисту набуває усе більш універсального характеру, що пояснюється високим ступенем демократичності судового розгляду та ґрунтується на принципах незалежності суду, гласності, відкритості та ін. Право військовослужбовця на судовий захист як універсальний юридичний засіб захисту є контролючим засобом за діяльністю органів військового управління збройних силах та інших військових формуваннях зарубіжних країн світу. Судові органи виступають реальним гарантом захисту прав та свобод військовослужбовців зарубіжних держав, досвід яких можна застосовувати в Україні. Зокрема, у Європі нараховується значна кількість держав, що мають військові суди: Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Греція, Іспанія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Польща, Португалія, Угорщина. Французька Республіка хоча й скасувала діяльність військових трибуналів у 80-х роках ХХ ст., але незабаром відновила їх функціонування (хоча й в обмеженому вигляді) [238, с. 171]. Водночас на сьогодні, військові суди в Україні ліквідовано. Відповідно до ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, систему судоустрою становлять місцеві суди, апеляційні суди та Верховний Суд. Також у системі судоустрою діють вищі спеціалізовані суди як суди першої та апеляційної інстанції з розгляду окремих категорій справ: Вищий суд з питань інтелектуальної власності; Вищий антикорупційний суд (ст. 31) [90]. Однак, на

нашу думку, не може один і той самий судовий орган розглядати справи як суд першої та апеляційної інстанції.

Отже, у системі судоустрою не має військових судів. Деякі вчені вважають, що це не заважає належній реалізації права військовослужбовців на судовий захист, оскільки військові суди були певною мірою рудиментом існуючої за радянських часів судової системи [212, с. 117]. Утім, необхідно погодитись з тим, що в умовах воєнної загрози, що існує сьогодні, на заміну територіальним «цивільним» судам повинні прийти військові суди. Для прийняття справедливого і законного рішення в кримінальних провадженнях про військові злочини, особливо вчинені військовими посадовими і службовими особами, суддя має бути фахово підготовлений не лише в галузі юриспруденції. Він повинен володіти також знаннями у військовій сфері: мати інформацію про взаємовідносини у військовому колективі, його традиції, порядок прийняття рішень командирами і начальниками, порядок підготовки, організації і ведення бойових дій. Саме ці знання дозволяють судді належним чином оцінювати такі дії і такі взаємовідносини. Створення в структурі судової влади системи військових судів є важливим вже хоча б тому, щоб просте питання: хто захистить захисників, перестало бути риторичним [239]. Саме тому слушною є пропозиція щодо створення 12–14 гарнізонних судів як судів першої інстанції, одного апеляційного суду та у складі Верховного Суду передбачити діяльність Касаційної військової палати. Зазначені суди мають бути укомплектовані суддями в межах загального штату судової влади України, що повністю виключить вплив на них військового керівництва [187, с. 38]. Отже, враховуючи міжнародний досвід, наявність особливого періоду та з метою повноцінної реалізації ст. 55 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, вчинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та підтриманню правопорядку у військах.

З огляду на зазначене та відповідно до ст. 125 Конституції України, якою передбачено, що судоустрій в Україні будується за принципами територіальності та спеціалізації, на нашу думку, у системі судоустрою повинні діяти: військові суди гарнізонів; апеляційні військові суди, юрисдикція яких розповсюджується на відповідні регіони (апеляційні округи); Касаційна військова палата Верховного Суду. Крім того, діяльність військових судів у складі судової влади України виключить будь-який вплив на них з боку органів виконавчої влади та органів військового управління.

Пріоритетну роль у гарантуванні прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах відіграє парламент, який є державним органом законодавчої влади, та спеціально уповноважені ним органи для здійснення парламентського контролю. Так, відповідно до положень Конституції США, за Конгресом закріплюється право визначати загальні права і свободи людини та громадянина, у тому числі і військовослужбовців. Цей федеральний законодавчий орган має можливість контролювати питання соціального забезпечення військовослужбовців через участь у бюджетному процесі шляхом визначення розмірів фінансових коштів, що виділяються для вирішення зазначених питань. Спеціальними рішеннями Конгресу регулюються питання матеріально-побутового і соціального забезпечення військовослужбовців [240]. Свої конституційні повноваження Конгрес реалізує через систему діючих на постійній основі комітетів і комісій, які створюються для розгляду конкретного питання. Саме за поданням комітетів Конгрес США щорічно спеціальним рішенням підвищує військовослужбовцям базові оклади, надбавки на харчування і житло. З цією метою вносяться відповідні поправки до законодавства, що регулює питання матеріально-побутового і соціального забезпечення військовослужбовців. Також через комітети здійснюється періодична «ревізія» системи виплат грошового забезпечення військовослужбовцям для того, щоб узгоджувати порядок і умови прийняття на військову службу з рівнем життя в країні. Додаткові гарантії соціального захисту прийняті Конгресом США також і стосовно військовослужбовців, які

підлягають демобілізації у зв'язку зі скороченням Збройних Сил. Претензії звільнених військовослужбовців стають предметом спеціального розгляду представниками Конгресу в Міністерстві оборони. Тому, як правило, предметом дебатів у Конгресі періодично є спеціальна доповідь Міністерства оборони про матеріальне забезпечення військовослужбовців. За результатами цієї доповіді обговорюються та плануються відповідні заходи для реформи існуючого законодавства щодо удосконалення гарантій прав та свобод військовослужбовців. Конгрес США відіграє вирішальну роль у державній політиці у сфері гарантування прав та свобод американських військовослужбовців, зокрема в обговоренні й затвердженні оборонного бюджету. Загалом, у бюджеті Міністерства оборони США закладаються кошти, що стосуються матеріального забезпечення військовослужбовців, починаючи з витрат по грошовому забезпеченню і закінчуючи витратами на поховання та виплату допомоги батькам, дружинам і дітям загиблих (померлих).

Державним органом законодавчої влади, який гарантує права та свободи військовослужбовцям ФРН, є Бундестаг. До найважливіших функцій Бундестагу належать: ухвалення законів, вибори федерального канцлера і контроль за діяльністю уряду [234]. Зокрема, на засіданнях парламентських комітетів здійснюється головна робота з підготовки законів, якими визначаються права та свободи людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, гарантії цих прав та свобод, основи соціального захисту, форми і види пенсійного забезпечення та ін. Під час цих засідань узгоджується політична воля і знання експертів у сфері гарантування прав та свобод військовослужбовців, а також обговорюється робота парламентських комітетів, які здійснюють контроль за діяльністю уряду з цих питань. Важливим фактом у діяльності німецького парламенту є те, що депутатами Бундестагу за результатами таємного голосування на п'ять років обирається Уповноважений Бундестагу у справах військовослужбовців. Він не є депутатом Бундестагу, або державним чиновником – у нього особливий статус. Уповноважений діє з метою «захисту основних прав та як допоміжний орган Бундестагу для

здійснення парламентського контролю» над збройними силами. Крім того, уповноважений також зобов'язаний діяти за вказівкою Бундестагу або Комітету з оборони, за наданою парламентом інформацією, на підставі якої можна зробити висновок, що порушуються основні права військовослужбовців або принципи внутрішнього керівництва військами. Зокрема, за вказівкою парламенту або його Комітету з оборони уповноважений повинен перевіряти події в Бундесвері, що мають критичний характер, і доповідати їм про результати перевірок. Крім того, щорічно він повинен надавати в письмовому вигляді загальний звіт про свою діяльність, а також бути присутнім у Бундестазі на вимогу парламенту або Комітету з оборони [241]. Тобто важливе місце в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців ФРН посідає Бундестаг, що здійснює парламентський контроль над Бундесвером через Уповноваженого Бундестагу, який підпорядковується вказівкам парламенту і має перед ним чітко визначені обов'язки, які розглянемо в подальшому.

Таким чином, парламент у провідних державах світу є державним органом, якому підзвітні посадові особи, від яких безпосередньо залежить забезпечення прав та свобод військовослужбовців, але виконує, передусім, законодавчу функцію. Саме законами закріплюються права та свободи військовослужбовців, зокрема політичні, соціальні й економічні гарантії прав та свобод громадян, які проходять військову службу в зарубіжних країнах. Крім того, парламент за особливою процедурою здійснює контроль за дотриманням прав та свобод військовослужбовців збройних сил, чим сприяє їх реалізації.

Особливе значення у сфері гарантування прав та свобод військовослужбовців у провідних країнах світу має парламентський контроль, який здійснює уповноважений з оборони. Військові омбудсмени діють у Швеції, Норвегії, ФРН та в інших країнах [242]. Широкі наглядові функції за діяльністю державних органів і посадових осіб усіх рівнів щодо забезпечення прав та законних інтересів військовослужбовців, якими наділений омбудсмен, свідчать про високий авторитет цього інституту. Головним завданням уповноваженого є гарантування прав та свобод військовослужбовців, їх

дотримання та поваги державними органами і посадовими особами влади. Його основними рисами є незалежність від органів виконавчої влади, і насамперед від міністерства оборони та інших органів військового управління; суворе дотримання закону; наявність реальних владних повноважень, правових важелів і механізмів впливу на органи військового управління з метою відновлення порушених прав та інтересів військовослужбовців [54, с. 357].

Уперше посаду військового омбудсмена було засновано парламентом Швеції 19 травня 1915 року, а в 1952 році військового омбудсмена запроваджено в Норвегії [243, с. 266–268]. Однак однією з найбільш передових країн у цьому питанні, на нашу думку, є ФРН. Відповідно до ст. 45 в Конституції ФРН, для охорони основних прав та свобод як допоміжний орган Бундестагу для здійснення парламентського контролю призначається Уповноважений Бундестагу у справах військовослужбовців, діяльність якого регулюється федеральним законом [243]. Так, згідно із Законом «Про уповноваженого Німецького Бундестагу у справах військовослужбовців» від 27 червня 1957 року, Уповноважений починає діяти, якщо йому стають відомі обставини, на підставі яких можна припустити, що порушуються права військовослужбовців або принципи внутрішнього керівництва. Кожен військовослужбовець Бундесверу має право безпосередньо звертатися до уповноваженого Бундестагу зі скаргами на порушення своїх прав, наприклад, на вільне висловлювання думок, партійну і політичну діяльність поза службою, людську гідність та ін. Він залучається до перевірки Бундесверу за вказівкою парламенту, має право вимагати від міністра оборони і всіх підзвітних йому осіб та установ надання інформації, яка становить для нього інтерес, має право без попереднього повідомлення в будь-який час відвідувати війська, штаби, адміністративно-господарські органи та інші об'єкти Бундесверу. У разі, якщо командування частини або міністр оборони ігнорують рекомендації уповноваженого, він може звернутися безпосередньо до Бундестагу. Уповноважений сприяє усуненню порушень прав військовослужбовців у військах, а про результати своєї перевірки інформує Бундестаг звітом щодо

результатів кожного розслідування або щодо збройних сил загалом [244, с. 10–51].

Отже, інститут військового омбудсмана є інститутом правового захисту громадян, які проходять військову службу, та покликаний реально забезпечувати права і свободи військовослужбовців як осіб з особливим правовим статусом, на яких, крім загальних законів, поширюється також спеціальне військове законодавство. Тому ми поділяємо думку, що запровадження військового омбудсмана пояснюється тим, що військовослужбовці належать до соціальної групи, яка має особливий правовий статус, пов'язаний зі специфікою їх діяльності, а також обумовлений тим, що вони зазнають найбільш активного юридичного впливу, оскільки, крім загальних законів, на них поширюється спеціальне законодавство, яке регламентує порядок проходження військової служби [245, с. 231]. В Україні для здійснення контролю за додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців призначається представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у справах захисту прав військовослужбовців [87]. Однак, на нашу думку, він має недостатньо повноважень, які необхідні для ефективного гарантування прав та свобод військовослужбовців, тому його діяльність не завжди досягає своєї мети.

Утім, з погляду функціональної важливості, саме інститут уповноваженого з прав військовослужбовців може стати одним з ефективних органів забезпечення прав та свобод військовослужбовців. Тому слушною є думка, що в Україні, з метою підвищення ефективності правозахисної діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини стосовно захисту прав та свобод військовослужбовців, доцільно ввести посаду представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини в Оперативних командуваннях Збройних Сил України [63, с. 170]. Такої самої думки дотримується вчена О. О. Майданник, яка зазначає, що найчастіше стосовно військових порушуються такі загальновизнані права людини, як право на життя, достатній життєвий рівень, соціальне забезпечення, житло та ін. Тому

одним із шляхів вирішення зазначеної проблеми вбачається посилення парламентського контролю за дотриманням конституційних прав людини щодо військовослужбовців – через заснування в Україні служби військового омбудсмана. Спеціалізований військовий омбудсман як особлива правозахисна інституція, незалежна від жодних органів влади, здатний більш ефективно захищати права військових. Цей інститут сприятиме демократизації національної військової адміністрації зокрема та військових відносин взагалі, забезпеченню додержання законності у сфері функціонування збройних сил та гарантуванню правової безпеки в армії [246, с. 15]. Також заснування інституту військового омбудсмана в Україні вважає за необхідне О. В. Марцеляк. Він схиляється до думки, що військовий омбудсмен має стати важливим чинником демократизації суспільства загалом і національної військової адміністрації зокрема. Має забезпечити виконання конституційних норм, що гарантують права і свободи військовослужбовців, сприяти створенню в суспільстві атмосфери довіри до армії [247, с. 29]. Тому, враховуючи повноваження, якими наділений військовий омбудсмен, та високий авторитет цього інституту, необхідно констатувати, що гарантування й реалізація прав та свобод військовослужбовців є його єдиним і пріоритетним завданням. Саме Уповноважений з прав військовослужбовців, який незалежний від органів виконавчої влади, і насамперед від міністерства оборони та інших органів військового управління, є реальним гарантом прав та свобод громадян, які проходять військову службу в зарубіжних країнах. Водночас, враховуючи досвід проведення антитерористичної операції в Україні та специфіку військової служби, на нашу думку, доцільно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і незалежний від органів виконавчої влади, передусім від Міністерства оборони України та інших органів військового управління. З цією метою слід доповнити Конституцію України статтею 101-1, назвавши її «Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців» такого змісту: «Парламентський контроль за

додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців». Важливо розробити та прийняти Закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців», який визначатиме основні засади парламентського контролю за додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей, що здійснюватиме на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців, наявність його владних повноважень, правових важелів та механізмів впливу на органи військового управління і органи державної влади з метою відновлення порушених прав та законних інтересів військовослужбовців.

Важливе місце в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців у більшості європейських держав посідають військові професійні спілки, виникнення яких пов'язано з необхідністю вирішення конфліктних ситуацій між командуванням і військовослужбовцями, захистом їх статусу та гарантуванням прав і свобод.

Нормативно-правовими актами провідних країн світу передбачено те, що військовослужбовці мають рівні права з іншими громадянами. Зокрема, ст. 6 Закону про правовий статус військовослужбовців Бундесверу від 19 березня 1956 року, визначено, що права військовослужбовців можуть обмежуватися тільки в межах необхідності та на законній підставі [54, с. 349]. Оскільки військовослужбовці мають рівні права з іншими громадянами і їх права можуть бути обмежені тільки службою, то принцип захисту прав та свобод, проголошений Основним Законом, повинен поширюватися і на військовослужбовців. Зокрема, конституції зарубіжних держав гарантують свободу об'єднання працівників на підприємствах у професійні спілки. Тому більшість західних законодавців при побудові власних Збройних Сил та інших військових формувань врахували норми Основного Закону щодо створення та функціонування військових професійних спілок. Так, у засновану в 1972 році Асоціацію військових профспілок країн Європи (ЄВРОМІЛ) входять

професійні спілки Бельгії, Данії, Ірландії, Нідерландів, Австрії, ФРН та ін. Зазначена Асоціація представляє інтереси близько 2 млн військовослужбовців Європи, насамперед інтереси військовослужбовців, що перебувають на дійсній службі. Професійні спілки різних категорій військовослужбовців (солдатів, сержантів чи офіцерів) стежать за дотриманням у частинах законів, статутів, інструкцій, що регулюють взаємовідносини командирів і підлеглих, за необхідності захищають інтереси останніх, домагаються скасовувати протизаконні накази, в окремих випадках вирішують спірні питання через військові, цивільні адміністративні суди, які розглядають різні аспекти трудових конфліктів, ув тому числі між начальниками і підлеглими-військовослужбовцями [248, с. 100–102]. Зазначена Асоціація захищає права, свободи та законні інтереси військовослужбовців шляхом сприяння в забезпеченні дотримання законодавства та інших нормативно-правових актів, які регулюють взаємовідносини командирів і підлеглих, вирішенні трудових конфліктів, чим гарантує права та свободи військовослужбовцям, а в разі порушень сприяє їх відновленню. Тому, з огляду на зазначене, з метою повноцінної реалізації ст. 36 Конституції України, яка передбачає те, що громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів, в Україні необхідно створити військові профспілки, які захищають права, свободи та законні інтереси військовослужбовців.

У збройних силах ФРН на правах громадської організації функціонує Союз німецьких збройних сил (Бундесвер-Фербанд). На добровільній основі до нього можуть вступати кадрові військовослужбовці, військовослужбовці, які проходять військову службу за контрактом, військовослужбовці строкової служби, а також резервісти Бундесверу [54, с. 364]. Союз вирішує питання захисту прав військовослужбовців, зокрема, вимагає впорядкування службового часу військовослужбовців, домагається підвищення грошового забезпечення військовослужбовцям та сприяє влаштуванню на роботу після звільнення з військової служби [245, с. 285]. Отже, ця організація вирішує

питання захисту прав та свобод як військовослужбовців, що проходять дійсну військову службу, так і резервістів Бундесверу. Можна стверджувати, що Бундесвер-Фербанд покликаний сприяти захисту прав та свобод не тільки громадян, які проходять військову службу, а й сприяє забезпеченню соціальних гарантій звільнених військовослужбовців.

У деяких країнах світу діяльність щодо гарантування соціальних й економічних прав та свобод військовослужбовців здійснюють такі організації, як Центральне об'єднання військового персоналу в Данії, яке має право вести переговори та укладати договори щодо питань забезпечення і тривалості часу служби військовослужбовців; Союз офіцерів збройних сил у Швеції (SAMO), який діє через Раду державних службовців щодо проведення переговорів від імені спілок службовців державних установ, регіональних рад або місцевих адміністрацій. SAMO укладає угоди з командуванням збройних сил із питань, що стосуються робочого часу, положень про відрядження та умови проживання, зайнятості офіцерів запасу, зайнятості інших категорій військовослужбовців, а також служби у складі міжнародних місій; Ліга офіцерів Болгарії імені Раковського як незалежна професійна організація військовослужбовців дійсної служби, військовослужбовців запасу та їх сімей. Її головні завдання – захист професійних і соціальних інтересів своїх членів [231, с. 85–86]. Діяльність цих організацій безпосередньо сприяє здійсненню прав та свобод військовослужбовців, зокрема реалізації соціальних та економічних гарантій прав і свобод громадян, які проходять військову службу в згаданих європейських державах.

У багатьох країнах світу за військовослужбовцями закріплено право на асоціацію (організацію) як право кожної людини, використання якого повинне здійснюватися в межах, визначених національним законодавством. Однак у деяких державах існують обмеження прав військовослужбовців на об'єднання у професійні спілки, що пов'язано з несумісністю проходження військової служби та із забезпеченням інтересів національної безпеки. Зокрема, у Франції на законодавчому рівні заборонено профспілкову діяльність

військовослужбовців. Безпосередньо Закон про загальний статус військовослужбовців від 13 липня 1972 року передбачає те, що існування професійних об'єднань військовослужбовців, а також членство військовослужбовців у різних професійних об'єднаннях є несумісним з вимогами несення військової служби (ст. 10) [52]. Однак колишні військовослужбовці Французької Республіки мають право створювати громадські об'єднання, що можуть представляти свої інтереси та інтереси громадян, які проходять дійсну військову службу в збройних силах та інших військових формуваннях.

В Україні, відповідно до Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII, передбачено обмеження прав військовослужбовців щодо об'єднання їх у професійні спілки. Згідно зі статтею 17 зазначеного Закону, військовослужбовці зупиняють членство в політичних партіях та професійних спілках на період військової служби. Також військовослужбовці можуть бути членами громадських організацій, за винятком організацій, статутні положення яких суперечать засадам діяльності Збройних Сил України, і можуть брати участь в їх роботі у вільний від обов'язків військової служби час, коли вони вважаються такими, що не виконують обов'язків військової служби [95]. Встановлена вимога щодо припинення членства у професійних спілках на період проходження військової служби обмежує права та свободи військовослужбовців України. Тому, зважаючи на досвід зарубіжних держав, для повноцінної реалізації ст. 36 Конституції України необхідно переглянути статтю 17 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII щодо виключення положення про зупинення членства у професійних спілках на період військової служби. Це сприятиме захисту конституційних прав та свобод військовослужбовців, а також вирішенню конфліктних ситуацій між ними та командуванням.

Значним кроком у гарантуванні прав та свобод українських військовослужбовців і членів їх сімей стало створення Громадської ради при

Міністерстві оборони України, до складу якої увійшли представники громадських організацій, які опікуються проблемами прав військовослужбовців, осіб, звільнених з військової служби, та членів їх сімей [225]. Громадські організації, які входять до Громадської ради, покликані сприяти у вирішенні питань, пов'язаних із гарантуванням прав та свобод як військовослужбовців, що проходять дійсну військову службу, так і звільнених військовослужбовців. Ми поділяємо думку, що в умовах проведення антитерористичної операції необхідним є формування та реалізація в Збройних Силах України дієвої системи демократичного цивільного контролю саме з боку громадськості. Зокрема, пропонується представникам громадськості, які піклуються питаннями, пов'язаними із забезпеченням військових частин та недопущенням порушень прав військовослужбовців, у разі виявлення проблемних питань інформувати радника начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Силах України, який вживатиме заходів щодо вирішення проблемних питань відповідно до компетенції Генерального штабу та Міністерства оборони України, а за необхідності звертатиметься до відповідних органів державної влади. Про результати діяльності системи демократичного цивільного контролю з боку громадськості у військових частинах (підрозділах) радник начальника Генерального штабу щомісячно надаватиме звіт до профільного департаменту Адміністрації Президента України [249]. Застосування такого підходу дасть змогу безпосередньо залучити громадське суспільство до реформування Воєнної організації держави, відповідно зробити прозорими питання всебічного забезпечення діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань, що сприятиме гарантуванню прав військовим людям на речове, продовольче, грошове, медичне, технічне та інші види забезпечення. На нашу думку, для ефективної реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців доцільно внести зміни до Закону України «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV, передбачивши можливість інформування посадових осіб

Збройних Сил та інших військових формувань представниками громадськості, які будуть на постійній основі вирішувати питання контролю всебічного забезпечення військовослужбовців та військових частин (підрозділів) загалом.

Отже, розглянувши органи державної влади й громадські організації в зарубіжних державах та проаналізувавши їх діяльність, ми дійшли висновку, що судові органи, парламент та спеціально уповноважені ним органи, а також військові профспілки, їх асоціації та союзи, які забезпечують охорону, захист та реалізацію прав та свобод військовослужбовців, становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців зарубіжних країн. Багаторічний досвід діяльності зазначеної системи підтверджує необхідність функціонування як державних, так і громадських інституцій, які покликані забезпечувати здійснення в повному обсязі та всебічну охорону прав і свобод, а в разі порушень відновлювати їх особам, які проходять військову службу в зарубіжних країнах. Тому реформування оборонної сфери і необхідність реального гарантування прав та свобод військовослужбовців України потребує створення нових організаційних механізмів на прикладі провідних держав світу. На нашу думку, неможливо скопіювати механічно зарубіжний досвід, слід враховувати такі специфічні фактори, як історичні традиції збройних сил та інших військових формувань, особливість сучасної суспільно-політичної ситуації та ін. Але, безумовно, створення та функціонування розглянутих вище інститутів сприятиме підвищенню ефективності захисту прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Таким чином, окремі норми Конституції, закони, інші нормативно-правові акти, що становлять систему нормативно-правових гарантій у поєднанні з організаційно-правовими гарантіями (судові органи, парламент та спеціально уповноважені ним органи, військові профспілки та інші), становлять систему правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців зарубіжних країн, яка позитивно впливає на реальне забезпечення конституційних прав та свобод військовослужбовців. Передовий досвід цих

країн вказує на життєву необхідність створення нових правових норм та нормативно-правових актів, зокрема розроблення і прийняття Закону «Про правовий статус військовослужбовців в Україні» та створення окремого інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, що сприятиме ефективній реалізації конституційних прав та свобод військовослужбовців і проведенню військової реформи в оборонній сфері України.

3.2. Міжнародно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців

Визнання і практичне втілення гарантій прав та свобод особи стало основним критерієм ступеня демократичності кожної цивілізованої держави. Становлення в Україні правової держави, правового регулювання й закріплення гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, залежить також від міжнародного закріплення гарантій прав та свобод. Гарантії прав та свобод військовослужбовців поряд з національними (внутрішньодержавними) нормативно-правовими актами різної юридичної сили закріплено також у міжнародних нормативно-правових актах та забезпечуються міжнародними організаціями, тобто гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні передбачається і міжнародно-правовими гарантіями.

Питанням міжнародно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, приділяли увагу вчені В. Г. Буткевич, М. М. Гнатовський, Т. М. Заворотченко, І. Й. Магновський, В. Й. Пашинський, Ж. М. Пустовіт, О. Ф. Фрицький та ін. Досліджуючи міжнародно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, на нашу думку, необхідно проаналізувати погляди вчених щодо визначення міжнародно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина.

Так, у своїх дослідженнях Т. М. Заворотченко, Ж. М. Пустовіт зазначають, що міжнародно-правові гарантії прав та свобод людини і громадянина – це передбачена міжнародними договорами, конвенціями, деклараціями та іншими міжнародними документами система міжнародних норм, принципів, правових і організаційних засобів, умов і вимог, за допомогою яких здійснюється дотримання, забезпечення, охорона і захист прав, свобод і законних інтересів людини. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові [142, с. 195]. Система міжнародно-правових гарантій основних соціальних прав та свобод людини і громадянина в Україні включає в себе: міжнародно-правові акти та міжнародно-правові органи й організації [250, с. 173]. Деякі вчені вважають, що важливе значення у сфері забезпечення реалізації, охорони та захисту прав та свобод людини і громадянина в сучасних умовах розвитку людської цивілізації мають міжнародно-правові гарантії, що є різновидом юридичних гарантій і являють собою систему загальновизнаних принципів та норм, які регулюють сферу забезпечення прав та свобод окремих індивідів та соціальних спільностей (народів, націй), а також міжнародні установи й організації, які наділені відповідними функціями та повноваженнями [150, с. 88].

Цілком правильним є визначення міжнародно-правових гарантій, що стосується гарантування військовослужбовців. На думку, Ю. І. Мігачева, міжнародно-правові гарантії – це норми, закріплені в міжнародному праві, що забезпечують заходи з охорони, захисту прав військовослужбовців [53, с. 20]. В. Й. Пашинський зазначає, що міжнародно-правове регулювання правового статусу військовослужбовців здійснюється на основі правових норм, що містяться в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які є частиною національного законодавства України [63, с. 41]. Отже, на нашу думку, під міжнародно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти сукупність передбачених міжнародними документами спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод,

реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові [251, с. 108]. Тому для більш повного розкриття питання міжнародно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців необхідно здійснити аналіз нормативно-правових й організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців.

До міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців належать правові норми, що містяться в міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України і які, відповідно, є частиною національного законодавства України. При цьому під міжнародним договором України розуміється договір, укладений у письмовій формі з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, який є джерелом міжнародного права, незалежно від того, міститься договір в одному чи декількох пов'язаних між собою документах, і незалежно від його конкретного найменування (договір, угода, пакт, протокол тощо). Чинні міжнародні договори після ратифікації Верховною Радою України стають частиною національного законодавства (ст. 9 Конституції України) [78]. Крім того, на думку О. Ф. Фрицького, міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, також є джерелами конституційного права, оскільки вони, згідно із ч. 1 ст. 9 Конституції України, – частина національного законодавства України [179, с. 50]. Схоже положення міститься і в частині першій ст. 19 Закону України «Про міжнародні договори України» від 29 червня 2004 року № 1906-IV. Частина друга цієї ст. 19 також встановлює положення про те, що, якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору [252]. Але це не стосується випадків, коли положення міжнародного договору суперечать Конституції України – за частиною другою ст. 9 Конституції України укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних

змін до Конституції України. На нашу думку, пріоритетність застосування правил міжнародного договору порівняно із законами України, має бути закріплено на рівні Конституції України. Тому для врегулювання зазначеного питання необхідно внести зміни до ст. 9 Конституції України, доповнивши її частиною третьою, яку викласти в такій редакції: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

Отже, основний зміст міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців, знайшов своє відображення в Статуті Організації Об'єднаних Націй та Міжнародному Біллі про права людини. Всеосяжні зусилля у сфері захисту прав та свобод людини беруть початок із Статуту ООН, у якому однією з головних своїх цілей Об'єднані Нації проголосили «... знову затвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків і жінок і в рівність прав великих і малих націй» [253, с. 318]. Отже, можна стверджувати, що важливим кроком на шляху до належного забезпечення прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців, стало підписання державами-учасниками Організації Об'єднаних Націй Статуту ООН. Цей документ є першим в історії міжнародних відносин багатостороннім договором, який заклав основи широкого співробітництва між державами щодо заохочення та розвитку поваги до прав та свобод людини. Статут Організації Об'єднаних Націй було підписано 26 червня 1945 року в Сан-Франциско на заключному засіданні Конференції Об'єднаних Націй зі створення Міжнародної Організації та набув чинності 24 жовтня 1945 року. Статут ООН, як відомо, є основою міжнародного публічного права та найперше був покликаний «... позбавити прийдешні покоління від нещасть війни, яка двічі принесла людству невимовне горе, і знову утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав більших та малих націй, та створити умови, за яких

можуть дотримуватися справедливості і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права, і сприяти соціальному прогресу й поліпшенню умов життя при більшій свободі» [254]. Безпосередньо Статутом ООН врегульовані дії держав у випадках загрози миру, порушень миру та актів агресії. Тобто у світовому масштабі цей документ є офіційним регулятором «застосування сили» у міждержавних відносинах. Саме Статут ООН є пріоритетним документом у гарантуванні рівноправності націй, гідності і цінності людської особистості, неприпустимості дискримінації за ознаками раси, статі, мови, релігії та ін. З урахуванням його положень розробляються відповідні міжнародні правові акти, що мають як рекомендаційний, так і зобов'язуючий характер.

Обов'язок щодо дотримання прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців, на кожну державу покладає Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, яка разом із Міжнародним пактом про громадянські та політичні права та Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права, прийнятими Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, утворюють Міжнародний білль про права людини [3, с. 26]. Розробка і прийняття в межах ООН Білля про права людини ознаменували якісно новий етап у розвитку міжнародних норм з прав людини. Предметом цих міжнародних актів є не окремі права або захист особливої категорії осіб, а права всіх індивідів у всіх сферах суспільного життя [253, с. 318].

Найавторитетнішим джерелом міжнародних норм щодо гарантування прав та свобод людини є Загальна декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року. Прийняття Декларації «стало видатним досягненням», кроком уперед у великому еволюційному процесі. Це перший випадок, коли організоване співтовариство націй прийняло декларацію про права людини і основні свободи [255, с. 5]. Декларація проголошена як завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави для того, щоб кожна людина і кожний орган суспільства сприяли

повазі та забезпеченню прав та свобод, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального й ефективного визнання та здійснення їх як серед народів держав-членів Організації Об'єднаних Націй, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією [102]. Декларація містить широкий перелік гарантій як політичних, соціальних, економічних та культурних прав людини. Гарантування прав та свобод, проголошених цією Декларацією, стосується кожної людини, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно здійснюватися будь-якого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядуваною або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2). Загальна декларація прав людини стала основним критерієм для визначення ступеня поваги і дотримання міжнародних норм, що стосуються прав людини. Вона була і залишається найбільш важливою і всеохоплюючою з усіх декларацій ООН, а також основним джерелом, яке надихає національні і міжнародні зусилля, спрямовані на гарантування прав людини і основних свобод. У ній визначено напрям діяльності в гарантуванні прав людини, зокрема й військовослужбовців, і вона є основою для багатьох інших обов'язкових міжнародних документів, спрямованих на захист проголошених нею прав та свобод. Тому слушною є думка, що «... Загальна декларація здійснила значний вплив на розвиток міжнародного, національного законодавств прав людини. Майже всі договори, прийняті органами ООН після 1948 року, розробляють загальні положення принципи, які закріплені Декларацією. Крім того, законодавство багатьох країн змодельовали положення своїх конституцій та законів на основі Загальної декларації, а суди почали використовувати її норми» [256, с. 145–146].

Гарантування права людини на працю, на страйк, на охорону здоров'я, на освіту, на участь у культурному житті, а також гарантування прав засуджених

більш змістовно визначив Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, який було прийнято 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН. Тобто держави, які беруть участь у цьому Пакті, зобов'язуються гарантувати рівне для всіх осіб право користування всіма економічними, соціальними і культурними правами, передбаченими в цьому Пакті [104]. Особливостями Пакту є те, що проголошені в ньому економічні, соціальні та культурні права людини є невід'ємними і не менш важливими, як громадянські та політичні права. До того ж гарантування економічних, соціальних і культурних прав людини (військовослужбовців) та їх реалізація безпосередньо залежать від економічного добробуту держави, а тому не можуть бути однаковим в різних країнах.

Широкий перелік гарантій основних прав та свобод містить Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, схвалений Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року. Права та свободи мають бути гарантовані кожною державою-учасницею усім особам, «що знаходяться в межах її території та під її юрисдикцією, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження чи іншої обставини» (п. 1 ст. 2). «Усі люди, – зазначається в Пакті, – рівні перед законом і мають право без усякої дискримінації на рівний захист закону» (ст. 26) [103]. Крім того, окремо гарантується право особам, які належать до етнічних, релігійних і мовних меншин, користуватися «своєю культурою, сповідати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою» (ст. 27).

Для подальшого досягнення мети Пакту про громадянські та політичні права і здійснення його постанов 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН було ухвалено Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що встановлює процедуру та гарантує розгляд повідомлення від окремих осіб, які стали жертвами порушень, викладених у Пакті прав та свобод [257]. Уважаючи, що скасування смертної кари сприяє зміцненню людської гідності й прогресивному розвитку прав людини,

посилаючись на статтю 3 Загальної декларації прав людини та статтю 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 15 грудня 1989 року, Генеральною Асамблеєю було прийнято Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари [258]. Відповідно даного Протоколу, кожна держава-учасниця зобов'язується скасувати смертну кару, що сприятиме зміцненню людської гідності, та гарантувати право людини на життя.

Таким чином, прийняття Пактів, відповідно до яких держави-учасниці взяли на себе юридичне та моральне зобов'язання сприяти здійсненню і захищати права та свободи людини, жодним чином не послабило впливу Загальної декларації прав людини. Навпаки, саме набуття чинності Пактів і той факт, що вони передбачають заходи, які гарантують реалізацію прав та свобод людини, викладені в Декларації, надає їй більшої юридичної сили. До того ж Загальна декларація прав людини є по-справжньому загальною і за своїм застосуванням, оскільки стосується кожної людини, у тому числі і військовослужбовців, незалежно від того, чи визнає її уряд принципи Декларації і чи ратифікував він Пакти. Водночас Пакти мають обов'язкову юридичну силу тільки для тих держав, які прийняли їх шляхом ратифікації. Крім того, у багатьох важливих резолюціях і рішеннях, прийнятих органами Організації Об'єднаних Націй, містяться посилання на Загальну декларацію прав людини і на один чи обидва Пакти, як на підставу для дій.

З метою колективного гарантування прав та основоположних свобод людини на території держав-членів Ради Європи та відповідно до Загальної декларації прав людини 4 листопада 1950 року у Римі було укладено Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. Європейська Конвенція містить у собі широкий спектр гарантій прав та свобод людини незалежно від статі, раси, кольору шкіри, мови, релігії, політичних чи інших переконань, майнового стану, народження, або за іншою ознакою та забезпечує колективне гарантування проголошених у Загальній декларації прав людини. Одночасно Конвенція є договором, юридично обов'язковим для високих

договірних сторін, який встановлює систему контролю за здійсненням прав всередині країн [105]. Вона є реально діючим юридичним документом, а не політичною декларацією. Крім того, дії або бездіяльність держав, що підписали зазначену Конвенцію, у випадку порушення прав, закріплених у ній, можуть бути оскаржені в Європейському суді з прав людини, рішення якого є обов'язковими для держав-учасниць Конвенції. Цей документ став «фундаментом» на шляху розвитку цивілізованих європейських держав у сфері міжнародно-правового регулювання гарантій прав людини, захисту її законних інтересів та потреб, відправною точкою до втілення в життя гарантій загальнолюдських цінностей.

Гарантування права людини на життя, скасування смертної кари, заборона засудження людини до такого покарання, як «страта», закріпив 28 квітня 1983 року Протокол № 6 про скасування страти, ухвалений Радою Європи до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Держави-учасниці Протоколу гарантують скасування страти та можуть лише передбачити у своєму законодавстві страту за діяння, «вчинені під час війни або невідвортної загрози війни» (ст. 2) [259]. Більшість держав-членів Ради Європи, у тому числі й Україна, ратифікували Протокол № 6 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року і не виносять смертних вироків.

Отже, держави-члени Ради Європи, які підписали вказані міжнародні угоди, зобов'язані упорядкувати чинне законодавство, усунути суперечності з нормами міжнародного права, відмінити застарілі норми та ліквідувати існуючі прогалини. Саме зазначена діяльність держав гарантуватиме реалізацію та ефективність міжнародних стандартів у сфері прав людини. У своїй основі положення Європейської Конвенції, Міжнародних пактів та додаткових до них Протоколів відображають гарантії прав та свобод, викладених у Загальній декларації прав людини. Безпосередньо Пакти містять важливі положення правового статусу особи, у тому числі і військовослужбовців, та гарантії його реалізації. Водночас, з огляду на особливий характер виконання обов'язків

військової служби Міжнародні пакти про права людини 1966 року передбачають можливість обмеження деяких прав військовослужбовців. Наприклад, у ст. 8 п. 2 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року зазначено про введення законних обмежень права на створення професійних союзів та участь у їх діяльності, для осіб, які входять до складу збройних сил, поліції та державної адміністрації. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права також містить положення про можливість обмеження права на свободу асоціацій, для осіб, які входять до складу збройних сил і поліції (ст. 22 п. 2).

У сучасних умовах, коли на сході України точаться бойові дії, важливого значення набувають міжнародно-правові акти, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є:

1. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року, що гарантує особовому складу збройних сил, які є пораненими або хворими, користування повагою та захистом за будь-яких обставин. Відповідно до ст. 12 Конвенції, сторона конфлікту, під владою якої вони можуть перебувати, забезпечує їм гуманне ставлення та догляд без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, національності, релігії, політичних переконань або іншими аналогічними критеріями. Суворо забороняються будь-які замах на їхнє життя чи будь-яке насилля над їхньою особистістю; зокрема, їх заборонено вбивати або знищувати, піддавати тортурам чи біологічним дослідом, залишати умисно без медичної допомоги та обслуговування або умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування. Пріоритетність у наданні медичної допомоги дозволяється лише з медичних причин термінового характеру. Водночас до поранених або хворих жінок повинні ставитися з усією особливою повагою, яка відповідає їхній статі. До того ж сторона конфлікту, яка змушена залишити супротивнику поранених або хворих, залишає разом із ними,

наскільки це дозволяють воєнні міркування, частину свого медичного персоналу та спорядження для сприяння догляду за ними [260].

2. Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року гарантує військовослужбовцям збройних сил, які перебувають на морі та які зазнають поранення, хвороби або корабельної аварії, захист за будь-яких обставин, причому термін «корабельна аварія» означає будь-яку аварію корабля, що виникла з будь-якої причини, у тому числі вимушені посадки літаків чи висадками з літаків на море. Сторона конфлікту, під владою якої вони можуть перебувати, забезпечує їм гуманне ставлення та догляд без будь-якої дискримінації за ознакою статі, раси, національності, релігії, політичних переконань або за іншими аналогічними ознаками. Крім того, забороняються будь-які замахы на життя чи будь-яке насилля над особистістю військовослужбовців збройних сил, які зазнали поранення, хвороби або корабельної аварії, а також залишати їх без медичної допомоги та обслуговування, умисно створювати умови для їхнього зараження чи інфікування. Надання медичної допомоги дозволяється лише з медичних причин термінового характеру (ст. 12). Крім того, сторони конфлікту зобов'язані підбирати поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії (ст. 3) [261].

3. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року гарантує гуманне поводження з військовослужбовцями, які перебувають у полоні. Так, будь-який незаконний акт чи бездіяльність з боку держави, що тримає в полоні, які спричиняють смерть або створюють серйозну загрозу здоров'ю військовополоненого, який перебуває під її охороною, забороняються та буде розглядатися як серйозне порушення цієї Конвенції. Зокрема, жодного військовополоненого не можна піддавати фізичному каліченню або медичним чи науковим експериментам будь-якого характеру, які не обґрунтовані потребою в проведенні медичного, стоматологічного або стаціонарного лікування військовополоненого та не здійснюються в його

інтересах. Також військовополонені завжди мають бути захищеними, зокрема від актів насилля чи залякування, а також від образ і цікавості публіки. Застосування репресалій до військовополонених забороняється (ст. 13). До того ж за будь-яких обставин військовополонені мають право на повагу до їхньої особи й честі. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону (ст. 14). Крім того, держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання їх, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я (ст. 15) [262].

Враховуючи положення Женевських конвенцій та додаткових протоколів до них, що становлять основу міжнародного гуманітарного права, необхідно зазначити, що основною і невід'ємною складовою в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців є заборони, яких повинні дотримуватися сторони конфлікту, зокрема щодо вбивств, завдання каліцтв, жорстокого поводження й тортур, а також засудження і застосування покарання без попереднього судового рішення тощо.

4. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року сприяє створенню гарантій поваги до здійснення міжнародного правосуддя та забезпечення його дотримання. Статут виник як результат вчинення тяжких злочинів під час Першої та Другої світових війн, пріоритетним завданням якого є переслідування осіб, відповідальних за злочини, які є настільки серйозними, що їх необхідно вважати злочинами «проти людяності». Водночас статтею 5 Статуту встановлено такі основні міжнародні злочини, як геноцид, злочини проти людяності, військові злочини і злочини агресії [263]. При цьому військовими злочинами вважають порушення законів і звичаїв ведення війни, що регулюють поведінку збройних формувань під час війни, захищають цивільне населення і військовополонених та гарантують їхні права і свободи. Відповідно до ст. 1, Римський статут регулює

юрисдикцію і функціонування Міжнародного кримінального суду, який є першим постійним міжнародним судом, створеним на договірній основі для сприяння припиненню безкарності за численні тяжкі злочини, учинені в ХХІ столітті [264]. Місцем розташування Суду є Гаага, Нідерланди (ст. 3). До компетенції Суду належить переслідування осіб, відповідальних за вчинення тяжких злочинів проти людяності з метою покарання винних, гарантуючи таким чином права і свободи цивільному населенню та військовослужбовцям. Україна після підписання 20 січня 2000 року Римського статуту Міжнародного кримінального суду ще й сьогодні не ратифікувала його. Відповідно до Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут) від 11 липня 2001 року № 3-в/2001 «...Римський Статут Міжнародного кримінального суду не відповідає Конституції України в частині, що стосується положень абзацу десятого преамбули та ст. 1 Статуту, за якими «Міжнародний кримінальний суд ... доповнює національні органи кримінальної юстиції» [265]. Однак можливість такого доповнення судової системи України з'явилась після внесення змін до ст. 124 Конституції України, якою Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [266].

Прийняття зазначених Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них, прийняття у Римі Статуту Міжнародного кримінального суду та укладення інших договорів свідчить про створення особливого міжнародно-правового механізму гарантування прав та свобод військовослужбовців. Зокрема, ці міжнародно-правові акти містять правові норми, які визначають гарантії прав та свобод військовослужбовців під час ведення бойових дій, надають їм право на застосування зброї, захищають їх життя і права під час перебування у полоні, гарантують захист прав та свобод поранених, хворих та

осіб, які зазнали корабельної аварії, а також визначають відповідальність за вчинення військових злочинів [251, с. 110-111].

Крім вищезазначених міжнародно-правових актів, діє низка інших. На жаль, межі даного дисертаційного дослідження не дозволяють провести аналіз цих актів. Водночас важливо наголосити, що Україна приєдналась практично до всіх міжнародних договорів, які стосуються гарантування прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців. Тому ми поділяємо думку, що зміст головних міжнародних документів про права людини визначив зміст другого розділу Конституції України, забезпечивши таким чином його демократичне наповнення [267, с. 218].

Отже, під міжнародними нормативно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти закріплені в деклараціях, конвенціях, пактах та інших документах правового характеру спеціальні правові засоби і способи, що забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу.

Реалізація прав та свобод і законних інтересів військовослужбовців, відповідно до міжнародних стандартів, гарантується не лише міжнародними нормативно-правовими актами. Значним кроком у гарантуванні прав та свобод людини, у тому числі і військовослужбовців, стало створення низки міжнародних організацій, які покликані сприяти заохоченню і розвитку поваги до прав людини і основоположних свобод для усіх без винятку, незалежно від раси, статі, мови, релігії, політичних поглядів, національного чи соціального походження та інших обставин. Тому підвищення ефективності використання національних та міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються гарантій прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців, здійснюється за допомогою міжнародних організаційно-правових гарантій.

До міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, належать такі міжнародні організації, як Організація Об'єднаних Націй (ООН), Рада Європи, Організація

з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) та інші, до компетенції яких належить захист прав та свобод людини і громадянина шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гарантій.

Пріоритетне місце серед міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина посідає ООН, яка була заснована в 1945 році і членами якої є 193 держави. Місія та діяльність ООН визначаються цілями та принципами, викладеними в Статуті ООН. У зв'язку з повноваженнями, наданими Статутом ООН, Організація може приймати рішення з таких питань, як мир і безпека, зміна клімату, сталий розвиток, права людини, роззброєння, тероризм, гуманітарні та надзвичайні ситуації, гендерна рівність, управління, виробництво продовольства і багато іншого [268]. Згідно зі статтею 1 Статуту Організації Об'єднаних Націй, перед цією організацією ставиться мета: «Здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру і в заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основоположних свобод для усіх без різниці раси, статі, мови, релігії» [254].

Головними органами Організації Об'єднаних Націй є Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна рада, Рада з опіки, Міжнародний суд, Секретаріат (ст. 7). Важливе місце в системі цих органів посідає Генеральна Асамблея, яка є головним дорадчим, директивним і представницьким органом Організації Об'єднаних Націй. Асамблея є форумом для багатостороннього обговорення всього спектру міжнародних проблем, про які йдеться у Статуті ООН [269]. Відповідно до ст. 13 Статуту, Генеральна Асамблея організовує дослідження і надає рекомендації з метою сприяння міжнародному співробітництву в економічній та соціальній галузі, а також галузі культури, освіти, охорони здоров'я і сприяє здійсненню прав та свобод людини та їх гарантій, незалежно від раси, статі, мови і релігії. Допоміжним органом Генеральної Асамблеї ООН, водночас головним органом ООН в обговоренні і співпраці з прав людини, є Рада ООН з прав людини. Її було створено на виконання рішення Всесвітньої зустрічі-2005 задля зміцнення

захисту й забезпечення прав людини та основних свобод. Рада ООН з прав людини є правонаступницею Комісії з прав людини. Відповідно до покладених на неї основних завдань, Рада: а) розробляє проекти конвенцій для Генеральної Асамблеї; б) розглядає факти брутальних та масових порушень прав людини; в) розглядає скарги фізичних осіб їхніх адвокатів і міжнародних недержавних організацій про випадки брутальних порушень прав людини тощо [143, с. 237]. За час існування Рада з прав людини зробила значний внесок щодо гарантування прав та свобод людини і в розвиток міжнародного співробітництва в цій сфері.

ООН надає можливість представникам кожної країни висловити свої погляди в Генеральній Асамблеї, Раді Безпеки, Економічній і Соціальній Раді та інших органах і комітетах. Також сприяє в проведенні переговорів і налагодженні діалогу між державами-членами з усіх питань, зокрема щодо гарантування прав та свобод людини, включаючи військовослужбовців, тобто є особливим міжнародним механізмом, за допомогою якого уряди різних країн знаходять точки дотику і спільно вирішують проблеми. Отже, ООН є універсальною міжнародною організацією відкритого типу загальної компетенції, яка гарантує стабільність міжнародної безпеки та сприяє створенню сприятливих передумов для забезпечення прав та свобод людини і їх гарантій, у тому числі осіб, які проходять військову службу.

Важливе місце серед міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина посідає одна з перших в Європі міжнародних політичних організацій Рада Європи. Її головною метою є побудова єдиної Європи, що ґрунтується на принципах свободи, демократії, захисту прав людини і верховенства закону. Рада Європи у сфері гарантування прав людини є провідною організацією на континенті та включає в себе 47 країн, 28 з яких є членами Європейського Союзу [270]. Значним досягненням Ради Європи вважається розроблення і прийняття Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Одним з головних статутних органів Ради Європи є Парламентська асамблея, яка складається з

318 членів парламентів 47 країн, що входять до Ради Європи. Вона обирає генерального секретаря, Комісара з прав людини та суддів Європейського суду з прав людини. Асамблея є демократичним форумом для дебатів і здійснює спостереження за виборами; її комісії відіграють важливу роль у розгляді поточних питань [271]. У своїй діяльності Парламентська асамблея Ради Європи керується Статутом Ради Європи від 5 травня 1949 року, ст. 22–35 якого присвячені безпосередньо Асамблеї [272]. Згідно зі статтею 23 Статуту, повноваження Парламентської асамблеї Ради Європи полягають в обговоренні та винесенні рекомендацій щодо питань, «які становлять спільний інтерес та належать до компетенції Ради Європи, шляхом здійснення спільних заходів в економічній, соціальній, культурній, науковій, правовій та адміністративній галузях, а також у галузі захисту й збереження і подальшого здійснення прав людини й основних свобод». Тобто Асамблея бере активну участь у розробленні так званих європейських стандартів, зокрема в гарантуванні прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців, а також сприяє створенню механізмів їх реалізації на практиці. Так, у квітні 2006 року Парламентська асамблея Ради Європи підтвердила необхідність забезпечення прав військовослужбовців у державах-учасниках: «Неможливо очікувати, що військовослужбовці в своїх діях будуть дотримуватись норм гуманітарного права і прав людини, якщо в самій армії поваги до прав людини не гарантовано. Тому важливо, щоб керівні принципи в сфері захисту прав людини в збройних силах, які розробляються Радою Європи передбачали політику підвищення рівня освідомлення їх особистого військового персоналу по питанням прав людини» [231, с. 38].

Відповідно до Резолюції про Комісара Ради Європи з прав людини від 7 травня 1999 року враховуючи, що Рада Європи має на меті досягнення більш тісної єдності своїх членів і те, що одним із способів досягнення цієї мети є забезпечення і подальша реалізація на практиці прав людини та основних свобод, засновано посаду Комісара Ради Європи з прав людини [273]. Комісар, на відміну від Омбудсмена, не наділений повноваженнями щодо проведення

розслідування на підставі скарг громадян або за власною ініціативою. Так, відповідно до ст. 1 Резолюції, Комісар не виконує контрольні функції, які виконують контрольні органи, засновані відповідно до Європейської конвенції про права людини або інших документів з прав людини Ради Європи, та не приймає до розгляду скарги окремих осіб. Однак ця посадова особа сприяє здійсненню інформаційно-просвітницької діяльності в галузі прав людини та поваги прав людини. Тобто Уповноважений Ради Європи з прав людини покликаний здійснювати передусім освітні функції, зокрема проводити незалежну оцінку і привертати увагу до порушень прав людини, у тому числі й осіб, які проходять військову службу, та координувати діяльність у галузі прав людини в межах діяльності європейської інституції.

Особливе місце серед міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, зокрема і військовослужбовців, посідає Організація з безпеки та співробітництва в Європі, яка була створена для забезпечення глобальної безпеки Європейського континенту. Однією з головних цілей ОБСЄ є внесок у дотримання прав людини, екологічний і соціальний прогрес та добробут усіх народів. Наприклад в Україні, з метою реалізації гарантій права на працю і розв'язання проблем адаптації військовослужбовців та членів їх сімей у межах Меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та ОБСЄ реалізується проект ОБСЄ під назвою: «Допомога в соціальній адаптації звільненим військовослужбовцям Збройних Сил України та інших військових формувань» [274]. Кампанія з перепідготовки військовослужбовців проводиться Координатором проектів ОБСЄ в Україні у співпраці з Міністерством соціальної політики у 22 містах, містечках і військових гарнізонах України. ОБСЄ допомогла здобути нові професійні навички та знання більш ніж 8000 українських військовослужбовців, при цьому понад 70 % із них отримали роботу завдяки цим проектам [275].

Один з інститутів ОБСЄ, метою якого є забезпечення поваги прав та основоположних свобод людини (військовослужбовців), зміцнення та захист демократичних інститутів, є Бюро з демократичних інститутів і прав людини,

яке було засновано в 1990 році як Бюро вільних виборів. Відповідно до Декларації Гельсінської зустрічі на найвищому рівні, Гельсінського документа «Виклик часу перемін» від 10 липня 1992 року, Бюро наділено мандатом, який передбачає надання допомоги державам-учасникам ОБСЄ у «забезпеченні повної поваги до прав та основних свобод людини, дотриманні верховенства права, просуванні принципів демократії та будівництві, зміцненні та захисті демократичних інститутів, а також у забезпеченні толерантності у всьому суспільстві» [276]. Зокрема, Бюро з демократичних інститутів і прав людини сприяє проведенню демократичних виборів шляхом організації всебічного спостереження за виборчими процесами, виконанню державами-учасниками ОБСЄ своїх зобов'язань щодо людського виміру шляхом надання експертних оцінок та практичної підтримки в будівництві демократичних інститутів, реалізовує проекти, спрямовані на розвиток та зміцнення її демократичних інститутів, здійснює навчальні програми для державних органів та неурядових організацій щодо підтримки, заохочення і контролю за дотриманням прав людини, надає допомогу місіям ОБСЄ тощо [277]. Бюро з демократичних інститутів і прав людини також відіграє важливу роль в активізації діалогу між державами, урядами та громадянським суспільством. Наприклад, організовує щорічні конференції, зустрічі та семінари ОБСЄ з людського виміру, на яких розглядається прогрес урядів і надається можливість неурядовим організаціям вільно висловити свою стурбованість та пропозиції.

В Україні в межах реалізації проектів Бюро з демократичних інститутів і прав людини надавалась різна допомога, зокрема, у здійсненні моніторингу виборчих процесів в Україні (починаючи з 1998 року), в організації роботи Офісу Омбудсмена, реформуванні адміністративної структури Конституційного Суду України, удосконалення виборчого законодавства тощо [278]. Наприклад, 3 червня 2015 року Уповноважений Верховної Ради України з прав людини та Директор Бюро демократичних інституцій і прав людини підписали у Варшаві Меморандум про взаєморозуміння. У документі зазначається, що сторони будуть зміцнювати співробітництво, спрямоване на просування міжнародних

стандартів у галузі прав людини та основоположних свобод, верховенства права і демократичного розвитку, посилення потенціалу Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як національної інституції з прав людини [279]. На основі взаємних інтересів та усвідомлюючи те, що дії расистського і ксенофобного характеру є порушенням прав людини та загрозою верховенству права й демократичній стабільності, між Міністерством внутрішніх справ України та Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ 5 липня 2012 року підписано Меморандум про взаєморозуміння [280]. Відповідно до зазначеного документа, сторони розвиватимуть співробітництво у сфері вивчення досвіду та обміну інформацією щодо реалізації стратегій сучасного управління та законодавчих ініціатив у сфері боротьби з расизмом та ксенофобією, досягнення спільної мети у справі боротьби зі злочинами на ґрунті ненависті (ст. 1).

Отже, ОБСЄ виступає міжнародним гарантом у сфері забезпечення глобальної безпеки, зокрема щодо дотримання прав людини на Європейському континенті. Безпосередньо Україна бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів Організації (саміти держав-учасниць ОБСЄ, засідання Ради міністрів та Постійної ради ОБСЄ), виробленні та прийнятті ними рішень з різних аспектів її діяльності. Належна увага у співробітництві України з ОБСЄ приділяється також сприянню у просуванні кандидатур від України для роботи в польових підрозділах ОБСЄ – представники України постійно беруть участь у місіях Організації [279, 281]. У 2013 році місію головування в ОБСЄ взяла на себе Україна. Результати головування України в ОБСЄ протягом цього часу довели спроможність нашої держави ефективно виконувати керівні функції в Організації. Збалансований підхід Українського головування до формування пріоритетів діяльності Організації у 2013 році забезпечив підтримку держав-учасниць ОБСЄ у їх реалізації та сприяв досягненню конкретних результатів на кожному напрямі. Українське головування також успішно вирішило низку складних питань на порядку денному Організації. Зокрема, вдалося організувати процес відбору та

сформувати консенсус навколо кандидатури нового Верховного комісара ОБСЄ у справах національних меншин, сприяти компромісу щодо відновлення взаємодії між Бюро з демократичних інститутів і прав людини та Парламентською асамблеєю ОБСЄ у сфері спостереження за виборами, а також створити необхідні умови для продовження мандату Представника ОБСЄ з питань свободи ЗМІ [281].

Одне з чільних місць серед міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, посідає міжнародна міжурядова організація, військово-політичний союз – Організація Північноатлантичного договору (НАТО). Північноатлантичний договір підписано у Вашингтоні 4 квітня 1949 року і нині його членами є 29 держав [282]. Головна роль НАТО полягає в забезпеченні свободи і безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. НАТО дотримується спільних для Альянсу цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права та мирного розв’язання суперечок і підтримує ці цінності в усьому євроатлантичному регіоні. Альянс стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на напад ззовні [283, с. 15]. НАТО протягом багатьох років надає допомогу Україні в реалізації програми перепідготовки колишніх військовослужбовців для працевлаштування в цивільній сфері. Зокрема, управління з економічних питань безпеки та оборони НАТО започаткувало програму мовної підготовки для колишніх військовослужбовців або військовослужбовців, які невдовзі будуть звільнятись. Дана програма є частиною співробітництва між Україною та НАТО з питань, пов’язаних з конверсією, яка запроваджується спільно з Міністерством оборони України. Безпосереднім виконавцем цієї програми з боку України є відділ соціальної адаптації учасників АТО та військовослужбовців, звільнених у запас або відставку, Міністерства соціальної політики України. Відповідно до Плану курсів 2017 року, курси перепідготовки проводяться за такими напрямками, як

сучасні технології інформаційних систем; менеджмент підприємницької діяльності; курси англійської та німецької мов; економіка малого підприємства; бізнес-планування тощо [284]. Отже, НАТО є однією з ефективних міжнародних міжурядових організацій, що гарантують права та свободи військовослужбовцям країн-членів Альянсу, а також для військовослужбовців країн, яким надають допомогу, зокрема щодо перепідготовки за іншими (цивільними) спеціальностями та підвищення кваліфікації.

До міжнародних організацій, які гарантують права та свободи людини і громадянина, у тому числі і військовослужбовців, належить також Європейський Союз, який складається з 28 незалежних держав-членів. Європейський Союз діє через систему незалежних наднаціональних інституцій та спільно узгоджених рішень держав-членів. Головною метою Європейського Союзу є сприяння миру і добробуту його громадян, забезпечення свободи, безпеки та справедливості без внутрішніх кордонів, сталий розвиток, заснований на збалансованому економічному зростанні і стабільності цін, високо конкурентна ринкова економіка з повною зайнятістю і соціальним прогресом і охороною навколишнього середовища, боротьба із соціальною ізоляцією та дискримінацією, сприяння науково-технічному прогресу; зміцнення економічної, соціальної та територіальної згуртованості і солідарності між державами-членами тощо. Найважливішими інституціями ЄС є Європейська комісія, Рада Європейського Союзу, Європейська рада, Суд Європейського Союзу, Європейський центральний банк та Європейський парламент, який обирається кожні п'ять років [285]. Європейський Союз не має власних збройних сил, але сприяє військовому співробітництву його країн-членів, більшість яких є членами НАТО.

Співробітництво України щодо розбудови відносин з Європейським Союзом передбачено Законом України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI. Відповідно до ст. 11 зазначеного Закону, Україна здійснює відкриту зовнішню політику і прагне рівноправного взаємовигідного співробітництва з усіма заінтересованими партнерами,

виходячи насамперед з необхідності гарантування безпеки, суверенітету та захисту територіальної цілісності України. Однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «...забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі...» [286]. До засад внутрішньої політики у сфері національної безпеки і оборони належить, зокрема, забезпечення реалізації гарантій соціального захисту військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, працівників правоохоронних органів, інших прирівняних до них осіб та членів їхніх сімей (ст. 6).

Розглядаючи міжнародні органи, які виступають гарантами прав та свобод людини й громадянина, у тому числі і військовослужбовця, необхідно зазначити, що існують також інші міжнародні органи-гаранти прав та свобод особи, у тому числі й органи правосуддя. Саме правосуддям забезпечується реалізація прав та свобод громадян, у тому числі і військовослужбовців, що є ознакою їх реальності та ефективності. До таких органів належить Європейський суд з прав людини. Правовою основою діяльності Європейського суду з прав людини є Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і Регламент Європейського суду з прав людини. Відповідно до Конвенції, Суд може розглядати заяви держав-учасниць Європейської конвенції з прав людини з питань порушення Конвенції в інших державах-членах (ст. 33), заяви окремих осіб, груп і неурядових організацій про порушення прав людини, що мали місце в державах-членах (ст. 34). Порядок розгляду таких заяв різний [105]. Важливо наголосити, що Європейський суд з прав людини є постійно діючим судовим органом, який покликаний гарантувати всім жителям Європи права, закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. До нього можуть звернутися держави та окремі особи, незалежно від їх громадянської належності. Зокрема, приватні особи держав-членів Ради Європи можуть звернутися до Страсбурзького суду зі скаргами на порушення прав людини тільки після того, як вони вичерпали всі засоби правового захисту у відповідній державі-члені. Європейський Союз здійснює

підготовку до підписання Європейської конвенції про права людини, що надасть можливість у майбутньому створити спільний європейський правовий простір для понад 820 млн чоловік [287]. Європейський Союз не має власних збройних сил, але сприяє військовому співробітництву його країн-членів. Ми поділяємо думку, що практика конституційних судів Європи, у тому числі щодо захисту й тлумачення конституційних прав та свобод, розглядається у широкому соціальному та політичному контексті і має бути узгоджена з практикою Європейського суду з прав людини, оскільки демократія ґрунтується на фундаментальних цінностях, правах та свободах, захищати які покликані судді [288, с. 126]. Можливість захисту своїх прав та свобод у Європейському суді з прав людини з'явилась у громадян України, у тому числі і військовослужбовців, після прийняття Закону України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» від 17 липня 1997 року № 475/97-ВР [289]. Зокрема, порядок та підстави звернення до Європейського суду з прав людини висвітлено на офіційному веб-сайті Міністерства юстиції України [290]. Громадяни України, у тому числі і військовослужбовці, також можуть звертатися в установленому порядку і до інших інституцій міжнародного рівня. Право звернення громадян до відповідних міжнародних органів стосовно захисту своїх прав та свобод передбачено статтею 55 Конституції України, у якій зазначено, що кожен громадянин має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав та свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна.

Міжнародні організації покликані сприяти заохоченню і розвитку поваги до прав людини і основоположних свобод для усіх, незалежно від раси, статі, мови та інших обставин. Аналіз їх діяльності свідчить про важливість їх внеску щодо ефективності гарантування прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців. Отже, у результаті розгляду провідних універсальних та

регіональних міжнародних організацій у сфері гарантування прав та свобод особи, у тому числі й військовослужбовців, та аналізу їх діяльність ми дійшли висновку, що міжнародні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена міжнародними документами систематична та організаторська діяльність міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу.

Таким чином, гарантування прав та свобод військовослужбовців поряд з національними (внутрішньодержавними) нормативно-правовими актами різної юридичної сили знаходить своє закріплення і в міжнародних нормативно-правових актах та здійснюється міжнародними організаціями, тобто гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні передбачено також міжнародно-правовими гарантіями. Під міжнародно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти сукупність передбачених міжнародними документами спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові.

Під міжнародними нормативно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти закріплені в деклараціях, конвенціях, пактах та інших документах правового характеру спеціальні правові засоби і способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Головний зміст міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців, відображено в Статуті ООН від 26 червня 1945 року та Міжнародному Біллі про права людини. У зв'язку з веденням бойових дій, важливого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є Женевська конвенція про

поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року, Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 року та Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.

Підвищення ефективності використання національних і міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються гарантій прав та свобод військовослужбовців, здійснюється за допомогою міжнародних організаційно-правових гарантій. Міжнародні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена міжнародними документами систематична та організаторська діяльність міжнародних організацій, що спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. До міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, належать такі міжнародні організації, як ООН, Рада Європи, ОБСЄ, Організація Північноатлантичного договору, Європейський Союз та інші органи, компетенція яких передбачає захист прав та свобод особи шляхом застосування міжнародних нормативно-правових гарантій. Існують також інші міжнародні органи, які виступають гарантами прав та свобод людини й громадянина, у тому числі й органи, що здійснюють правосуддя. Саме завдяки правосуддю забезпечується реалізація прав та свобод громадян, у тому числі й військовослужбовців, що є ознакою їх реальності та ефективності. До таких органів належить Європейський суд з прав людини.

Міжнародно-правові гарантії мають важливе значення для правового регулювання і забезпечення прав та свобод військовослужбовців в Україні. Тому держава повинна сприяти більш повній реалізації прав та свобод військовослужбовців відповідно до міжнародних стандартів, що є орієнтиром, до якого потрібно прагнути. Зважаючи на необхідність імплементації

міжнародних актів у сфері прав та свобод людини в національне законодавство, приведення його у відповідність з міжнародними стандартами, необхідно створити дієві правові механізми щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Висновки до розділу 3

Розглянувши правові (юридичні) зарубіжні й міжнародно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців, можна сформулювати такі підсумкові положення, висновки, рекомендації і пропозиції:

1. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців США, ФРН, Французької Республіки та інших зарубіжних країн закріплено в конституціях, законах, інших нормативно-правових актах і становлять систему нормативно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців. Правовими нормами законодавства цих країн визначено те, що військовослужбовці розглядаються як повноправні громадяни у військовій формі та користуються всіма основними правами й свободами, що й решта громадян, з урахуванням обмежень, пов'язаних з особливостями проходження військової служби.

2. Ураховуючи досвід США, ФРН та Французької Республіки, для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України, що передбачають конституційне право на працю, підприємницьку діяльність та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, необхідно дозволити особам, які проходять військову службу, у позаслужбовий час займатись додатковою оплачуваною діяльністю, яку вони вільно обирають, і поліпшувати своє матеріальне становище та членів їх сімей за рахунок власної праці.

3. Важливою складовою правових (юридичних) гарантій прав та свобод військовослужбовців у зарубіжних країнах є органи державної влади та громадські організації, які забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод військовослужбовців і становлять систему організаційно-правових

гарантій прав та свобод військовослужбовців зарубіжних країн. Серед них особливе значення мають судові органи, парламент і спеціально уповноваженим органи та військові профспілки, які забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод громадян, які проходять військову службу. Парламент у провідних державах світу є державним органом, якому підзвітні посадові особи, від яких безпосередньо залежить забезпечення прав та свобод військовослужбовців, але виконує, передусім, законодавчу функцію. Саме законами закріплюються права та свободи військовослужбовців, зокрема політичні, соціальні й економічні гарантії прав та свобод громадян, які проходять військову службу в зарубіжних країнах.

4. Як показали результати аналізу правових норм міжнародних нормативно-правових актів і діяльності міжнародних організацій, гарантування прав та свобод військовослужбовців поряд з національними (внутрішньодержавними) гарантіями прав та свобод передбачено також міжнародно-правовими гарантіями. Під міжнародно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти сукупність передбачених міжнародними документами спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові.

5. Міжнародні нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в деклараціях, конвенціях, пактах та інших документах правового характеру спеціальні правові засоби і способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Основний зміст міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців, відображено в Статуті ООН від 26 червня 1945 року та Міжнародному Біллі про права людини (Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року і

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та факультативні протоколи до них). У зв'язку з веденням бойових дій на сході України, важливого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року; Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 року та Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.

6. Для повноцінної реалізації ст. 9 Конституції України та з метою врегулювання питання пріоритетності застосування правил міжнародного договору порівняно із законами України необхідно внести зміни до ст. 9 Конституції України, доповнивши її частиною третьою, яку викласти в такій редакції: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

7. Міжнародні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена міжнародними документами систематична та організаторська діяльність міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. До основних міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, належать такі міжнародні організації, як ООН, РЄ, ОБСЄ, НАТО, ЄС, Європейський суд з прав людини та інші спеціалізовані органи, компетенція яких передбачає захист прав та свобод особи, у тому числі й військовослужбовців, що є ознакою їх реальності та ефективності.

8. Досвід зарубіжних країн світу ФРН, Французької Республіки й інших щодо гарантування прав та свобод військовослужбовців свідчить про життєву необхідність створення нових правових норм та нормативно-правових актів, зокрема розроблення і прийняття Закону «Про правовий статус військовослужбовців в Україні», який закріпить: розуміння військовослужбовця; його правосуб'єктність; принципи; відношення до громадянства; права, свободи та обов'язки; загальносоціальні та правові (юридичні) гарантії; пільги, компенсації та обмеження; механізми реалізації гарантій прав та свобод; відповідальність військовослужбовців.

9. Для ефективного гарантування прав та свобод військовослужбовців, з урахуванням досвіду ФРН, Швеції, Норвегії, а також досвіду проведення антитерористичної операції, доцільно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і незалежний від органів виконавчої влади, насамперед від Міністерства оборони України та інших органів військового управління. З цією метою запропоновано:

1) Конституцію України доповнити статтею 101-1 такого змісту:

«Парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців»;

2) розробити і прийняти Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців», який визначатиме основні засади парламентського контролю за додержанням прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей, що здійснюватиме на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців, наявність його владних повноважень, правових важелів та механізмів впливу на органи військового управління й органи державної влади з метою захисту і відновлення порушених прав та законних інтересів військовослужбовців.

10. Для повноцінної реалізації ст. 55, 125 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом та принципів побудови судоустрою, ураховуючи досвід Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Польщі, Португалії, Французької Республіки та інших країн, необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, учинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах. У системі судоустрою, передбаченій ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, слід урегулювати функціонування військових судів гарнізонів, апеляційних військових судів, юрисдикція яких розповсюджується на відповідні регіони (апеляційні округи), Касаційної військової палати Верховного Суду.

11. Зважаючи на досвід ФРН, Австрії, Бельгії, Данії, Нідерландів, Швеції та інших країн, у яких функціонують військові професійні спілки, для реалізації ст. 36 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх прав та свобод, в Україні необхідно створити військові профспілки, які захищають права, свободи та законні інтереси військовослужбовців. З цією метою потребує перегляду ст. 17 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII щодо виключення положення про зупинення членства у професійних спілках на період військової служби. Це сприятиме захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, а також вирішенню конфліктних ситуацій у військових колективах.

12. Багаторічний досвід провідних країн світу підтверджує необхідність функціонування як державних, так і громадських інституцій, що покликані забезпечувати здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав та свобод, а в разі порушень відновлювати їх особам, які проходять військову службу. Тому реформування оборонної сфери й необхідність реального гарантування прав та свобод військовослужбовців України потребує створення нових

організаційних механізмів на прикладі провідних держав світу. Водночас зарубіжний досвід неможливо скопіювати механічно, слід враховувати такі специфічні фактори, як історичні традиції збройних сил та інших військових формувань, особливість сучасної суспільно-політичної ситуації та ін. Безумовно, створення та функціонування державних і громадських інституцій сприятиме підвищенню ефективності захисту прав та свобод військовослужбовців в Україні.

ВИСНОВКИ

Дослідивши гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні, можна сформулювати такі теоретичні узагальнення, практичні пропозиції і рекомендації:

1. Розвиток і становлення прав та свобод людини і їх гарантій, у тому числі осіб, які перебували на військовій службі, відбувався одночасно з розвитком державності й такого інституту держави, як армія. Незважаючи на значний розвиток наукових досліджень гарантій прав та свобод людини, питання гарантій прав та свобод військовослужбовців залишається недостатньо дослідженим. У наукових працях учених містяться лише окремі міркування щодо зазначеної проблематики, дисертаційні роботи, присвячені комплексному дослідженню гарантій прав та свобод військовослужбовців, в Україні на сьогодні відсутні.

2. У різні періоди на території України гарантії прав та свобод військовослужбовців закріплювались у різних нормативно-правових актах. Починаючи з часів Київської Русі, у нормативних документах закріплювалися певні суб'єктивні права та свободи особи і їх гарантії, які забезпечували пільги та переваги військовим і членам їх сімей. Ще в IX ст. з утворенням Давньоруської держави вперше виникла армія, постійним ядром якої була дружина Великого Київського князя. Князі постачали дружину всім необхідним: їжею, одягом, зброєю. Між князем і його дружиною укладалися договори, які гарантували пільги та переваги дружинникам князя, що відображалось у різних редакціях «Руської Правди», статутах й уроках. У період козацько-гетьманської доби гарантії прав та свобод осіб, які перебували на військовій службі, були передбачені звичаєвим правом, а в подальшому юридично закріплені в нормативно-правових актах, таких як гетьманські статті, грамоти, ордери та універсали як офіційних актах вищої державної влади. За часів Центральної Ради, Гетьманату та Директорії національна нормативно-правова база характеризувалась значною кількістю

законодавчих актів, які закріплювали права і свободи та їх гарантії на обрання до законодавчих органів держави нарівні з іншими громадянами; залишення посад, які вони займали до призову, та виплати половини їх заробітку; додаткове виділення земельних ділянок тощо. У період існування Радянського Союзу було створено систему нормативно-правових актів, які встановлювали пільги для військовослужбовців, військовозобов'язаних, осіб, звільнених з військової служби у відставку, та їх родин.

3. За роки незалежності в Україні створено нормативно-правову базу гарантій прав та свобод військовослужбовців, яку становлять Конституція України, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, а також рішення судових органів. Положення, які є правовою засадою законодавчих й інших нормативно-правових актів щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, містяться в ст. 17, 35, 37, 65, 85, 106, 116, а також пункті 14 Розділу XV Перехідних положень Конституції України. Проте зазначена система є недосконалою та характеризується дублюванням деяких правових норм, наявністю прогалин у законодавстві, невідповідністю сучасному стану суспільно-економічних відносин, ознаками, успадкованими від колишнього Радянського Союзу, втратою чинності правовими нормами або їх декларативним характером і відсутністю механізмів їх реалізації, що негативно впливає на реалізацію гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Незалежно від рівня та юридичної сили нормативно-правового акта, який містить норми щодо гарантій прав та свобод військовослужбовців, усі вони свідчать про визнання державою певних особливостей правового статусу військовослужбовців. Однак, незважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів, нормативно-правова база, що закріплює гарантії прав та свобод військовослужбовців, потребує подальшого наукового вивчення й удосконалення, і на цій основі створення дієвих правових механізмів реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

4. У конституціях зарубіжних держав (Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року, Конституція Королівства Бельгія від

17 лютого 1994 року, Конституція Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року, Конституція Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 року, Конституція Угорщини від 25 квітня 2011 року, Конституція Федеративної Республіки Бразилія від 5 жовтня 1988 року) містяться норми, які закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців і свідчать про те, що військовослужбовці користуються всіма основними правами та свободами як повноправні громадяни, з урахуванням обмежень, пов'язаних з особливостями проходження військової служби.

5. Для оптимального дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців, а також отримання достовірних результатів використано методологічний інструментарій, основу якого становлять методологічні підходи, принципи та загальні і спеціальні методи. Методологічні підходи (системний, методологічний, ціннісний (аксіологічний), діяльнісний, наукознавчий, герменевтичний та ін.), принципи (науковості, усебічності, об'єктивності, конкретності, комплексності, історизму тощо), методи (діалектики, історичний, матеріалістичний, системний, формально-юридичний, порівняльно-правовий, історико-правовий та ін.) забезпечили всебічне й комплексне дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців.

6. До ознак, що визначають гарантії прав та свобод військовослужбовців, належать: а) утвердження – нормативно-правове закріплення й удосконалення нормативно-правової бази стосовно гарантій прав та свобод осіб, які проходять військову службу; б) реалізація – фактичне втілення прав та свобод військовослужбовців у суспільних, соціальних відносинах, що здійснюється у формі їх дотримання, використання, виконання та застосування; в) охорона – діяльність, спрямована на усунення перешкод у реалізації особами, які проходять військову службу, своїх прав та свобод, що здійснюється у формі профілактики, попередження та недопущення можливих порушень; г) захист – діяльність відповідних органів, спрямована на реалізацію та відновлення, або на попередження чи припинення порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу; г) відновлення – відтворення їх первинної якості, а також

повної здатності задовольняти потреби й реалізувати інтереси такої категорії осіб, як військовослужбовці.

7. Сутність гарантій прав та свобод військовослужбовців – це головні напрями їх реалізації, що розкриваються через такі основні функції, як сприяюча (допоміжна), стимулююча, превентивна, відновлювальна та виховна. Сприяюча (допоміжна) функція гарантій прав та свобод військовослужбовців полягає у створенні практичних можливостей для безперешкодного користування правами та свободами, стимулююча – у спонуканні суб'єктів до правомірної поведінки, превентивна – у вжитті запобіжних заходів щодо недопущення будь-якої можливості порушення прав та свобод осіб, які проходять військову службу, відновлювальна – у відновленні порушених прав та свобод військовослужбовців, виховна – у цілеспрямованому впливі на свідомість індивідів з метою формування непримиренного ставлення до порушень прав та свобод військовослужбовців та вміння будь-якими не забороненими законом засобами захищати їх.

8. Під гарантіями прав та свобод військовослужбовців в Україні слід розуміти закріплені в Конституції, законах України й інших нормативно-правових актах загальносоціальні та правові об'єктивні й суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Гарантії прав та свобод військовослужбовців необхідно поділяти на загальносоціальні, до яких належать політичні, економічні, соціальні та духовні (культурні), та на спеціальні – правові (юридичні).

9. Загальносоціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців виражають досягнутий ступінь розвитку в політичній, соціальній, економічній і духовній (культурній) сферах життя суспільства, а також становище осіб, які проходять військову службу в суспільному та державному житті. Під політичними гарантіями прав та свобод військовослужбовців необхідно розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-

правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення політичних прав та свобод осіб, з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Економічні гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення економічних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Соціальні гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення соціальних прав та свобод осіб з урахуванням особливостей, що пов'язані з проходженням ними військової служби. Під духовними (культурними) гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти закріплені в Конституції, законах України та інших нормативно-правових актах об'єктивні та суб'єктивні умови, засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення духовних (культурних) прав та свобод осіб, які проходять військову службу.

10. Враховуючи ст. 46 Конституції України, яка передбачає право громадян на соціальний захист та необхідність забезпечення військовослужбовців не тільки в разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності та за інших обставин, а й гарантувати їм соціальне забезпечення під час проходження ними військової служби, слід внести зміни до частини п'ятої ст. 17 розділу I Конституції України, яку викласти в такій редакції: «...Держава гарантує соціальне забезпечення громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, їх соціальний захист, а також членів їх сімей».

11. Для повноцінної реалізації ст. 47, 48 Конституції України потребують нормативного врегулювання найбільш гострі проблеми, що стосуються забезпечення житлом та виплат грошових компенсацій. З цією метою запропоновано розробити та прийняти постанови Кабінету Міністрів України, якими затвердити порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України та інших військових формувань грошової компенсації вартості за:

- належні для отримання жилі приміщення, яким передбачити, що розрахунок грошової компенсації за належне для отримання жиле приміщення військовослужбовцям здійснюється з розрахунку ринкової вартості 1 кв. м загальної площі житла;

- неотримане речове майно, яким передбачити можливість звернення за грошовою компенсацією за неотримане речове майно особам, які звільнились з військової служби;

- невикористану щорічну основну або додаткову відпустки, перебування на військовій службі в святкові та неробочі дні.

12. Першочергове значення в забезпеченні прав та свобод військовослужбовців мають правові (юридичні) гарантії. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців – це сукупність встановлених державою та закріплених у Конституції і законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальних правових способів та засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Правові (юридичні) гарантії прав та свобод військовослужбовців поділяються на нормативно-правові та організаційно-правові.

13. Нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в Конституції та законодавстві України, у тому числі військовому законодавстві, спеціальні правові засоби та способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони, у свою чергу, закріплюються в нормах-принципах, нормах, які встановлюють

юридичні обов'язки та юридичну відповідальність.

14. Організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це передбачена Конституцією, законами України та іншими нормативно-правовими актами систематична й організаторська діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб, засобів масової інформації, громадських та міжнародних організацій, яка спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців становлять Українська держава як соціальна і правова, органи державної влади – Президент України, Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради з прав людини, Конституційний Суд України, органи, що здійснюють правосуддя, органи прокуратури та Національної поліції, Кабінет Міністрів України та центральні органи виконавчої влади, місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування, політичні партії та громадські організації, адвокатура, профспілки та засоби масової інформації, а також міжнародні організації.

15. Гарантування прав та свобод військовослужбовців поряд з національними (внутрішньодержавними) нормативно-правовими актами різної юридичної сили закріплено також у міжнародних нормативно-правових актах та здійснюється міжнародними організаціями, тобто гарантування прав та свобод військовослужбовців в Україні передбачено й міжнародно-правовими гарантіями. Під міжнародно-правовими гарантіями прав та свобод військовослужбовців слід розуміти сукупність передбачених міжнародними документами спеціальних правових способів і засобів, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Вони поділяються на нормативно-правові й організаційно-правові.

16. Міжнародні нормативно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців – це закріплені в деклараціях, конвенціях, пактах та інших

документах правового характеру спеціальні правові засоби і способи, які забезпечують утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. Основний зміст міжнародних нормативно-правових гарантій прав та свобод людини, у тому числі й військовослужбовців, відображено в Статуті ООН від 26 червня 1945 року та Міжнародному Біллі про права людини (Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року і Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року та факультативні протоколи до них). У зв'язку з веденням бойових дій на сході України, важливого значення набувають міжнародно-правові акти, що закріплюють гарантії прав та свобод військовослужбовців у період ведення бойових дій. Найважливішими з них є Женевська конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях від 12 серпня 1949 року, Женевська конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі від 12 серпня 1949 року, Женевська конвенція про поводження з військовополоненим від 12 серпня 1949 року та Римський статут міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року.

17. Для повноцінної реалізації ст. 9 Конституції України та з метою врегулювання питання пріоритетності застосування правил міжнародного договору порівняно із законами України необхідно внести зміни до ст. 9 Конституції України, доповнивши її частиною третьою, яку викласти в такій редакції: «Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору».

18. Міжнародні організаційно-правові гарантії прав та свобод військовослужбовців — це передбачена міжнародними документами систематична та організаторська діяльність міжнародних організацій, яка

спрямована на забезпечення утвердження, усунення можливих перешкод, реалізацію, охорону, захист, відновлення прав та свобод особам, які проходять військову службу. До основних міжнародних організаційно-правових гарантій прав та свобод людини і громадянина, у тому числі й військовослужбовців, належать такі міжнародні організації, як ООН, РЄ, ОБСЄ, НАТО, ЄС, Європейський суд з прав людини та інші спеціалізовані органи, компетенція яких передбачає захист прав та свобод особи, у тому числі й військовослужбовців, що є ознакою їх реальності та ефективності.

19. Досвід зарубіжних країн світу ФРН, Французької Республіки й інших, а також досвід проведення антитерористичної операції, свідчить про життєву необхідність розроблення та прийняття Закону «Про правовий статус військовослужбовців в Україні», який закріпить розуміння військовослужбовця, його правосуб'єктність, принципи відношення до громадянства, права, свободи та обов'язки, загальносоціальні та правові (юридичні) гарантії, пільги, компенсації та обмеження, механізми реалізації гарантій прав та свобод, відповідальність військовослужбовців.

20. Ураховуючи досвід США, ФРН та Французької Республіки, для повноцінної реалізації ст. 42, 43, 48 Конституції України, що передбачають конституційне право на працю, підприємницьку діяльність та достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї, необхідно дозволити особам, які проходять військову службу, у позаслужбовий час займатись додатковою оплачуваною діяльністю, яку вони вільно обирають, та поліпшувати своє матеріальне становище і членів їх сімей за рахунок власної праці. З цією метою доцільно внести зміни до Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року, доповнивши його статтею такої редакції: «Військовослужбовцям, крім військовослужбовців строкової військової служби, у вільний від виконання військових обов'язків час дозволяється займатись додатковою оплачуваною діяльністю з урахуванням обмежень, передбачених Законом України «Про запобігання корупції».

21.3 метою повноцінної реалізації ст. 48 Конституції України, що передбачає конституційне право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї та приведення грошового забезпечення осіб, які проходять військову службу, до рівня грошового забезпечення військовослужбовців країн-членів НАТО, необхідно на законодавчому рівні закріпити грошове забезпечення військовослужбовців, яке не може бути меншим десяти прожиткових мінімумів, встановлених для працездатних осіб, а також те, що основні складові грошового забезпечення: посадовий оклад, оклад за військовим званням, надбавка за вислугу років становлять не менше 80 % грошового забезпечення.

22. Важливе місце в гарантуванні прав та свобод військовослужбовців у провідних країнах світу посідають органи державної влади та громадські організації, які забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод військовослужбовців і становлять систему організаційно-правових гарантій прав та свобод військовослужбовців зарубіжних країн. Серед них особливе значення мають судові органи, парламент і спеціально уповноважені ним органи та військові профспілки, які забезпечують охорону, захист і реалізацію прав та свобод громадян, які проходять військову службу. При цьому парламент у провідних державах світу є державним органом, якому підзвітні посадові особи, від яких безпосередньо залежить забезпечення прав та свобод військовослужбовців, але виконує, передусім, законодавчу функцію. Саме законами закріплюються права та свободи військовослужбовців, зокрема політичні, соціальні та економічні гарантії прав та свобод громадян, які проходять військову службу в зарубіжних країнах світу.

23. Для ефективного гарантування прав та свобод військовослужбовців, з урахуванням досвіду ФРН, Швеції, Норвегії, а також досвіду проведення антитерористичної операції, доцільно створити окремий інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців, який буде підзвітний парламенту і незалежний від органів виконавчої влади, насамперед від Міністерства оборони України та інших органів військового управління. З цією метою запропоновано:

1) Конституцію України доповнити статтею 101-1 такого змісту:

«Парламентський контроль за додержанням конституційних прав та свобод військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань здійснює Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців»;

2) розробити і прийняти Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав військовослужбовців», який визначатиме головні засади парламентського контролю за додержанням прав та свобод військовослужбовців і членів їх сімей, що здійснюватиме на постійній основі Уповноважений Верховної Ради України з прав військовослужбовців, наявність його владних повноважень, правових важелів та механізмів впливу на органи військового управління й органи державної влади з метою захисту і відновлення порушених прав та законних інтересів військовослужбовців.

24. Для ефективної реалізації ст. 55, 125 Конституції України щодо захисту конституційних прав та свобод судом і принципів побудови судоустрою, зважаючи на досвід Великої Британії, Бельгії, Нідерландів, Польщі, Португалії, Французької Республіки та інших країн, необхідно створити військові суди, компетенція яких буде поширюватись на розгляд справ у кримінальних провадженнях про військові злочини, учинені військовослужбовцями, що сприятиме практичній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців і підтриманню правопорядку у військах. У системі судоустрою, передбаченої статтею 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року № 1402-VIII, слід передбачити діяльність військових судів гарнізонів, апеляційних військових судів, юрисдикція яких розповсюджуватиметься на відповідні регіони (апеляційні округи), Касаційної військової палати Верховного Суду.

25. Зважаючи на досвід ФРН, Австрії, Бельгії, Данії, Нідерландів, Швеції та інших країн, у яких функціонують військові професійні спілки, для реалізації ст. 36 Конституції України, відповідно до якої громадяни мають право на участь у професійних спілках з метою захисту прав, свобод та законних

інтересів військовослужбовців, в Україні необхідно створити військові профспілки. З цією метою потребує перегляду ст.17 Закону України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року № 1934-XII щодо виключення положення про зупинення членства у професійних спілках на період військової служби. Це сприятиме захисту конституційних прав, свобод і законних інтересів військовослужбовців, а також вирішенню конфліктних ситуацій у військових колективах.

26. Багаторічний досвід провідних країн світу підтверджує необхідність функціонування як державних, так і громадських інституцій, які покликані забезпечувати здійснення в повному обсязі й усебічну охорону прав та свобод, а в разі порушень відновлювати їх особам, які проходять військову службу. Тому реформування оборонної сфери й необхідність реального гарантування прав та свобод військовослужбовців України потребує створення нових організаційних механізмів на прикладі провідних держав світу. Водночас зарубіжний досвід неможливо скопіювати механічно, слід враховувати такі специфічні фактори, як історичні традиції збройних сил та інших військових формувань, особливість сучасної суспільно-політичної ситуації та ін. Безумовно, створення та функціонування державних і громадських інституцій сприятиме підвищенню ефективності захисту прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Зазначені основні результати дослідження гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні не є вичерпними, а запропоновані теоретичні узагальнення, практичні пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення законодавства сприятимуть ефективній реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців, підвищенню боєздатності Збройних Сил України та інших військових формувань, а також вирішенню проблем реформування сектору безпеки і оборони держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История политических и правовых учений: Хрестоматия для юридических вузов и факультетов / под ред. д-ра ист. наук Г. Г. Демиденко. Харьков: Факт, 1999. 1080 с.
2. Самарин Ю. Ф. Стефан Яворский и Феофан Прокопович // Сочинения. Т. 5. Москва: Типография А. И. Мамонтова и К^о, 1880. 463 с.
3. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія. Київ: Алерта кнт центр навчальної літератури, 2008. 472 с.
4. Кравец И. П. И. Шад – профессор философии Харьковского университета // Філософські науки. 1960. № 4. С. 124–129.
5. Сокурено В. Г. Демократическое учение о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века (М. Драгоманов, С. Подолинский, О. Терлецкий). Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1996. 265 с.
6. Томенко М. В. Політичні погляди Михайла Драгоманова та Дмитра Донцова в контексті формування сучасної української державності // Слово. 1991. № 21. С. 3–5.
7. Линицкий П. И. Платон – представитель идеализма в древней философии // Труды Киевской духовной академии. Т. 3. Київ, 1868. 195 с.
8. Кистяковский Б. А. Государство правовое и социалистическое // Вопросы философии. 1990. № 6. С. 141–159.
9. Шамрай Б. М. Розвиток світової та української теоретико-правової думки щодо прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука. 2012. № 8. С. 12–18.
10. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридичний вісник Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право». 2013. № 3 (28). С. 37–42.

11. Витрук Н. В. Основы правового положения личности в социалистическом обществе. Москва: Наука, 1979. 237 с.
12. Воєводин Л. Д. Юридические гарантии конституционных прав и свобод личности в социалистическом обществе. Москва: Изд-во МГУ, 1987. 343 с.
13. Лукашева Е. А. Общая теория прав человека. Москва: Норма, 1996. 509 с.
14. Права человека. Учебник для вузов / отв. ред. Е. А. Лукашева. Москва: НОРМА–ИНФО, 1999. 573 с.
15. Теория государства и права: учебник / под ред. Н. И. Матузова. Москва: Юрист, 1997. 672 с.
16. Скобелкин В. Н. Юридические гарантии трудовых прав рабочих и служащих. Москва: Юрид. лит., 1969. 184 с.
17. Лысенков С. Л. Гарантии прав и свобод личности в советском обществе: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 1976. 204 с.
18. Копейчиков В. В. Права человека: мифы и реальность. Київ: Вища шк., 1987. 87 с.
19. Сиренко В. Ф. Реальность прав советских граждан. Київ: Наук.а думка, 1983. 139 с.
20. Колодій А. М. Розуміння «демократії» та забезпечення прав людини на шляху до європейської інтеграції України // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право»: зб. наук. пр. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2008. № 4 (9). С. 41–46.
21. Колодій А. М. Дотримання прав та свобод людини і громадянина в Україні: дотримання прав людини в діяльності МВС // Харківська правозахисна група. Харків: Права людини, 2009. С. 24–25.
22. Колодій А. М. Демократія, верховенство права та права людини у контексті європейської інтеграції України // Наукові праці Національного авіаційного університету. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне

право»: зб. наук. пр. Київ: Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2008. С. 33–38.

23. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посібк. Київ: Юрінком Інтер, 2004. 336 с.

24. Конституційне право України / В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін. / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 2000. 732 с.

25. Погорілко В. Ф., Головченко В. В., Сірий М. І. Права та свободи людини і громадянина в Україні. Київ: Ін Юре, 1997. 52 с.

26. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення // Основи загальної теорії права і держави. Київ, 1992. С. 76–91.

27. Рабінович П. М. Межі здійснення прав людини (загальнотеоретичний аспект) // Вісник Академії правових наук України. 1996. № 6. С. 5–12.

28. Рабінович П. М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції // Український часопис прав людини. 1995. № 5. С. 11–18.

29. Рабінович П. М. Загальна декларація прав людини і Україна // Вісник Академії правових наук України. 2001. № 3 (26). С. 10–15.

30. Рабінович П. М. Концепція державної правової політики України у галузі прав людини: Загальнотеоретичні аспекти проектування // Вісник Академії правових наук України. 1997. № 4 (11). С. 35–43.

31. Рабінович П. М. Права і свободи людини в умовах зміцнення та розвитку державності України (конституційні засади) // Конституційно-правові засади становлення української державності / за ред. В. Я. Тація і Ю. М. Тодики. Харків, 2003. С. 243–256.

32. Рабінович П. М. Права людини і громадянина у Конституції України (до інтерпретації вихідних конституційних положень). Харків, 1997. 64 с.

33. Рабінович П. М., Панкевич І. В. Межі прав людини і Конституція України // Право України. 1997. № 5. С. 36–41.

34. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: навчальний посібник. Київ: Атіка, 2004. 463 с.
35. Рабінович П. М. Права людини та їх юридичне забезпечення. Київ, 1992. 103 с.
36. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник / пер. з рос. Харків: Консум, 2008. 656 с.
37. Тодика Ю. М. Конституційно-правові основи діяльності Верховної Ради України по забезпеченню прав і свобод громадян // Вісник Академії правових наук України. 1997. № 3 (10). С. 51–58.
38. Тодыка Ю. Н., Тодыка О. Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Київ: Ін Юре, 2004. 368 с.
39. Тодыка Ю. Н. Конституционно-правовой статус иностранцев и беженцев в Украине. Харків: Факт, 1998. 104 с.
40. Тодыка Ю. Н. Гражданство Украины: Конституционно-правовой аспект. Харків: Факт, 2002. 143 с.
41. Тодика Ю. М. Конституційні права, свободи та обов'язки людини і громадянина // Конституційне право України / за ред. Ю. М. Тодики і В. С. Журавського. Київ, 2002. С. 294–312.
42. Гуренко М. М. Розвиток філософсько-правової думки про гарантії прав і свобод людини та громадянина: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2004. 448 с.
43. Гуренко М. М. Теоретико-правові проблеми гарантій прав і свобод людини і громадянина. Київ, 2001. 218 с.
44. Кушніренко О. Г., Слинько Т. М. Права і свободи людини та громадянина. Харків: Факт, 2001. 438 с.
45. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень». Харків, 2002. 19 с.

46. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2002. 18 с.
47. Летнянчин Л. І. Конституційні обов'язки людини і громадянина в Україні: проблеми теорії і практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Харків, 2002. 18 с.
48. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2001. 16 с.
49. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права: історія політичних і правових вчень». Київ, 2003. 19 с.
50. Волинка К. Г. Правовий статус особи та гарантії реалізації прав і свобод за Конституцією України. Київ: РННЦ «ДІНІТ», 1998. 36 с.
51. Абасов Г. Г. Гарантії прав місцевого самоврядування в Україні: актуальні проблеми теорії і практики: монографія / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. 2-ге вид., допов. Київ: Юридична думка, 2013. 304 с.
52. Коровников А. В. Правовая и социальная защита военнослужащих: Теоретико-правовое исследование: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. 2000. 340 с.
53. Мигачев Ю. И. Правовые гарантии реализации статуса военнослужащих (Сравнительно-правовое исследование): автореф. ... дис. д-ра юрид. наук: спец. 20.02.03 «Военные проблемы международного права». Москва, 1999. 44 с.
54. Стрекозов В. Г., Кудашкин А. В. та ін. Військове право: підручник. Серія «Право в Збройних Силах – консультант». Москва: «За права військовослужбовців». 2004. – 640 с. URL: <http://ibib.ltd.ua/voennoe-pravo-frantsii-31047.html>.

55. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право» / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 19 с.

56. Забарський В. В. Адміністративно-правове регулювання політичних прав військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Конституційне право; муніципальне право» / Національний авіаційний університет. Київ, 2012. 16 с.

57. Качан І. І. Права і свободи людини під час проходження військової служби // Основи законодавства України: підручник / за заг. ред. В. І. Кириленка. Вінниця: Нова книга, 2002. С. 455–467.

58. Корж І. Ф. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Київ, 2004. 19 с.

59. Кириленко В. І. Соціально-правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей // Основи законодавства України: підручник / за заг. ред. В. І. Кириленка. Вінниця: Нова книга, 2002. С. 280–321.

60. Медвідь Л. П. Права, свободи та обов'язки військовослужбовців в Україні: конституційно-правові аспекти: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2016. 249 с.

61. Паламарчук В. О. Організаційно-правові засади проходження військової служби за контрактом у Збройних Силах України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право». Ірпінь, 2003. 21 с.

62. Пасіка С. П. Адміністративно-правове регулювання соціального забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право». Запоріжжя, 2011. 20 с.

63. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 205 с.

64. Поніматченко Ю. А. Правовий статус військовослужбовців Збройних Сил України // Правове регулювання діяльності Збройних Сил України: підручник. Вінниця: Нова книга, 2002. С.44–60.

65. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право, адміністративний процес; фінансове право» / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2012. 20 с.

66. Історія держави і права України: підручник: у 2 т. / за ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина, В. Д. Гончаренка. Т. 1 / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький та ін. Київ: Концерн «Видавничий Дім «ІнЮре», 2003. 656 с.

67. Российское законодательство X–XX веков: в 9 т. Т. I: Законодательство Древней Руси. Москва: Юрид. лит., 1984. 432 с.

68. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать // Філософська думка. 1988. № 4. С. 89–101.

69. Орест Субтельний / Історія України. Київ: Либідь, 1991. 509 с.

70. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. Київ: ВД «КМ Academia», 2000. 300 с.

71. Історія держави і права України: у 2 т. / під ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина. Київ: Ін Юре, 2000. Т. 1. 646 с.

72. Хрестоматія з правознавства: збірник нормативних документів / укл. І. П. Козинцев, Л. М. Козаченко. 2-ге вид. Київ, 1998. 545 с.

73. Слюсаренко А. Г., Томенко М. В. Історія Української конституції. Київ: Знання, 1993. 310 с.

74. Кравчук М. В. Правові основи будівництва Національних Збройних Сил України в 1914–1993 рр.: організаційна структура, штати: історико-правове дослідження. Івано-Франківськ: Плай, 1997. 292 с.

75. Гетьманат Павла Скоропадського (29 квітня 1918 – 26 грудня 1918) // Український історик. URL: <http://istoryk.in.ua/getmanat-pavla-skoropadskogo-29-kvitnya-1918-26-grudnya-1918>.
76. Конституція (Основний Закон) Української соціалістичної радянської республіки від 15 травня 1919 року // Вісті ВУЦВК. 1929. № 143. 23 черв.
77. Шамрай Б. М. Нормативно-правове закріплення гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України «Право та державне управління». 2014. № 1. С. 56–62.
78. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
79. Конституція Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/macedon/macedon-r.htm.
80. Конституція Французької Республіки від 4 жовтня 1958 року. URL: http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution_russe_version_aout2009.pdf.
81. Конституція Республіки Албанія від 21 жовтня 1998 року. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/albania/albani-r.htm.
82. Конституція Королівства Бельгія від 17 лютого 1994 року. URL: <http://worldconstitutions.ru/?p=157&page=3>.
83. Конституція Угорщини від 25 квіт. 2011 р. URL: [http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%AÄDtott.pdf](http://nemzetikonyvtar.kormany.hu/download/3/00/50000/orosznyomda_jav%C3%A4Dtott.pdf)
84. Конституція Федеративної Республіки Бразилія від 5 жовтня 1988 року. URL: <http://www.krugosvet.ru/enc/gosudarstvo-i-politika/braziliya-konstitutsiya>.

85. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України: Закон України від 7 берез. 2002 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/військову%>.
86. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 776/97-ВР URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/уповноваженого>.
87. Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією та правоохоронними органами держави: Закон України від 19 черв. 2003 р. № 975-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/975-15>.
88. Про звернення громадян: Закон України від 2 жовт. 1996 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/%>.
89. Про прокуратуру: Закон України від 14 жовт. 2014 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>.
90. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 6 черв. 2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1402-19>.
91. Кримінальний кодекс України: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
92. Кодекс про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.
93. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 груд. 1991 р. № 2011-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2011-12/page3>.
94. Про запобігання фінансової катастрофи та створення передумов для економічного зростання в Україні: Закон України від 27 берез. 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>.
95. Про Збройні Сили України: Закон України в редакції від 6 груд. 1991 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/збройні%20сили>.
96. Про Національну гвардію України: Закон України від 13 берез. 2014 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/876-18>.

97. Про Службу безпеки України: Закон України від 25 берез. 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/службу%20безпеки>.
98. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 3 квіт. 2003 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/державну%20прикордонн>.
99. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24 берез. 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
100. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України: Закон України від 24 берез. 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
101. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 9 квіт. 1992 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2262-12/page3>.
102. Загальна декларація прав людини: Декларація, Міжнародний документ від 10 груд. 1948 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
103. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Пакт, Міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
104. Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права: Пакт, Міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
105. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод: Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 4 листоп. 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
106. Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України: Указ Президента України від 10 груд. 2008 р. № 1153/2008. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1153/2008>.
107. Про Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби безпеки України: Указ Президента України від 27 груд. 2007 р. № 1262/2007. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1262/2007>.
108. Про Положення про проходження військової служби військовослужбовцями Служби зовнішньої розвідки України: Указ Президента

України від 17 лип. 2006 р. № 619/2006. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/619/2006>.

109. Про Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України: Указ Президента України від 29 груд. 2009 р. № 1115/2009. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1115/2009>.

110. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 30 серп. 2017 р. № 704. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=250287238>.

111. Про затвердження Порядку забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей житловими приміщеннями: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 серп. 2006 р. № 1081. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-%D0%BF>.

112. Про розмір і порядок виплати грошової компенсації військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки та Державної спеціальної служби транспорту за піднайом (найом) ними жилих приміщень: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 черв. 2013 р. № 450. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-п>.

113. Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян : Постанова Кабінету Міністрів України від 2 верес. 2015 р. № 728. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/728-2015-%D0%BF>.

114. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання державної підтримки для будівництва (придбання) доступного житла: постанова Кабінету Міністрів України 29 лют. 2012 р. № 193. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1081-2006-п>.

115. Порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил, Національної гвардії, Служби безпеки, Служби зовнішньої розвідки, Державної прикордонної служби, Державної спеціальної служби транспорту, Державної

служби спеціального зв'язку та захисту інформації і Управління державної охорони грошової компенсації вартості за неотримане речове майно: п-нова Кабінету Міністрів України 16 берез. 2016 р. № 178. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/178-2016-%D0%BF>.

116. Про затвердження Інструкції про організацію забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та членів їх сімей жилими приміщеннями: Наказ Міністра оборони України від 30 листоп. 2011 р. № 737. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0024-12>.

117. Про затвердження Інструкції про порядок виплати військовослужбовцям Збройних Сил України польового забезпечення: наказ Міністерства оборони України від 10 жовт. 2000 р. № 334. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0728-00>.

118. Про затвердження Інструкції про порядок виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: наказ Міністра оборони України від 11 черв. 2008 р. № 260. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0638-08>.

119. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22 жовт. 1993 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3551-12>.

120. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2136-19>.

121. Рішення Конституційного Суду України від 17 берез. 2004 року № 7-рп/2004. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-04>.

122. Рішенням Конституційного Суду України від 9 лип. 2007 р. № 6-рп/2007. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0a6p710-07>.

123. Калиновський Б. В. Місцева публічна влада в Україні: конституційно- правові засади функціонування та розвитку: монографія. Вінниця, ТОВ «Нілан– ЛТД», 2016. 426 с.

124. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.), Є. К. Бистрицький, М. О. Булатов та ін. Київ: Абрис, 2002. 742 с.

125. Колодій А. М. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. / А. М. Колодій, А. Ю. Олійник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 332 с.
126. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: підручник. Київ: Алерта; ЦУЛ, 2010. 520 с.
127. Рабінович П. М. Методологія юридичної науки // Юридична енциклопедія: в 6 т. Т. 3: К – М. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998–2004, 2001. С. 618–619.
128. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія. Основи юридичної діяльності: навч. посіб. Київ: Знання, 2005. 655 с.
129. Скакун О. Ф. Методологічний підхід і метод у порівняльному правознавстві: їхнє співвідношення // Про українське право: Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка / за ред. проф. І. Безклубого. Київ: Грамота, 2009. Чис. IV. С. 210–219.
130. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави та права; історія політичних та правових учень». 2013. 35 с.
131. Гусарєв С. Д. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства // Право України. 2011. № 8. С. 160–166.
132. Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 2002. Т. 4: Н – П. 720 с.
133. Загальна теорія держави і права : підр. для студ. юрид. вищ. навч. закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
134. Кельман М. С. Методологія сучасного правознавства: становлення та основні напрямки розвитку: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. 2013. 449 с.
135. Середа Т. М. Конституційно-правова реформа як основа інтеграції України до Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2017. 244 с.

136. Мигачев Ю. И. Военное право: учебник / Ю. И. Мигачев, С. В. Тихомиров. Москва: ЗАО «Бизнес Консалтинг Центр», 1998. 304 с.
137. Советский закон и гражданин: Юрид. справ. Київ: Нук. думка, 1988. Т.1. 300 с.
138. Солов'євич І. В. Гарантії та захист основних прав та свобод людини і громадянина в Україні // Науковий вісник Української академії внутрішніх справ. 1997. № 1. С. 57–68.
139. Шамрай Б. М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука. 2012. № 7. С. 16–23.
140. Юридична енциклопедія: в 6т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 1: А–Г. 672 с.
141. Заворотченко Т. М. Конституційно-правові гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2002. 220 с.
142. Теория государства и права: учебник для вузов / под ред. проф. Корельского В. М. и проф. Перевалова В. Д. 2-е изд., изм. и доп. Москва: НОРМА (Издательская группа НОРМА – ИНФРА. М), 2000. 616 с. С. 545.
143. Правознавство: навч. посіб. / Бобір В. І., Демський С. Е., Колодій А. М. (керівник авт. колективу) та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. Київ: ЮрІнком Інтер, 1998. 480 с.
144. Погребной И. М., Шульга А. М. Теория права: учебное пособие. Харьков: Ун-т внутр. дел, 1998. 148 с.
145. Теорія держави і права: навч. посіб. / Олійник А. Ю., Гусарєв С. Д., Слюсаренко О. Л. Київ: ЮрІнком Інтер, 2001. 176 с.
146. Гуренко М. Н. Конституционное право Украины: курс лекций. Мариуполь, 1999. 278 с.
147. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. Київ: Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 350 с.

148. Мамонов В. В. Гарантії прав, свобод и обов'язностей громадян в СРСР. Алма-Ата: Казахстан, 1981. 80 с.
149. Совгіря О. В., Шукліна Н. Г. Конституційне право України. Повний курс: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2012. 544 с.
150. Магновський І. Й. Гарантії прав і свобод людини і громадянина в праві України (теоретико-правовий аспект): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2003. 221 с.
151. Загальна теорія держави та права: підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. Київ: Кондор, 2005. 609 с.
152. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини й громадянина в діяльності міліції: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституційне право». Київ, 2002. 16 с.
153. Пашук Т. І. Право людини на ефективний державний захист її прав та свобод: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 «Теорія держави та права». Львів, 2006. 16 с.
154. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т. Київ: Аконіт, 2003. Т. 3. 864 с.
155. Теорія держави і прав: навч. посіб. / [С.К. Бостан, С.Д. Гусарєв, Н.М. Пархоменко та ін.]. Київ: ВЦ «Академія», 2013. 348 с.
156. Коталейчук С. П., Пісной П. Я. Теорія держави та права в запитаннях і відповідях: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: КНТ, 2011. 560 с.
157. Пархоменко Н. М. Гарантії реалізації прав і свобод людини і громадянина: проблеми сутності та змісту // Правова держава: щорічник наук. пр. 2010. Вип. 21. С. 130–137.
158. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2000. 16 с.

159. Конституционные права и обязанности советских граждан / под ред. А. П. Таранова. Київ: Наук. думка, 1985. 248 с.
160. Витрук Н. В. Правовой статус личности в СССР. Москва: Юрид. лит., 1985. 175 с.
161. Глущенко П. П. Социально–правовая защита конституционных прав и свобод граждан (теория и практика): монография. Санкт-Петербург, 1998. 441 с.
162. Забігайло В. К., Козюбра М. І. Демократія, права і свободи: реальність і ідеологічні міфи. Київ: Політвидав України, 1983. 158 с.
163. Нова Конституція України: Огляд, коментарі і текст Основного Закону / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Правова держава, 1997. 156 с.
164. Абдулаев М. И. Права человека (Историко-сравнительный анализ). Санкт-Петербург: Изд. Санкт-Петербург. ун-та, 1998. 284 с.
165. Волинка К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2000. 177 с.
166. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 1999. 735 с.
167. Скобелкин В. Н. Юридические гарантии трудовых прав наемных работников // Культура демократии и право. Новосибирск. 1996. 217с.
168. Нерсисянц В. С. Система юридических гарантий прав и свобод граждан // Социалистическое правовое государство: концепция и пути реализации. Москва, 1990. 318 с.
169. Кравченко В. В. Конституційне право України: навч. посіб. Київ: Атіка, 2000. 320 с.
170. Конституційне право України / за ред. В. Я. Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. Київ: Укр. центр правничих студій, 1999. 376 с.
171. Шамрай Б. М. Гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні та їх обмеження // Юридична наука. 2013. № 8. С. 16–22.

172. Про вибори Президента України: Закон України від 5 берез. 1999 р. № 474-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/474-14>.
173. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1700-18>.
174. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран. Москва: Юристъ, 1997. 568 с.
175. Баймуратов М. О. Міжнародне право. Харків: Одиссей, 2000. 736 с.
176. Грошова компенсація за квадратні метри – реальний шанс стати новоселом. Народна армія від 11 листопада 2016 року. URL: <http://na.mil.gov.ua/40675-groshova-kompensatsiya-za-kvadratni-metry-realnyj-shans-staty-novoselom>.
177. Погорілко В. Ф., Федоренко В. Л. Конституційне право України / за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Правова єдність, 2009. 429 с.
178. Комаров С. А. Общая теория государства и права: курс лекций. 2-е изд., доп. Москва: Манускрипт, 1996. 312 с.
179. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 536 с.
180. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави: посібник для студ. спец. «Правознавство». Київ, 1994. 236 с.
181. Шамрай Б. М. Правові гарантії реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців // Юридична наука. 2012. № 2. С. 12–20.
182. Квадратні метри для військових, або «Хто крайній у черзі на житло»? Народна Армія. URL. <http://na.mil.gov.ua/43204-kvadratni-metry-dlya-vijskovykh-abo-hto-krajnij-u-cherzi-na-zhytlo>.
183. Правознавство: підручник / за ред. В. В. Копейчикова. 6-те вид. Київ: Юрінком Інтер, 2002. 736 с.
184. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10 груд. 1971 р. № 322-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

185. Інформація щодо заявників, у справах яких рішення національних судів виконано частково або не виконано // Інформаційна довідка Юридичного департаменту Міністерства оборони України станом на 4 квіт. 2017 р.

186. Інформаційно-довідковий матеріал щодо стану організації представництва інтересів Міністерства оборони України // Інформаційна довідка Юридичного департаменту Міністерства оборони України станом на 10 квіт. 2017 р.

187. Бобров Ю. О. Проблеми правосуддя під час воєнного конфлікту на сході України та гібридної війни // Публічне право: наук.-практ. юрид. журн. Ужгород: Ужгород. нац. ун-т, 2017. № 4 (28). С. 38–40.

188. Європейський суд розглядає понад 14 тисяч позовів проти України. Дата доступу 28 груд. 2016 р. URL: <http://nv.ua/ukr/ukraine/events/jevropejskij-sud-rozgljadaje-ponad-14-tisjach-pozoviv-proti-ukrajini-100562.html>.

189. Тодыка Ю. Н., Яворский В. Д. Президент Украины: конституционно-правовой статус. Харьков: Факт, 1999. 147 с.

190. Про оборону України: Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1932-12>.

191. Про внесення зміни до статті 9 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» щодо забезпечення рівності прав військовослужбовців на грошове забезпечення: Закон України від 6 верес. 2016 р. № 1486-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1486-19>.

192. Про додаткові заходи соціального захисту учасників антитерористичної операції: Указ Президента України від 18 берез. 2015 р. № 150 // Урядовий кур'єр. 2015 р. № 52. 21 берез.

193. Про Раду національної безпеки і оборони України: Закон від 5 берез. 1998 р. № 183/98-ВР. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр>.

194. Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 берез. 2016 р. «Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України»: Указ Президента України від 14 берез. 2016 р. № 92/2016. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/418.html>.

195. Гідне грошове забезпечення військовослужбовців стає питанням національної безпеки країни. Виступ Секретаря Ради національної безпеки і оборони України від 1 серп. 2017 р: Офіційний сайт Ради національної безпеки і оборони України. URL: <http://www.rnbo.gov.ua/news/2844.html>.

196. Офіційний сайт Верховної Ради України. Дата доступу 25 квіт. 2017 р. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

197. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України»: Постанова Верховної Ради України від 5 лип. 2012 р. № 5086-VI // Відомості Верховної Ради України. 2013. № 25. Ст. 263.

198. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: Постанова Верховної Ради України від 14 груд. 2014 р. № 22-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/22-viii>.

199. Про внесення змін до деяких законів України щодо пенсійного забезпечення окремих категорій осіб із числа учасників антитерористичної операції: Закон України від 18 жовт. 2016 р. № 1683-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1683-19>.

200. Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» щодо соціального захисту членів сімей учасників антитерористичної операції: Закон України від 14 лип. 2016 р. № 1462-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1462-19>.

201. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України від 1 черв. 2000 р. № 1768-III. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/1768-14>.

202. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 груд. 1993 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/уповноваженого>.

203. Валерія Лутковська: «Захист прав військовослужбовців у ситуації, що склалася в Україні, є одним із найважливіших завдань Уповноваженого». Дата доступу 02.01.2016. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all->

news/pr/161014-pf-valeriya-lutkovska-zaxist-prav-vijskovosluzhbovtsiv-u-situatsiischo/.

204. Валерія Лутковська здійснила моніторинг додержання конституційних прав і свобод військовослужбовців ЗСУ, які беруть участь в антитерористичній операції. Дата доступу 18.09.2016. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/15916-on-valeriya-lutkovska-zdijsnila-monitoring-doderzhannya-konstitutsijnix-p/>.

205. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2016. 538 с.

206. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. Київ, 2013. 398 с.

207. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання прав і свобод людини і громадянина. Київ, 2014. 552 с.

208. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2015. 552 с.

209. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2016. 538 с.

210. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан додержання та захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні. Київ, 2017. 627 с.

211. Шамрай Б. М. Гарантирование конституционных прав и свобод военнослужащих Уполномоченным Верховной Рады Украины по правам человека. *Legea și viața: publicație științifico-practică*. – Chișinău, Republica Moldova, 2016. № 11/2. С. 142–146.

212. Синиця А. М. Адміністративно-правове регулювання у сфері забезпечення прав і свобод військовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2012. 220 с.

213. Про чисельність Збройних Сил України: Закон України від 05 березня 2015 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/235-19>.

214. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 27 лютого 2014 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18>.

215. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п>.

216. Шамрай Б. М. Адміністративна діяльність із запобігання і протидії корупції у військовій сфері. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: наук. журнал. Київ: КНТЕУ, 2016. № 1. С. 68–81.

217. Відділ з питань запобігання та виявлення корупції: Офіційний веб сайт Міністерства оборони України, дата доступу 27 січ. 2017 р. URL: <https://defence-anticor.in.ua/prevention-and-detection-of-corruption>.

218. Питання запобігання та виявлення корупції: Постанова Кабінету Міністрів України від 4 верес. 2013 р. № 706. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/706-2013-п>.

219. Інформація про результати проведення в Міністерстві оборони України заходів щодо запобігання корупції в першому кварталі 2017 року відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 жовтня 2016 р. № 803-р «Деякі питання запобігання корупції в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади»: Офіційний веб сайт Міністерства оборони України, дата доступу 29 квіт. 2017 р. URL: http://www.mil.gov.ua/content/pdf/corruption_2017.pdf.

220. Про затвердження Порядку надання допомоги киянам - учасникам антитерористичної операції та сім'ям киян, які загинули під час проведення антитерористичної операції: Рішення Київської міської ради від 9 жовт. 2014 р.

№ 271/271. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/D0B2D52EDFA4ECA1C2257D80006DEEF0?OpenDocument.

221. Про внесення змін до деяких рішень Київської міської ради щодо надання допомоги киянам - учасникам антитерористичної операції та сім'ям киян, які загинули під час проведення антитерористичної операції: Рішення Київської міської ради від 9 груд. 2014 р. № 525/525. URL: http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/l_docki2.nsf/alldocWWW/66C5EE5928BFC836C2257DBE006DF6D8?OpenDocument.

222. Про громадські об'єднання: Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>.

223. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 верес. 1999 р. № 1045-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.

224. Про політичні партії в Україні: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2365-III. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2365-14>.

225. Громадська рада при Міністерстві оборони України. Офіційний веб-сайт Міністерства оборони України. Дата доступу 19 трав. 2016 р. URL: <http://www.mil.gov.ua/diyalnist/zvyazki-z-gromadskisty/gromadska-rada/>.

226. Громадська спілка Всеукраїнське об'єднання учасників АТО «Українці-Разом!» Дата доступу 29 січ. 2017 р. URL: <http://ukrazom.org/about>.

227. Шамрай Б. М. Досвід провідних країн світу щодо гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України, серія: «Право та державне управління»: зб. наук. пр. Київ: Академія праці і соціальних відносин, 2014. № 3–4. С. 37–42.

228. Європейський суд з прав людини. Рішення. Сайт Верховної Ради України. Дата доступу 29 листоп. 2017 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/c798y2016>.

229. Справа «Юрій Миколайович Іванов проти України» (Заява № 40450/04): рішення Європейського суду з прав людини 15 жовт. 2009 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_479.

230. Заява № 15712/13, подана Галиною Іванівною Бурмою проти України, та 207 інших заяв (див. додаток): рішення Європейського суду з прав людини 18 трав. 2017 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/card/974_b98.

231. Руководство по правам человека и основным свободам военнослужащих. – Варшава: Бюро ОБСЕ по демократическим институтам и правам человека «Agencia Karo», 2008. 303 с.

232. Военное право США. Юридический портал Закон сегодня. Дата доступа 6 трав. 2014 р. URL: <http://lawtoday.ru/razdel/biblo/voen-prav/062.php>.

233. Военное право Германии. Юридический портал Закон сегодня. – [Електронний ресурс].– Режим доступу: <http://lawtoday.ru/razdel/biblo/voen-prav/063.php>.

234. Основной Закон Федеративной Республики Германии от 23 мая 1949 г. Издание Федерального центра политического просвещения. Бонн. 2003. 208 с.

235. Конституция Итальянской Республики от 22 дек. 1947 г. URL: <http://italia-ru.com/page/konstitutsiya-italyanskoi-respubliki>.

236. Закон ФРН «Про Конституційний суд» від 12 берез. 1951 р. URL: <http://www.gesetze-im-internet.de/bverfgg/index.html>.

237. Шишкін В. І. Військові суди через призму правової держави. Інтернет-видання «Юриспруденція он-лайн». Право України, № 4. 2004. URL: <http://www.lawyer.org.ua/?w=r&i=&d=391>.

238. Топчій В. В. Моделі системи військових судів у країнах Європейського Союзу: порівняльно-правовий аналіз // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції: зб.наук. пр. Дніпропетров. нац. ун-ту. 2016. Вип. 2. С. 171–184.

239. Бобров Ю. О. Чи будуть військові суди виносити вирок окупантам?
URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politycs/2169428-ci-budut-vijskovi-sudi-vinositi-virok-okupantam.html>.
240. Конституція Сполучених Штатів Америки від 17 верес. 1787 р.
URL: http://www.litopys.lviv.ua/katalog/pdf/US_Constitution.pdf.
241. Уповноважений у справах військовослужбовців: офіційний веб-сайт Бундестагу. Дата доступу 19 черв. 2015 р. URL: <https://www.bundestag.de/bundestag/wehrbeauftragter/ru/ru/199424>.
242. Омбудсмен. Дата доступу 14 трав. 2014 р. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Омбудсмен>.
243. Марцеляк О. В. Інститут омбудсмана: теорія і практика. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 450 с.
244. Уполномоченный по делам военнослужащих Германского Бундестага. Блюститель основных прав военнослужащих и вспомогательный орган Бундестага при осуществлению парламентского контроля. Германский Бундестаг, Берлин. 2012. 58 с.
245. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та українська модель: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Харків. 2004. 473 с.
246. Майданник О. О. Інститут омбудсмана у механізмі забезпечення прав людини в Україні // Адвокат: загальнодерж. проф. журн. / Спілка адвокатів України, Академія адвокатури України, Укрінюрколегія, Укр. адвокатська корпор., Ред. журн. Київ: Адвокат. 2010. № 7. С. 12–16.
247. Марцеляк О. В. Інститут військового омбудсмана та перспективи його створення в Україні // Часопис Київського університету права. 2003. № 3. С. 29–33.
248. Мигачев Ю. И. Оптимизация механизмов и институтов защиты прав военнослужащих Российской Федерации с учетом опыта зарубежных стран // Государство и право. 1999. № 5. С. 100–102.

249. Лист радника начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Силах України до Президента України щодо системи демократичного цивільного контролю з боку громадськості від 23 січ. 2017 р. (Резолюція Адміністрації Президента України 2 лют. 2017 р. № 46-01/141).

250. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ. 2001. 220 с.

251. Шамрай Б. М. Міжнародно-правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридична наука. Київ: Вид-во ВНЗ «Національна академія управління», 2014. № 3. С. 107–115.

252. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 черв. 2004 р. № 1906-IV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1906-15>.

253. Баймуратов М. О. Міжнародне публічне право. Харків: Одиссей, 2008. 704 с.

254. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду: ООН: Статут, Міжнародний документ від 26 черв. 1945 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

255. Міжнародний білль про права людини. Виклад фактів / Відповідальний за випуск і редактор Є. Ю. Захаров. Харків. правозахисна група. Харків: Фоліо, 2004. 62 с.

256. Слінько Т. М. Міжнародно-правові гарантії реалізації права людини і громадянина на інформацію // Наше право. Дрогобич: ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня». 2013. № 12. С. 145–146.

257. Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права: ООН; Протокол, Міжнародний документ від 16 груд. 1966 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_086.

258. Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари: ООН; Протокол, Міжнародний документ від 15 груд. 1989 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_187.

259. Протокол № 6 про скасування страти, ухваленого Радою Європи до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 28 квіт. 1983 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/994_802.

260. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_151.

261. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_152.

262. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими: ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 12 серп. 1949 р. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

263. Римський статут міжнародного кримінального суду. Міжнародні суди: ООН; Статут, Міжнародний документ від 17 лип. 1998 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588.

264. Міжнародний кримінальний суд: офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй, дата доступу 9 черв. 2016 р. URL: <http://www.un.org/ru/law/icc/>.

265. Висновок Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України про надання висновку щодо відповідності Конституції України Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (справа про Римський Статут): Конституційний Суд, висновок від 11 лип. 2001 р. № 3-в/2001. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/v003v710-01>.

266. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 2 черв. 2016 р. № 3-в/2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/card/1401-19/para6>.

267. Конституційне право України: підручник / [В. Ф. Погорілко, О. Ф. Фрицький, О. В. Городецький та ін.]; за ред. В. Ф. Погорілка. Київ: Наук. думка, 2003. 733 с.

268. Кратко об ООН: офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Дата доступу 9 черв. 2017 р. URL: <http://www.un.org/ru/sections/about-un/overview/index.html>.

269. Генеральна Асамблея ООН: офіційний веб-сайт Організації Об'єднаних Націй. Дата доступу 9 черв. 2015 р. URL: <http://www.un.org/ru/index.html>.

270. Совет Европы является ведущей организацией на континенте в области прав человека: офіційний веб-сайт Ради Європи. Дата доступу 10 черв. 2016 р. URL: <http://www.coe.int/ru/web/about-us>.

271. Парламентська асамблея Ради Європи: офіційний веб-сайт Постійного представництва України при Раді Європи. Дата доступу 10 черв. 2016 р. URL: <http://coe.mfa.gov.ua/ua/ukraine-coe>.

272. Статут Ради Європи: Рада Європи; Статут, Міжнародний документ від 5 трав. 1949 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_001.

273. Резолюція про Комісара Ради Європи з прав людини: Рада Європи; Резолюція, Міжнародний документ від 7 трав. 1999 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_039.

274. Про схвалення Концепції Державної цільової програми соціальної і професійної адаптації військовослужбовців, які підлягають звільненню, та осіб, звільнених з військової служби, на період до 2017 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 груд. 2013 р. № 1068-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1068-2013-p>.

275. ОБСЄ допомагає українським офіцерам здобути нові професійні навички у цивільних сферах. Стаття від 23 груд. 2013 р. URL: <http://www.osce.org/uk/ukraine/109977>.

276. ОБСЕ Хельсинкский документ 1992 года «Вызов времени перемен». Декларация Хельсинкской встречи на высшем уровне. Дата доступу 10 черв. 2015 р. URL: <http://www.osce.org/ru/mc/39534?Download=true>.

277. Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ: офіційний веб-сайт Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Дата доступу 13 черв. 2015 р. URL: <http://www.osce.org/odihr>.

278. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини (БДІПЛ): офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Дата доступу 15 черв. 2015 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/secretariat/international-cooperation.html>.

279. Підписано Меморандум про взаєморозуміння між Уповноваженим та Бюро демократичних інституцій і прав людини (ОБСЄ/БДІПЛ): офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Дата доступу 15 черв. 2015 р. URL: <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/all-news/pr/3615-uu-pidpisanomemorandumpro-vzayemorozuminnyamizh-upovnovazhenim-ta-byur/>.

280. Меморандум про взаєморозуміння між Міністерством внутрішніх справ України та Бюро з демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ (БДІПЛ): МВС України, ОБСЄ; Меморандум, Міжнародний документ від 5 лип. 2012 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_b16.

281. Результати головування України в ОБСЄ у першому півріччі 2013 року: офіційний веб-сайт Міністерства закордонних справ України. Дата доступу 15 черв. 2016 р. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/press-center/comments/358-rezulytati-golovuvannya-ukrajini-v-obse-u-pershomu-pivrichchi-2013-roku>.

282. Організація Північноатлантичного договору: офіційний веб-сайт НАТО. Дата доступу 25 січ. 2018 р. URL: <https://www.nato.int/cps/uk/natohq/index.htm>.

283. Довідник НАТО. – 1110 Brussels, Belgium : NATO Public Diplomacy Division, 2006. 386 с.

284. Програма НАТО – Україна: офіційний веб-сайт Міністерства оборони України. Дата доступу 23 січ. 2018 р. URL: http://www.mil.gov.ua/content/social_adaptation/2NATO2017-20032017.pdf.

285. Європейський Союз: офіційний веб-сайт Європейського Союзу. Дата доступу 25 січ. 2018 р. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/eu-in-brief_bg.

286. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 лип. 2010 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.

287. Рада Європи є провідною організацією із захисту прав людини континенту: офіційний веб-сайт Ради Європи. Дата доступу 15 черв. 2015 р.— URL: <http://www.coe.int/uk/web/about-us/who-we-are>.

288. Шевчук С. В. Узгодженість практики Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України. Вісник Конституційного Суду України. Київ: Видавничий Дім «Ін Юре», 2011. № 4–5. С. 126.

289. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/475/97-%D0%B2%D1%80>.

290. Порядок звернення до Європейського суду з прав людини: офіційний веб-сайт Міністерства юстиції України. Дата доступу 15 черв. 2017 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/12704>.

ДОДАТКИ

Додаток А

Антитерористичний центр
при Службі безпеки України
Штаб
Антитерористичної операції
на території оперативно-тактичного
угруповання “Маріуполь”

№ 5091
06 квітня 2016 р.

м. Маріуполь Донецької обл.

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Шамрая Богдана Миколайовича на тему: “Гарантії прав та свобод
військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)”**

Довідка видана Шамраю Богдану Миколайовичу про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему: “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)” за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право були використані оперативно-тактичним угрупованням “Маріуполь” з метою оптимізації правової роботи в сфері гарантування прав та свобод військовослужбовців, зокрема, при:

проведенні перевірок проектів наказів, розпоряджень та інших документів правового характеру, що подаються на підпис командирів оперативно-тактичного угруповання “Маріуполь”, на відповідність вимогам законодавства, нормам і приписам міжнародного гуманітарного права;

наданні роз'яснень та пропозицій щодо юридично обґрунтованого вирішення відповідних питань у разі невідповідності проекту наказу чи іншого документа правового характеру вимогам законодавства та нормам і приписам міжнародного гуманітарного права;

розробці наказів та розпоряджень командира оперативно-тактичного угруповання “Маріуполь”;

візуванні проектів службових документів перед прийняттям командуванням оперативно-тактичного угруповання “Маріуполь” рішень на ведення воєнних дій з точки зору відповідності їх нормам і приписам права війни;

наданні необхідної допомоги командуванню оперативно-тактичного угруповання “Маріуполь” у вирішенні складних питань і вибору способу дій, який був би одночасно і законним, і ефективним;

організації та проведенні заходів спрямованих на підвищення рівня правових знань особового складу оперативно-тактичного угруповання “Маріуполь”, роз'яснення практики застосування законодавства, виконання норм міжнародного гуманітарного права та правил застосування сили;

перевірці дотримання норм національного законодавства та міжнародного гуманітарного права структурними підрозділами оперативно підпорядкованими оперативно-тактичному угрупованню “Маріуполь”;

проведенні консультативних заходів та підготовці відповідей місцевому населенню, благодійним організаціям, органам виконавчої влади та міжнародним організаціям;

проведенні аналізу документів, що надійшли від правоохоронних і контролюючих органів, матеріалів перевірок, ревізій, інвентаризацій та підготуванні правових висновків за фактами виявлених правопорушень та організації роботи з відшкодування шкоди;

наданні консультацій та погодженні документів з питань, пов'язаних з виплатою винагороди військовослужбовцям за безпосередню участь в антитерористичній операції;

наданні консультацій окремим військовослужбовцям у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, пов'язаних із застосуванням норм і приписів права війни;

поданні пропозицій командирів оперативно-тактичного угруповання "Маріуполь" щодо поновлення порушених прав і законних інтересів військовослужбовців та інших осіб, які беруть безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення.

Командир оперативно-тактичного
угруповання "Маріуполь"

І.В.ФЕДОРОВ

Додаток Б

ЮРИДИЧНИЙ
ДЕПАРТАМЕНТ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

Код 24968099

«15» 01 2018 р.

№ 298/1

168, м. Київ, 168, пр-т Павлоградський, 8

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Шамрая Богдана Миколайовича на тему: “Гарантії прав та свобод
військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)”**

Видана Шамраю Богдану Миколайовичу про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему: “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)” за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право були використані в практичній діяльності Юридичного департаменту Міністерства оборони України при:

організації правової роботи під час здійснення заходів щодо реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей;

проведенні юридичної експертизи проектів нормативно-правових актів Міністерства оборони України на відповідність законодавству України;

розробці проектів нормативно-правових актів щодо удосконалення законодавства стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей;

підготовці довідково-інформаційних матеріалів щодо реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей.

Директор Юридичного департаменту
Міністерства оборони України
полковник юстиції

В.П.КОВАЛЬ

Додаток В

ДОВІДКА

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Шамрая Богдана Миколайовича на тему: “Гарантії прав та свобод
військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)”**

Довідка видана Шамраю Богдану Миколайовичу про те, що результати його дисертаційного дослідження на тему: “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)” за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право були використані в практичній діяльності Управління правового забезпечення Генерального штабу Збройних Сил України, зокрема, при:

забезпеченні правильного застосування норм законодавства стосовно реалізації гарантій прав та свобод військовослужбовців та членів їх сімей;

розробці та проведенні перевірки на відповідність до вимог законодавства проектів нормативно-правових актів Генерального штабу Збройних Сил України, що стосуються гарантій прав та свобод військовослужбовців, у тому числі учасників антитерористичної операції;

поданні пропозицій командирам (начальникам) щодо відновлення (недопущення порушень) прав та свобод військовослужбовців;

підготовці та висвітленні довідково-інформаційних матеріалів стосовно гарантій прав та свобод військовослужбовців в засобах масової інформації.

Начальник Управління правового забезпечення
Генерального штабу Збройних Сил України –
начальник юридичної служби Збройних Сил України
полковник юстиції

М.В.КУШНІР

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету
з навчальної роботи
кандидат військових наук, доцент

генерал-майор

С. М. САЛКУЦАН

“20” 2018 року

АКТ

про реалізацію результатів дисертаційного дослідження Шамрая Богдана Миколайовича за темою “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)” на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право, муніципальне право у освітньому процесі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Підстава: наказ начальника Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського від 20 вересня 2017 року № 250.

Комісія у складі:

голова комісії: начальник гуманітарного інституту доктор психологічних наук, професор полковник Осьодло В. І.;

члени комісії:

заступник начальника науково-методичного центру організації освітньої діяльності полковник Силенко Ю. О.;

заступник начальника науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності кандидат військових наук полковник Курбан В. А.;

начальник кафедри правового забезпечення кандидат юридичних наук полковник юстиції Прохоренко М. М.;

доцент кафедри правового забезпечення кандидат юридичних наук Медвідь Л. П.;

у період з 1 по 3 березня 2018 року розглянула навчально-методичні матеріали з навчальних дисциплін 2.1.08 “Конституційна реформа в Україні”, 2.3.05 “Забезпечення прав і свобод людини в умовах військової служби”, 2.3.01 “Правове забезпечення діяльності Збройних Сил України” кафедри правового забезпечення гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.

Комісія встановила:

1. Результати дисертаційної роботи Шамрая Б. М. за темою “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)” використані при:

проведенні занять зі слухачами оперативного-тактичного рівня підготовки гуманітарного інституту університету з навчальних дисциплін:

2.1.08 “Конституційна реформа в Україні” за темою 2 “Конституційно-правові засади гуманітарної реформи в Україні”;

2.3.05 “Забезпечення прав і свобод людини в умовах військової служби”, за темою 1 “Правовий статус людини і громадянина. Особливості правового статусу військовослужбовців”, за темою 2 “Правові гарантії та конституційно-правовий механізм забезпечення реалізації прав і свобод військовослужбовців”;

2.3.01 “Правове забезпечення діяльності Збройних Сил України” за темою 15 “Правова робота по забезпеченню соціального і правового захисту особового складу Збройних Сил України”.

2. Результати дисертаційної роботи Шамрая Б. М. за темою “Гарантії прав та свобод військовослужбовців в Україні (конституційно-правовий аспект)”, вважати реалізованими у освітньому процесі Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у частині, стосовно поняття та класифікації гарантій прав та свобод військовослужбовців в Україні.

Голова комісії:

Начальник гуманітарного інституту
доктор психологічних наук, професор

полковник

В.І. ОСЬОДЛО

Члени комісії:

Заступник начальника науково-методичного центру організації освітньої діяльності

полковник

Ю.О. СИЛЕНКО

Заступник начальника науково-методичного центру організації наукової та науково-технічної діяльності кандидат військових наук

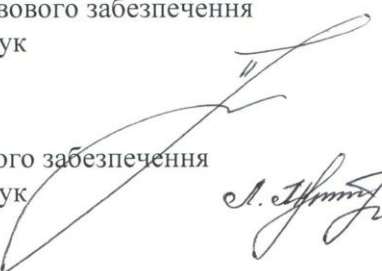
полковник

В.А. КУРБАН

Начальник кафедри правового забезпечення
кандидат юридичних наук

полковник юстиції

М.М. ПРОХОРЕНКО

Доцент кафедри правового забезпечення
кандидат юридичних наук

Л.П. МЕДВІДЬ

Додаток Д

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Шамрай Б. М. Правові гарантії реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 2. С. 12–20.
2. Шамрай Б. М. Гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні та їх обмеження // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2013. № 8. С. 16–23.
3. Шамрай Б. М. Теоретичні дослідження гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридичний вісник Національного авіаційного університету «Повітряне і космічне право». 2013. № 3(28). С. 37–42.
4. Шамрай Б. М. Нормативно-правове закріплення гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Право та державне управління: Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. № 1. С. 56–62.
5. Шамрай Б. М. Міжнародно-правові гарантії конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2014. № 3. С. 107–115.
6. Шамрай Б. М. Досвід провідних країн світу щодо гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Право та державне управління: Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. 2014. № 3–4. С. 37–42.
7. Шамрай Б. Н. Гарантирование конституционных прав и свобод военнослужащих Уполномоченным Верховной Рады Украины по правам человека // Publicație științifico-practică «Legea și viața» (Chișinău, Republica Moldova). 2016. № 11/2. С. 142–146;

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

8. Шамрай Б. М. Система організаційно-правових гарантій реалізації конституційних прав і свобод військовослужбовців // Актуальні проблеми філософії освіти: матеріали наук.-метод. семінару (м. Київ, 15 груд. 2011 р.). Київ: НУОУ, 2011. С. 42–47.

9. Шамрай Б. М. Захист конституційних прав і свобод військовослужбовців Збройних Сил України // Гуманітарні та правові аспекти розвитку Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 29 листоп. 2012 р.). Київ: НУОУ, 2012. С. 187–188.

10. Шамрай Б. М. Конституційні гарантії прав і свобод військовослужбовців як запорука престижу Збройних Сил України // Ідеологічна робота у Збройних Силах України: соціально-гуманітарні та правові аспекти: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 14 трав. 2013 р.). Київ: НУОУ, 2013. С. 228–229.

11. Шамрай Б. М. Правове регулювання гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні // Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: матеріали ІХ Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ 22 листоп. 2013 р.). Київ: ВІ КНУ, 2013. С. 332–334.

12. Шамрай Б. М. Гарантування конституційних прав і свобод військовослужбовців в Україні – пріоритетний напрямок діяльності держави // Соціально-гуманітарні та правові аспекти реформування і розвитку Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. семінару (м. Київ, 28 листоп. 2013 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняхівського, 2013. С. 294–295.

13. Шамрай Б. М. Гарантування конституційного права військовослужбовців України на звернення // Соціально-гуманітарні та правові проблеми діяльності Збройних Сил України: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 квіт. 2014 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняхівського, 2014. С. 318–319.

14. Шамрай Б. М. Проблемні аспекти гарантій конституційних прав і свобод військовослужбовців-учасників антитерористичної операції на соціальний захист та шляхи їх вирішення // Актуальні проблеми правового регулювання проведення антитерористичних операцій: матеріали наук.-практ. семінару. (м. Київ, 30 листоп. 2016 р.). Київ: НУОУ імені І. Черняхівського, 2016. С. 126–132;

які додатково відображають наукові результати дисертації:

15. Шамрай Б. М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина // Психолого-педагогічна підготовка офіцера-лідера в контексті національної безпеки країни: матеріали наук.-метод. семінару (м. Київ, 24 квіт. 2012 р.). Київ: НУОУ, 2012. С. 80–83.

16. Шамрай Б. М. До питання досліджень світової теоретико-правової думки щодо прав людини та громадянина // Військова освіта і наука: сьогодення та майбутнє: матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 23 листоп. 2012 р.). Київ: ВІ КНУ, 2012. С. 356–357.

17. Шамрай Б. М. Поняття гарантій конституційних прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 7. С. 16–23.

18. Шамрай Б. М. Розвиток світової та української теоретико-правової думки щодо прав і свобод людини та громадянина // Юридична наука: наук. юрид. журн. 2012. № 8. С. 12–18.

19. Шамрай Б. М. Адміністративна діяльність із запобігання і протидії корупції у військовій сфері // Науковий журнал Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право: наук. журн. 2016. № 1. С. 68–81.